

T. C.

**DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR PROGRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ANA KONULARI EKSENİNDE ŞÛRA SÛRESİ’NİN
TEFSİRİ**

Ali Dursun DEMİRLİ

**Danışman
Prof. Dr. Ömer DUMLU**

İZMİR - 2019

TEZ ONAY SAYFASI



YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Ana Konuları Ekseninde Şûra Sûresinin Tefsiri**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

19/ 04/ 2019

Ali Dursun DEMİRLİ

İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi
Ana Konuları Ekseninde Şûra Sûresinin Tefsiri
Ali Dursun DEMİRLİ

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir Programı

Bu araştırma Şûra Sûresinin ana konularını belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırmada tarihî süreç içinde yazılan rivâyet ve dirâyet tefsirlerindeki sûre içeriğiyle ilgili olan bilgiler derlenmiş ve bu bilgiler eşliğinde sistemli bir çalışmayla sûrenin ihtiva ettiği ana konular izah edilmiştir. Çalışmada klasik ve çağdaş tefsir kitaplarının yanı sıra konuyla alakalı telif edilmiş diğer çalışmalardan da yararlanılmıştır. Çünkü geçmişteki tefsir çalışmalarıyla, günümüzde yapılan tefsir çalışmaları arasında farklı yaklaşımlar bulunabiliyor, dolayısıyla bu tür bilgilere de yer verilmiştir.

Bu çalışma giriş bölümüyle başlanmaktadır. Giriş bölümünde çalışma hakkında bilgiler sunulmuş ve sûrenin tanıtımı yapılmıştır.

Akabinde ise sûrede belirlenen konular eksenindeki araştırma notları aktarılmaya başlanmış ve bu konular, ilgili âyetler ve hadisler ışığında tefsir edilmiştir.

Bu sûrede temel olarak Allah'ın bazı sıfatları, vahiy, rızık, şariatlar, tefrika, davet, iman, amel, tövbe, müminlerin özellikleri, danışma (istişare), dalâlette olanlar ve âhiret hayatı gibi konular ele alınmaktadır. Ele alınan bu konular bağlamında itikadî, ahlâkî ve sosyal konular arasındaki ilişkiler araştırılmıştır.

Sonuç kısmında ise yapılan çalışma hakkında değerlendirme yapılarak varılan sonuçlar aktarılmaktadır. Çalışmamız kaynakça ile son bulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şûra Sûresi, Risâlet, Vahiy, Tefsir, Âyet.

ABSTRACT

The Master's Thesis

Commentary of the Surah of Ash-Shura in the Axis of Main Subjects

Ali Dursun DEMİRLİ

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Islamic Social Sciences

Interpretation Program

This study was carried out to determine the main subjects of the Surah of Ash-Shura. In the study, information about the content of surah in riwayat and dirayah tafsirs written in historical period is compiled and the main subjects of the Surah was explained with a systematic work by means of this information. In the study, classical and contemporary tafsir books as well as other studies related to the subject were utilized. This is because different approaches can be found between the interpretation of past and today studies, therefore such information is also included.

This study starts with the introduction. In the introduction, information about the study was given and the description of Surah was presented.

In the following, study notes related to the subjects determined in Surah were started to be transferred and these subjects were interpreted in the light of the relevant verses and hadiths.

This Surah basically deals with some of the attributes of Allah, revelation, sustenance, invitation, faith, actions, repentance, individual and community life, pervers, and the life of the here after. In the context of this Surah, the relations between faith, morality and social issues was investigated.

In the conclusion part, the results of the study were evaluated. Our study ends with the bibliography.

Keywords: Surah Ash-Shura, Prophethood, Revelation, Commentary, Sign.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
ANA KONULARI EKSENİNDE ŞÛRA SÛRESİ	6
1. VAHİY MESELESİ VE ALLAH'IN BAZI SIFATLARI.....	6
1. 1. Hurûf-ı Mukattaa.....	6
1. 2. Vahiy	8
1. 2. 1. Vahiyle İlgili Bazı Meseleler.....	8
1. 2. 1. 1. Vahyin Anlamı ve Mahiyeti.....	8
1. 2. 1. 2. Tüm Peygamberlere Vahiy	10
1. 2. 1. 3. Vahyin Dili ve İçerdiği Mesajlar.....	11
1. 2. 2. Allah'ın Beşerle Konuşması (Vahiy Çeşitleri)	13
1. 2. 2. 1. Allah'ın İnsana Doğrudan Vahyetmesi.....	14
1. 2. 2. 2. Perde Arkasından Konuşma.....	15
1. 2. 2. 3. Bir Elçi Vasıtası ile Vahiy.....	15
1. 3. Allah'ın Yüceliği.....	17
1. 3. 1. Göklerin Çatlaması	18
1. 3. 2. Meleklerin Tesbih Etmeleri	19
1. 4. Velî, Hafız ve Vekîl Kavramları	20
1. 4. 1. Velî ve Hafız.....	21
1. 4. 2. Vekîl	23
1. 5. Şehirlerin Anası, Çevresindekiler ve İnzar	25
1. 5. 1. Şehirlerin Anası Mekke	26
1. 5. 2. Mekkelileri İnzar	28
1. 5. 3. Mekke'nin Çevresindekileri İnzar	29
1. 5. 4. Toplanma Günü	30
1. 5. 5. Cennetlikler ve Cehennemlikler	31
1. 6. Dilemeyle (İrade) İlgili Bazı Meseleler	32
1. 6. 1. Allah'ın Dilemesi.....	32
1. 6. 3. Allah'ın Dilemesi ve Zulüm	35

1. 6. 4. Allah'ın Dilemesiyle Ölümlerin Dirilmesi	36
1. 7. İhtilâf (Görüş Ayrılığı)	38
1. 7. 1. İhtilâf ve Hüküm	39
1. 7. 2. İhtilâf'da Allah'a Dayanmak ve O'na Yönelmek	40
1. 8. Âlemin Yaratıcısı (Allah) ve Yaratılmışlar	41
1. 8. 1. Yaratıcı (Allah)	42
1. 8. 2. Göklerin ve Yerkürenin (Arz) Yaratılışı	43
1. 8. 3. İnsanın Yaratılması	45
1. 8. 4. Canlıların Eşli (çift) Yaratılması	47
1. 8. 5. Canlılarda Çoğalma	48
1. 8. 6. Allah'ın Benzerinin Olmaması	49
1. 9. Rızık	51
1. 9. 1. Bir Ölçüye Göre Rızık	52
1. 9. 2. Bir Lütuf Olarak Rızık	52
1. 9. 3. Rızık'ın Azgınlığa Sebep Olabilmesi	53
1. 9. 4. Rızık'ta Eşitliğin İmkânsızlığı	53
2. ŞERİATLAR	55
2. 1. Şeriatlarla İlgili Bazı Konular	55
2. 1. 1. Şeriatların Oluşumu	55
2. 1. 2. Şeriatların Maksadı	56
2. 1. 3. Şeriatların Ayakta Tutulması	57
2. 1. 4. Şeriatların Fesada Uğraması	57
2. 1. 5. Şeriatla Müşriklere Ağır Gelen Hususlar	58
2. 2. İlim Geldikten Sonra Tefrika'ya Düşmek	59
2. 2. 1. Tefrika'ya Düşme Sebepleri	60
2. 2. 2. Tefrika'ya Düşenler	61
2. 3. Davet ve Daveti Etkileyen Davranışlar	62
2. 3. 1. Davet ve İstikamet	63
2. 3. 2. Tüm Kitaplara İman	64
2. 3. 3. Davet ve Adâletli Davranmak	65
2. 3. 4. Amellerden Sorumlu Olmak	66
2. 3. 5. Hüccetleşme	67
2. 4. Allah'ın Hükümlerini Tartışma ve İnatlaşma	68
2. 5. Kitap, Mîzan ve Kıyâmet	70
2. 5. 1. Kıyâmet Saati	71
2. 5. 2. Kıyâmet Hakkında Acele Edenler	72
2. 5. 3. Kıyâmetle İlgili İnsanların Tutumları	73
2. 5. 4. Kıyâmet Saati Hakkında Tartışmalar	74
3. AHİRET İLE ALAKALI BAZI KONULAR	74
3. 1. Allah'ın Kullarına Lütufları	74
3. 2. Âhîret Kazancı veya Dünyalık Arzusu (hars)	75
3. 2. 1. Âhîret Kazancı (hars)	76

3. 2. 2. Dünya Kazancını İsteyene Onun Verilmesi	76
3. 3. Allah'a Ortaklar Koşma	77
3. 3. 1. Şürekâ	77
3. 3. 2. Fasl.....	79
3. 4. İman Edip Sâlih Amel İşleyenler	81
3. 4. 1. İman- Salih Amel İlişkisi.....	81
3. 4. 2. İnanan ve Sâlih Amel İşleyenlere Vadedilenler	82
3. 5. Hz. Peygamber'in Yakınlarından İsteği	84
3. 5. 1. Hz. Peygamber'in Yakınları	85
3. 5. 2. İyi Amel ve Şükür.....	86
3. 6. Allah'a Karşı Yalan Ve Kalbin Mühürlenmesi	87
3. 6. 1. Kalb'in Mühürlenmesi.....	87
3. 6. 2. Bâtıl'ın Yok Edilmesi	88
3. 7. Kulların Tövbesi ve Kötülüklerin Affı.....	88
3. 7. 1. Tövbe'nin Anlamı ve Mahiyeti	89
3. 7. 2. Kötülükleri Bağışlama	91
3. 9. Yeryüzünde Azgınlık (Bağy)	93
3. 9. 1. Bağy'ın Anlamı	94
3. 9. 2. Dâbbe	96
4. 1. Başa Gelen Musibetler	97
4. 2. Allah'ın Yeryüzünde Aciz Bırakılamayacağı	99
4. 3. Allah'ın Kudret ve Saltanatına İşaret Eden Alametler.....	100
4. 3. 1. Denizde Dağlar Gibi Akıp Gidenler	100
4. 3. 2. Rüzgâr.....	101
4. 3. 3. Musibetlerde Af	103
4. 4. Dünya Hayatı'nın Mahiyeti.....	104
4. 5. Allah'ın İndindeki Mükâfatlar ve Müminler.....	105
4. 5. 1. 1. Allah'a İman Etmek	105
4. 5. 1. 2. Allah'a Tevekkül Etmek	106
4. 5. 1. 3. Büyük Günahlardan Sakınmak	107
4. 5. 1. 4. Öfke Anında Bağışlamak	109
4. 5. 1. 5. Müminlerin Rabbe İcabetleri	110
4. 5. 2. Müminler Arasında Tecrübe Paylaşımı (Şûra)	111
4. 5. 2. 1. Şûra'nın Anlamı ve Mahiyeti.....	111
4. 5. 2. 2. İstişârenin Fazileti ve Konusu.....	113
4. 5. 2. 3. Devlet Yapısı ve Şûra	114
4. 5. 2. 4. İslâm'da Danışma Kurulu Üyeleri.....	115
4. 5. 2. 5. İstişâre'nin Kapsamı ve Bağlayıcılığı	116
4. 5. 2. 6. Şûra, Azmetmek ve Tevekkül Etmek.....	118
4. 5. 2. 7. Vücub veya Nedb Olarak Şûra.....	119
4. 5. 3. Toplum Olarak Müminlerin Özellikleri.....	120
4. 5. 3. 1. Rızıklardan İnfak (Malî Yardımlaşma).....	120

4. 5. 3. 2. Saldırlara Karşı Ortak Savunma	121
4. 5. 3. 3. Kötülüğe Karşılık Benzer Kötülük (Kısas)	122
4. 5. 3. 4. Affetmek ve Arayı Düzeltmek	124
4. 5. 3. 5. Ceza Verirken Zulmetmemek	125
4. 5. 3. 6. Zulme Uğradıktan Sonra Hakkını Almak	126
4. 5. 3. 7. Sadece Zulmedenlere Ceza	128
5. DALÂLET	129
5. 1. Dalâletin Anlamı ve Maiyeti	130
5. 1. 1. Dalâlet Sebebiyle Cehenneme Arz	131
5. 1. 2. Hüsran	132
5. 2. Kötü Akıbetin Sebepleri	133
5. 2. 1. Ölmeden Önce Rabb'in Davetini Red	133
5. 2. 2. Kötü Ameller	134
5. 2. 3. Tebliğ'den Yüz Çevirmek	135
5. 3. Mülk'ün Sahibi Tarafından Bağışlanan Çocuklar	137
5. 3. 1. Çocukların Cinsiyeti ve İkiz Çocuklar	137
5. 3. 2. Kısırlık (Akîm) ve Hünsa	139
5. 4. Sûrenin Sonuyla Başının Bağlantısı	140
5. 5. Vahyedilen Ruh	141
5. 5. 1. Ruh, Kitap ve İman Meselesi	142
5. 5. 2. Kitap ve Peygamberlik	143
5. 6. İşlerin Allah'a Dönmesi	145
SONUÇ	146
KAYNAKÇA	152

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhi's-Selam.
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız.
b.y.y.	: Basım yeri yok.
çev.	: Çeviri /çevirmen
h.	: Hicri
Hız.	: Hazreti
m.	: Miladi
mad.	: Madde
nüz.	: Nüzul sırası
v.	: Ölüm tarihi/ vefat tarihi
r.a.	: Radiyellahü anh
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfadan sayfaya
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
sad.	: Sadeleştiren
tahk.	: Tahkik eden
trs.	: Tarihsiz.
ve ark.	: Ve arkadaşları
vd.	: Ve diğerleri.

GİRİŞ

İnsanın yaratılmasıyla beraber dünya ve âhiret saâdeti için vahiyle ona yol gösterilmiştir. Son halka olarak Kur’ân-ı Kerîm indirilmiştir.

Kur’ân’ın nüzûlüyle birlikte âyetlerin muhtevaları hakkında tefekkür edilmiş ve manaların doğru anlaşılması için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. İlk dönemlerden başlayarak Kur’ân kıraatı, nahiv, lügat, tefsir gibi alanlarda birçok çalışma yapılmış ve zengin bir birikim oluşmuştur. Bu çalışmalarda Kur’ân’ın anlaşılması, yaşanması ve insanların ondan azami derecede istifade edebilmeleri amaçlanmış olduğu şüphesizdir. Bu bağlamda geçmişte yapılan çalışmalarla insanların bireysel ve toplumsal ihtiyaçlarına cevaplar aranmış, zihinlerde oluşan soru işaretleri giderilmeye çalışılmıştır. Netice olarak birçok konuda da insanlığa rehberlik edilmiştir.

Çalışma alanlarından önemli bir alan da şüphesiz ki Kur’ân-ı Kerîm’in Tefsir edilmesidir. Tefsîr ilmi, İslâmî ilimler içerisinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir, çünkü birçok konuda diğer İslâmî ilimlere yol gösterir. Geçmişte Kur’ân-ı Kerîm’i tefsir çalışmalarında, hep Hz. Peygamber örnek alınmış ve günümüze gelinceye kadar birçok araştırmacı da katkı yapmıştır. Bugün de devam eden tefsir çalışmalarına burada yeni bir araştırma konusuyla katkı sunulmaya çalışılacaktır. Araştırmayı iyi yapabilmek için bazı metodlar takip edilmiş, geçmişte yapılan Tefsir çalışmalarıyla güncel çalışmalar hakkında bilgi toplanarak işe başlanmış; bu bağlamda bazı tefsir usûlü, tefsir tarihi, konulu tefsir vb. konularda yazılmış olan eserler incelenmiştir. Araştırma neticesinde sorunları çözebilmek adına “konulu” çalışmaların ön plana çıktığı görülmüş, dolayısıyla bu minvalde bir araştırma yapmak amaçlanmış ve konulu tefsir çalışmasına karar verilmiştir.

A) ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÇALIŞMA YÖNTEMİ

Konu belirlemeye yönelik yaptığımız araştırmalarda da, birçok konuda tez çalışması yapılmış olduğu görülmüş, ancak sûrelerle ilgili çalışmalarda Şûra Sûresine özel (Türkçe) akademik bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu sûrenin çalışılmasının, tefsir araştırmalarına bir katkı olacağı ortadadır. Ayrıca ilk Müslümanlardan itibaren Şûra Sûresinde geçen konuların tartışılması, özel olarak “şûra veya

istişâre” meselesinin her asırda veya toplumda çeşitli sebeplerle gündemde olması, istişâre meselesinin önemli bir konu olduğunu göstermektedir. Yine Şûra Sûresindeki diğer konular da dikkat çekicidir, onlar da güncel olarak yorumlamak gerekmektedir.

Araştırmaya başlarken ilk önce Şûra Sûresi tanıtılacak, akabinde tefsiri yapılacaktır. Âyetlerin tefsiri öncesinde, geleneksel okunuş olan Âsım kıraatının Hafs rivâyetine göre metinleriyle beraber mânevî/tefsirî tercümeleri¹ verilecektir. Sûrenin âyet tercümeleri ve diğer âyetlerin meâlleri diğer bilgilerden ayırt edilebilmesi için *italik yazı* stilindedir. Diğer kıraat âlimlerinin farklı okuyuşları varsa belirtilecek ve nüzûl sebebiyle birlikte değinilecektir.

Âyetler ve meâllerinin akabinde, konuları izah etmeye başlamadan önce âyetlerde geçen ve açıklanması gereken kelime veya kavramlar açıklanacak, sonra âyetler maddeler halinde tefsir edilecektir. Âyetlerin ihtiva ettiği mânalar dikkate alınarak ana konular belirlenerek bir arada tefsir edilecek; duruma göre âyetler bazen takdim edilerek ilk geçen âyetle, bazen tehir edilerek sonraki âyetlerle birlikte değerlendirilecektir. Âyetler, hem başka âyetlerle hem de kaynaklarda yer verilen hadislerden aktarımlar yapılarak tefsir edilecektir. İhtiyaç olduğunda ana konulara ilaveten alt konular oluşturulacak, bu yöntemle âyetlerin kolay anlaşılması sağlanacaktır. Tefsir kaynaklarından da âyetler hakkında aktarmalar yapılacaktır, âyetlerin tefsiri esnasında günümüze mesaj vermesi anlamında bazı değerlendirmeler de olacaktır.

Âyetlerde geçen kelimelerin anlamı incelenirken Halîl b. Ahmed’in (v. 175/791) ‘Kitâbü’l-Ayn’ isimli lügatına, Râğıb el-İsfahânî’nin (v. 502/1108) ‘Müfredâtü Elfâzı’l-Kur’ân’ isimli eserine vb. eserlere müracaat edilecektir. Ayrıca, çalışmada konuyla ilgili hadisleri tahric için Buhârî (v. 256/870), Müslim (v. 261/875), İbn Mâce (v. 273/887), Ebû Dâvud (v. 275/889), Tirmizî (v. 279/892) gibi âlimlerin kaynak niteliğindeki hadis eserlerine başvurulacaktır.

¹ **Tercüme: a) Harf-i Tercüme:** Lafzî tercüme anlamındadır. Bu tercüme (çeviri), metnin nazmında ve düzeninde aslına benzemesine dikkat edilen bir çeviridir. **b) Manevî/Tefsirî Tercüme:** Asıl lisandaki kelimelerin düzenine ve nazmına bağlı kalmadan herhangi bir ifadenin anlamını bazı açıklama ve izahlarla başka bir dil ile ifade etmektir. Geniş bilgi için bakınız. Muhsin Demirci, **Tefsir Tarihi**, 18. Baskı, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 35-36; Ayrıca Hidayet Aydar’ın eserine bakınız. **Kur’ân-ı Kerim’in Tercümesi Meselesi**, Kur’ân Okulu Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 58 -59; Ömer Dumlu, **Tefsir Usûlü**, Tibyan Yayıncılık, İzmir, 2017, s. 21.

Tefsir kaynak eseri olarak da birçok eski ve çağdaş esere müracaat edilecektir. Bu eserler Taberî (v. 310/922), Zemaşşerî (v. 538/1143), Fahreddin er-Razî (v. 606/1210), Kurtubî (v. 671/1273), Âlûsî (v. 1270/1854), Elmalılı (v. 1942), Derveze (v. 1984), Süleyman Ateş vb. meşhur müelliflerin eserlerinden oluşmaktadır.

Âyetlerin meâlleri verilirken Türkiye Diyanet Vakfı'nın yayınladığı Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli veya Ömer Dumlu ile Hüseyin Elmalı'nın hazırladıkları Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Anlamı isimli eserlere başvurulmuş, gerektiğinde diğer meâllerden de istifade edilmiştir. Çalışma genelinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nin maddelerinden de faydalanılmıştır. Ayrıca, ilim insanlarından Fazlurrahman (v. 1988), Toshihiko İzutsu (v. 1993), Ömer Dumlu, Celâl Yeniçeri, vb. çağdaş yazarların konuyla ilgili eserlerine de müracaat edilmiştir.

B) ŞÛRA SÛRESİ HAKKINDA BİLGİLER

Kur'an'da, "Hâ-Mîm (حم)" harfleriyle okunmaya başlanan ve peş peşe sıralanan yedi sûreye (40-46.) Hâ-mîm'ler veya "el-Havâmîm" denir. Yine, arûs'dan (süslü gelin) çoğul "el-Arâis" olarak da adlandırılır,² Dîbâcû'l- Kur'an da denir.³

Bu harflere, "hurûf-ı mukattaa" denir.⁴ Şûra Sûresi bu yedi sûrenin üçüncüsü olarak Havâmîm grubu içinde yerini alır.⁵ Kûfe sayımına göre 53⁶, diğer sayımlara

² Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî (v. 869), **el-Müsnedü'l-Câmi'**, Daru'l-Beşair'i-İslâmî, Mekke, 1999, Cilt: 10, Bab: 22 (no: 3687), s. 531.

³ Ebû Abdullah Hâkim en-Neysâbü'rî, **el-Müstedrek ale's-Sahihayn** (v. 1014), Daru'l- Meyman, Riyad 2014, Cilt: 4, s. 418 (no: 3676); Dîbâc: İpekli kumaş (atlas) anlamındadır. Bkz. Ebû Abdurrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, **Kitâbü'l-Ayn**, (tahk. Muhammed el-Mahzûmî, İbrahim es-Semerrâî), b.y.y., trs. Cilt: 1, s. 550.

⁴ Kur'an-Kerim'deki bazı sûrelerin başlarında yer alan harf kümelerine denir. Bkz. Ebu Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî (v. 944), **Te'vîlâtü'l-Kur'ân** (tahk. Murtaza Bedir), Mizan Yayınevi, İstanbul 2008, Cilt: 13, s. 159; Muhsin Demirci, **Tefsir Terimleri Sözlüğü**, 3. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2014, (Tefsir Terimleri) s. 94.

⁵ Mü'min, Fussilet, Şûra, Zuhurf, Duhân, Câsiye ve Ahkaf.

⁶ Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Cilt: 13, s. 159; Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemaşşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki't Tenzîl**, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, trs., Cilt: 3, s. 396; Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili (Kur'an Dili)**, (sad. Sıtkı Güllü), Huzur Yayın- Dağıtım, İstanbul, 2003, Cilt: 7, s. 219.

göre 50 âyettir.⁷ Yani, âyet sıyısı ihtilafı olan sûrelerdendir.⁸ Mushaf'taki sıralamada 42, iniş sırasına göre 62. sûredir.⁹ Fâsıla harfleri, (م - ل - ق - ص - ز - ر - د - ب) harflerdir.

Sûre, İslâm'da meşveretin yüceliğini ve meşveret metodunu öğrettiği için “şûra” olarak isimlendirildiği zikredilir.¹⁰ “Danışma, istişâre etme” anlamına gelen şûra, müminlerin vasıflarından sayılmıştır. “Hâ-Mîm-Ayn-Sîn-Kâf (حم عسق)” sûresi¹¹ veya kısaca “Ayn-Sîn-Kâf (عسق) sûresi” diye de anılır.¹² Burada ve diğer “Hâ-Mîm” ile başlayan sûrelerde kelime (حم), ayrı yazılır ve harf harf okunur. Bir rivâyete göre Hz. Peygamber, “Hâ- Mîm’ler Kur’ân’ın atlasıdır”¹³ demiştir. Hâ-Mîm denildiğinde yedi sûrenin herhangi birisi akla gelir, ancak Ayn-Sîn-Kâf dendiği zaman bu sûre akla gelir. Bu harfler, bitişik olduğunda bir mânaya geldiği bilgisine rastlanmamıştır.

Şûra Sûresi Fussilet sûresinden sonra Mekke’de nâzil olmuştur.¹⁴ İbn Abbas (v. 68/688) ve Katâde (v. 117/735)’nin, Mekkî oluşu görüşünü benimsemekle beraber, “Allah’a iman ederek sâlih ameller işleyen kullarına verdiği müjdeli ...” (âyet: 23) cümlesinden başlayarak dört âyetin Medenî olduğunu benimsedikleri söylenir.¹⁵ Âlûsî’ye göre Mukâtil (v. 150/767) de onların görüşüne iki âyette (23 ve 24.) katılmıştır,¹⁶ ancak bu bilgi teyit edilememiştir. Bazısı da 24. âyetin Ensâr hakkında nâzil

⁷ Farklılık, Hâ-Mîm-Ayn-Sîn-Kâf (حم عسق) ve 32. âyetteki “kel a’lâm (كَلَامًا)” lafzındadır. Bkz. El-mahilî, **Kur’ân Dili**, Cilt: 7, s. 219.

⁸ Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî (v. 911/ 1505), **el-İtkan Fî Ulumil Kur’ân**, Daru İbn Kesir, 5. Baskı, Dimeşk 2002, Cilt: 1, ss. 213-215.

⁹ M. Mahmud Hicazî, **et-Tefsîru’l-Vâzih**, Daru’t-Tefsir, Kahire, 1981, 7. Baskı, Cilt: 25, s.154.

¹⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, **Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meâlî Âlîsi ve Tefsiri**, Bilmen Yayınları, İstanbul, 1964, Cilt: 7, s. 3221; Muhammed Ali es-Sâbûnî, **Safvetü’t-Tefâsir**, Daru’l Kur’ân-i’l-Kerim, Beyrut, 1981, Cilt: 3, s. 132.

¹¹ Bkz. Mâtürîdî, **Te’vilâtü’l-Kur’ân**, Cilt: 13, s. 159; Hicazî, **et-Tefsîru’l-Vâzih**, Cilt: 25, s. 154.

¹² Ebu Zekerriyya Yahya İbn Ziyad el-Ferrâ, **Meânî’l-Kur’ân**, Alemü’l-Kütüb, Beyrut: Cilt: 3, s. 21.

¹³ Hâkim, **el-Müstedrek**, Cilt: 4, s. 418 (hadis no: 3676); Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebu Bekir el-Kurtubî, **el-Câmiu li-Ahkâmi’l Kur’ân**, (Ahkâmu’l-Kur’ân) (tahk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Beyrut 2006, Cilt: 18, s. 222.

¹⁴ Ebu Abdullâh (Ebü’l-Fazl) Muhammed İbn Ömer İbn Hüseyin er-Râzî, **Mefâtihu’l-Ğayb (et-Tefsîru’l-Kebîr)**, 3. Baskı, Daru İhya et-Türasi’l-Azîzî, Beyrut: trs., Cilt: 27, s. 141; Kurtubî, **Ahkâmu’l-Kur’ân**, Cilt: 18, s. 440.

¹⁵ Kurtubî, **Ahkâmu’l-Kur’ân**, Cilt: 18, s.442.

¹⁶ Ebü’s-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd İbn Abdillâh İbn Mahmûd el-Hüseyinî el-Âlûsî, **Rûhu’l-Meânî fi Tefsîri’l-Kur’ânî’l-Azîm ve’s-Seb’i’l-Mesânî**, Darü’l-İhya e’t-Türasî, Beyrut, trs., Cilt: 25, s. 10.

olduğunu söylerken, 39-41. âyetlerin de Mekkî olmadığını söylemiştir.¹⁷ Ancak 23 ve 24. âyetlerin Ensar hakkındaki nüzûl sebebi kabul görmemiştir (bkz. Şûra 23, 24. âyetler). Sûrenin Mekkî olduğu hakkında -yedi ayet hariç- görüş birliği vardır.

Sûre hakkında ulaşabildiğimiz sebep-i nüzûl mevcut değildir, fakat sûrenin bir kısım âyetleri hakkında nüzûl sebebi rivâyetleri bulunmaktadır. Nüzûl zamanıyla ilgili net bir bilgi bulunmamasına rağmen bu sûrenin Mekke döneminde “Zuhruf sûresinden önce, Fussilet sûresinden sonra” nâzil olduğu bilgisinden farklı bir bilgiye rastlamadık. Sûre’nin muhtevası da Fussilet sûresi’nin devamı niteliğindedir. Muhtevaya bakılacak olursa, Allah’ın bazı sıfatlarından bahseden konuların akabinde rızık, davet, şûra, af, misilleme vb. konulardan bahsedilmesinden hareketle, sûrenin boykot yıllarında nâzil olduğunu söyleyebiliriz. Bunu, müfessirlerin sûre’de 38. âyetle ilgili olarak; “Akabe’ye gelen Ensar hakkında nâzil olduğu” hususundaki beyanları destekler mahiyettedir. (bkz. Şûra, 38)

Modern dönemde yapılan araştırmalarda da Mekkî ve Medenî sûrelerin nüzûlleri tasnif edilmiş ve alt dönemlere ayrılmıştır. Şûra Sûresi de Mekkî sûreler içerisinde incelenmiş ve neticede Habeşistan’a hicret sonrası yıllarda (altı ile onuncu yıl arasında) veya boykot yıllarında nâzil olduğu ifade edilmiştir.¹⁸

Sûre’nin konusu da diğer Mekkî sûreler gibi akideye yöneliktir.¹⁹ Sûre’nin üzerinde durduğu önemli ve dikkat çeken konu, vahiy ve peygamberliktir, vahyin ve peygamberliğin kaynağı açıklanarak söze başlanıyor.²⁰ Sûre, yine müşriklerle olan tartışma sahnelerini içermektedir. Geçmiş peygamberlerin daveti ile Hz. Peygamber (s.a.v.)’in davetinin arasındaki prensiplerin ve kaynağın bir olduğu belirtilmekte; İlahî davetin karakterinde bulunmayan bağy’ın hâkim olduğu Ehl-i kitab’ın ihtilaflarının yorumu yapılmakta ve müminlerin ahlâkı övülmekte, Allah’ın kudreti ve hükümlerine dikkat çekilmektedir. Aradaki ihtilafların giderilmesinde Allah’ın kitabı Kur’ân’ın hakemliğine başvurmak gerektiği açıklanmakta, Kıyâmet hadisesiyle karşılaşmadan önce tüm insanlar Allah’ın davetini kabul etmeye çağrılmaktadır.

¹⁷ Âlûsî, **Rûhu’l-Meânî**, Cilt: 25, s. 10.

¹⁸ Muhammed İzzet Derveze, **et-Tefsîru’l-Hadîs**, Dâru’l Ğarbi’l-İslâmî, Beyrut, 2000, Cilt: 4, s. 5; Hadiye Ünsal, **Erken Dönem Mekkî Sûrelerin Tahlili**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015, ss. 91- 98.

¹⁹ Vehbe Züheylî, **et-Tefsîru’l-Münîr**, Daru’l-Fikr el-Muâsır, Beyrut, 1991, Cilt: 25, ss. 21-22.

²⁰ Hicazî, **et-Tefsîru’l-Vâzih**, Cilt: 25, s. 154.

ANA KONULARI EKSENİNDE ŞÛRA SÛRESİ

1. VAHİY MESELESİ VE ALLAH'IN BAZI SIFATLARI

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
حم (1) عسق (2) كَذَلِكَ يُوحِي إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (3) لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ (4) تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ وَالْمَلَائِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا إِنْ اللَّهُ هُوَ الْعَفُورُ الرَّحِيمُ (5)

Kovulmuş (lânetlenmiş) şeytanın şerrinden Allah'a sığınarak, Rahmân ve Rahîm (çok merhametli) olan Allah'ın ismiyle başlarım.

Şûra 1 -5. “Hâ- Mîm. Ayn- Sîn- Kâf. İşte (ey Muhammed) sana ve senden öncekilere her şeye gücü yeten ve her işinde hikmet bulunan Allah, böyle vahyeder. Göklerde ve yeryüzünde (mevcut) ne varsa her şey O'nun'dur. O, çok yüce ve çok büyüktür. (O'nun büyüklüğü karşısında) çok bağışlayan Allah'ın adıyla gökler neredeyse üst kısımlarından parçalanacaklar. Melekler, Rablerini övgüyle anar ve yeryüzünde bulunanlar (müminler) için bağışlanma dilerler. Dikkat edin Allah kesinlikle çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.”²¹

1. 1. Hurûf-ı Mukattaa

1-2. Bu (Hâ, Mîm. Ayn, Sîn, Kâf) gibi harflerin, anlamının ne olduğu veya sûrelerin başında hangi gaye için yer aldığı kesin olarak bilinmediğinden; bu harfler “hurûf-ı mübheme²², hurûf-ı mabsûta, hurûf-ı mü'ceme” olarak da adlandırılır.²³ “Hurûf-ı mukattaa”, Kur'an'da yirmi dokuz sûrenin baş tarafında yer alırlar ve özel adlarıyla telaffuz edilirler. “Harf” kelimesinin Arapça çoğulu olan hurûf ile “kesilmiş, ayrılmış” anlamındaki “mukattaa” kelimesinden oluşan bir tamlamadır.²⁴

²¹ Ayrıca meâl için bkz: Hüseyin Elmalı ve Ömer Dumlu, **Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Anlamı**, 8. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2014, s. 441,

²² M. Zeki Duman -Mustafa, Altundağ, “hurûf-ı mukattaa”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1998, Cilt: 18, ss. 401-408.

²³ Demirci, **Tefsir Terimleri**, s. 94.

²⁴ M. Zeki Duman - Mustafa, Altundağ, “hurûf-ı mukattaa”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1998, Cilt: 18, ss.401-408.

Şûra Sûresi, diğer sûrelerden farklı olarak iki âyeti bu harflerden oluşmaktadır. Gerçi sûre başında bulunan Hurûf-ı mukattaa'nın âyet sayılıp sayılmaması ihtilâfıdır.²⁵ Mushaflarda da bir kısmı bir âyet kabul edilirken, bir kısmı âyetin parçası kabul edilmiştir.²⁶ Bu sûrelerin 26'sı Mekkî, 2'si Medenî, bir sûre ise ihtilâfıdır.²⁷

Bu harfleri Cumhur, Hâ- Mîm. Ayn- Sîn- Kâf. (حم عسق) şeklinde okumuştur, ancak rivâyete göre İbn Mes'ûd ve İbn Abbas '(ع) ayn'sız okumuştur.²⁸ İbn Mes'ûd ile İbn Abbas'ın da diğerleri gibi 'ayrı kelimeler' olarak okudukları;²⁹ İbn Abbas ve İbn Mesud'dan "ayn" olmadığı halde okunduğuna dair rivâyetin³⁰ "şaz kıraat" olduğu rivâyet edilmiştir.³¹ Dolayısıyla Kıraât-ı aşere'de de okunuşuna rastlanmaz.

Hurûf-ı Mukattaa hakkında, birtakım görüşler ve yorumlar bulunmaktadır. Bu harflerin bir mânâyı ihtiva edip-etmediği, harf olma dışında ayrı bir anlamları varsa hangi mânaya geldiği hakkında çeşitli görüşler serd edilmiştir.³² Bu konuda, hem eski hem de çağdaş âlimler görüş açıklamış; Kelâm âlimleri, felsefeciler ve tasavvufla irtibatlı olan bazı âlimler çeşitli yorumlarda bulunmuşlardır. Selefilîği benimseyen bazı İslam âlimleri ise müteşâbihat hakkında yorum yapmaktan uzak durmuştur.

²⁵ Müstakil birer âyet sayılıp sayılmayacağı hususunda iki farklı görüş vardır: Kûfelilere göre, bu harflerin bazıları tek başına bir âyettir. Basralılara göre ise, bu 29 sûrenin baş tarafında bulunan harflerin hiçbiri müstakil âyet değildir. Bkz. Elmalılı, **Hak Dini Kur'an Dili**, Cilt: 1, s. 152.

²⁶ 1) Mustakil âyet kabul edilenler: Bakara, Âl-i İmrân, A'raf, Meryem, Taha, Şuarâ, Kasas, Ankebût, Rum, Lokman, Secde, Yasin, Mü'min, Fussilet, Şûra, Zuhurf, Duhan, Câsiye ve Ahkaf sûrelerinin baş tarafında bulunan harfler. 2) Âyetin parçası kabul edilen sûreler: Yûnus, Hûd, Yûsuf, Ra'd, İbrahim, Hicr, Neml, Sad, Kaf ve Kalem sûreleri baş tarafında olan harfler.

²⁷ **Mekkî olanlar:** A'raf, Yûnus, Hûd, Yûsuf, İbrahim, Hicr, Meryem, Tâ-hâ, Şuarâ, Neml, Kasas, Ankebût, Rûm, Lokman, Secde, Yâsîn, Sâd, Mûmin, Fussilet, Şûra, Zuhurf, Duhân, Câsiye, Ahkaf, Kaf, Kalem; **Medenî olanlar:** Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri; Ra'd sûresi ise ihtilâfıdır.

²⁸ Ebu Muhammed Abdulhakk İbn Galib İbn Atiyye el-Endülüsi, **el-Muharrerü'l-Veciz**, Dârü'l Kütübü'l-İlmiye, Beyrut, 1993: Cilt: 5, s. 25.

²⁹ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, Cilt: 27, s. 142; Süleyman Ateş, **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1990, Cilt: 8, s. 227.

³⁰ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, trs., Cilt: 3, s. 396; Kurtubî, **Ahkâmu'l-Kur'an**, Cilt: 18, s. 440; Ateş, **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**, Cilt: 8, s. 227.

³¹ Kurtubî, **Ahkâmu'l-Kur'an**, Cilt: 18, s. 440.

³² Bkz. Taberî, Ebû Cafer Muhammed İbn Cerir, **Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an (Câmiu'l-Beyân)**, (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin), Daru'l Alemlî'l-Kutub, Riyad, 2003, Cilt: 1, ss. 204- 209. Seyyid Kutub, **Fî Zılâli'l-Kur'an**, Daru's-Şurûk, Kahire, 1985, Cilt: 1, s. 38.

Çeşitli yorumlar yapılmakla birlikte, hurûf-ı mukataa hakkında görüş beyan etmek hayli zor olduğundan, bu hususda tahmini konuşmalara yeltenmemek ve Allah'ın ilmine bırakmak gerekir. Bu harfler, sûre başlarında her halükârda dikkat çekmektedir ve bu halleriyle bazı sûrelere de isim olmuşlardır. Bu harflerin, mâna ile aralarında bir ilişki bulunabilir ki, zaten anlam ifade eden kelimeler harflerden oluşmaktadır. Arap dilinde olduğu gibi başka dillerde de tek başına harfler kullanılabilir.

1. 2. Vahiy

كَذَٰلِكَ يُوحِي إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (3)

3- “(Ey Muhammed) Allah, sana da, senden önce olanlara da, işte böyle vahyediyor. O, mutlak gâlip, O hüküm ve hikmet sahibidir.”

İbn Kesir, (يُوحِي) “yûhâ /sana vahyolunuyor” (meçhul) kalıbıyla okumuştur ki Ebu Amr'ın iki okuyuşundan (rivâyet) birisi böyledir. Bir kısmı, nûn ile “nûhî (نوحِي)/vahyediyoruz” şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları da, hâ'nın (حِي) kesresiyle (malûm sigasıyla), “yûhî (يُوحِي)/vahyediyor” şeklinde okumuşlardır.³³

1. 2. 1. Vahiyle İlgili Bazı Meseleler

Sûre, “vahiy” konusuyla başlayıp, ara ara vahye dair bilgi içeren âyetlerle devam etmekte ve yine vahiy âyetleriyle sona ermektedir. Bu nedenle önce vahiy meselesiyle ilgili bazı izahlar yapılacaktır.

1. 2. 1. 1. Vahyin Anlamı ve Mahiyeti

Vahiy (وَحْي), ‘v-h-y’ fiilinin mastarı olup, lügatte; gizli konuşmak, emretmek, ilham etmek, süratli ve gizli telkinde bulunmak, ima ve işaret etmek, yazı ile bildirmek ve fısıldamak gibi anlamlara gelir.³⁴ Genel olarak ‘bir şeyi gizli ve hızlı bir şe-

³³ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, Cilt: 27, s.142; Kurtubî, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, Cilt: 18, ss.

442 -443; Ateş, **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri**, Cilt: 8, s. 227.

³⁴ Bkz. Ebû Abdurrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, **Kitâbü'l-Ayn**, (thk. Muhammed el-Mahzûmî, İbrahim es-Semerrâî), b.y.y., trs. Cilt: 3, ss. 1932-1933.

kilde bildirmek' şeklinde tarif edilmiştir.³⁵ Vahiy, üç harfli fiil kalıbından gelse de Kur'ân'da hep 'îf'al (إِفعال)' kalıbında dört harfli gelmiştir. İf'al babından "îha" kelimesi, üç harflisi (sülasi) gibi vahyetmek, vahiy vermek anlamını ihtiva etmekle birlikte, geçişli (müteaddî) olarak vahyettirmek, göndermek anlamına da gelir.³⁶

Vahiy, Allah'ın, resûllerine ve velilerine gönderdiği ilahî sözlerdir.³⁷ Allah'ın, genel olarak tüm mahlûkata hareket tarzlarını bildirmesi, özelde ise insanlara iletmek istediği kendi emir ve yasaklarını peygamberler vasıtasıyla ilemesidir. Kur'ân'da da bu (وحي) kökten gelen kelimeler mâna olarak Cebrâîl'in Allah'tan nebilere indirdiği vahiy³⁸, ilham, yazılı şey, emir, vesvese ile çirkin işlerini güzel göstermek ve kavî (söz) mânalarında kullanılmıştır.³⁹

Vahiy'in mahiyeti, ilham ve kalbe atmadır. Bu da "âyetteki vahiy'in zatî ve kalbî şuuru demektir. Vahyedilenin nefsinde atılan düşünce ve konular, nefsini aydınlatan ışınlar gibi söz kalıpları içerisinde, Rabbanî yüce ilhamı işittiren bir duygudur."⁴⁰ Allah'ın peygamberlerine ulaştırdığı sözü, kelimesi, kelâmıdır. "Kur'ân'da bu kökten gelen kelimelerin geçtiği pasajlara baktığımızda ortak noktanın, bir varlığın diğer varlıklarla irtibata geçmesi, iletişim kurması hususudur."⁴¹ Vahiy, peygamberlerin hepsi için Allah'tan hüküm ve haberleri alma vasıtası olarak beyan edilmiştir.⁴²

Vahyin mahiyeti Allah'ın lutfettiği peygamberlik sırrıyla bağlantılı bir sırdır. İnsanın zihni onu farklı deliller olmasına rağmen anlamada zayıf kalır.⁴³ Bu vesileyle vahiy'de konuşma, şekil olarak bizim bildiğimiz ve kullandığımız konuşma şeklinden farklı olduğu açıktır, ancak etki ve sonuç itibarıyla aynı nitelikte gerçekleşir.

³⁵ Bkz. Râğîb el-İsfahânî, Ebu'l Kasım Hüseyin b. Muhammed, **Müfredâtü Elfâzî'l-Kur'ân**, (thk. Safvan Adnan Dâvûdî), Daru'l- Kalem, Dimeşk, 1992, 1. Baskı, ss. 858-860; Halis Albayrak, "Vahiy Gerçeği", **Türkiye Diyanet Vakfı Kutlu Doğum Sempozyumu**, 12-17 Ekim 1989, ss. 107-110; İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 23. Baskı, Ankara, 2012, s. 37.

³⁶ Elmalılı, **Kur'ân Dili**, Cilt: 7, s. 253.

³⁷ Râğîb el-İsfahânî, ss. 858 -860; Cerrahoğlu, s. 39.

³⁸ Bkz. Nisâ, 4/163.

³⁹ Bkz. Nahl, 16/ 68; Meryem, 19/ 11; Fussilet, 41/ 12; En'âm, 6/121; Zilzal, 98/ 5.

⁴⁰ Derveze, **et-Tefsîru'l-Hadîs**, Cilt: 4, s. 484.

⁴¹ Albayrak, ss. 107- 110.

⁴² Bkz. Şûra, 42/ 51.

⁴³ Derveze, **et-Tefsîru'l-Hadîs**, Cilt: 4, s. 485.

1. 2. 1. 2. Tüm Peygamberlere Vahiy

Âyette kastedilen “(كَذَلِكَ/bu gibi) gibilik, benzerlik” Allah’ın birliğine, adâletine, nübüvvet müessesesinin “hak olduğu” hususundaki benzerliktir.⁴⁴ Ayrıca bu âyet-i kerîmedeki ifadede Allah diğer peygamberlere de vahiy gönderdiğini hatırlatmaktadır.⁴⁵ Yine Allah: “Nuh’a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik. İbrahim’e, İsmail’e, İshak’a, Yakub’a, torunlarına, İsâ’ya, Eyyub’a, Yunus’a, Harun’a ve Süleyman’a da vahyettik. Davud’a da Zebur’u verdik. Ve sana daha önceden gerçekten haberlerini aktarıp-verdiğimiz peygamberler ile sana haberlerini aktarıp vermediğimiz peygamberlere de (vahyettik). Allah, Mûsâ ile de konuştu”⁴⁶ buyurmaktadır. Azîz ve Hakîm olan, yani hikmetleri olan Allah, senden önceki peygamberlere de sana da işte böyle vahyeyiyor, demektir.

Başlangıçtan itibaren Allah tarafından insanlığa yüklenen vazifelerin doğru bir şekilde anlaşılması için peygamberler gönderilmiştir. Peygamberler, ilahî emirleri en güzel şekilde topluma açıklar ve uygulamalı olarak gösterirler. Bu işleme ‘tebliğ’ denilir ki tüm peygamberlerin böyle bir vazifesi bulunmaktadır. Peygamberlik son bulmuş olmakla birlikte, tebliğ vazifesi kıyâmete kadar bir şekilde devam edecektir. Yeni bir peygamberin gelmeyecek olması nedeniyle tebliğ vazifesi aksamayacak, bu görev peygamberlerin varisleri tarafından ifa edilerek insanlığa yol gösterilecektir.

Vahiy’de bir nokta da şudur:

*Kurulan iletişimde, hitap edenin veya iletenin, kendisine söylenen veya mesaj iletilen muhatabı, bu iletişim neticesinde, iletilen mesajın etkisiyle faaliyete geçmesi, özel bir davranış ve tutum içinde olmasıdır. İletilen mesaj bir bakıma müessir faktör ve itici güç rolündedir. Bu durum bir peygamber için söz konusu edildiğinde, hemen söylenilene tâbî olmak ve onu tebliğ etmeğe başlamak söz konusu olur. Aynı şekilde tebliğ edilen diğer insanlar da bundan etkilenecek aksiyona başlaması söz konusudur.*⁴⁷

⁴⁴ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, s.142.

⁴⁵ Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, Cilt:20, s. 467; Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, s. 142.

⁴⁶ Nisâ, 4/163 -164: *إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ وَالنَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَوْحَيْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَعِيسَى وَأَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهَارُونَ وَسُلَيْمَانَ وَآتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا (163) وَرُسُلًا فَدَقَّصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَرُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا (164)*

⁴⁷ Albayrak, ss. 107- 110.

Vahiy, “Kur’ân’da vahyedilenler açısından çeşitlilik arzeder ve Allah mahlûka-tından bazılarına vahyetmiştir.”⁴⁸ Ayrıca “Semitik asıllı dinlerde, yani Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâmiyet’de ayırt edici müşterek olan yanları vahiy eseri olmalarıdır. Bu üç büyük dine göre gerçeğin tek garantisi, bunların Allah tarafından vahyedilmiş olması, konusudur.”⁴⁹

1. 2. 1. 3. Vahyin Dili ve İçerdiği Mesajlar

Allah, Hz. Muhammed’e Kur’ân’ı Arapça (Şûra 7) vahyettiğini bildirmektedir. Bu “*Ve biz her gönderdiğimiz Resûlü ancak bulunduğu kavminin diliyle gönderdik ki onlara iyi beyan etsin...*”⁵⁰ âyetinde geçtiği gibi, içinden çıktığı ilk toplumun diliyle açıklanmaktadır. Sana güzel bir şekilde Arap diliyle açıkladığımız Kur’ân’ı indirmiş bulunuyoruz. Her bir peygambere ‘vahyi, bulunduğu toplumun diliyle indirdiğimiz gibi’ anlamındadır.⁵¹ Çünkü “*Biz, onu Arap olmayanlardan birine indirseydik ve o da onu onlara okusaydı, (onlar) ona inanmazlardı*”⁵² buyurmuştur. Yani Kur’ân da Hz. Peygamber’e içinden çıktığı kavminin diliyle vahyedilmiştir.

Kur’ân’daki “*Önce en yakın akrabalarını uyar*”⁵³ âyeti, tebliğin öncelikle başlangıç muhataplarına işaret ederken; “*Ey Peygamber! Biz seni bütün insanlara rahmetin müjdecisi, (azabın) uyarıcısı olarak gönderdik*”⁵⁴ âyeti, Hz. Peygamber’in sadece Araplara -özelde Mekkelilere ve Medinelilere- gönderilmiş bir peygamber olmadığına işaret etmektedir. Ayrıca bu âyette yeni bir semavî kitabın gönderilmeyeceğine de işaret edilmiştir. Bunun Kur’ân’da bildirilmesi, Hz. Peygamber tarafından tebliğ edilen Kur’ân-ı Kerîm’in kıyâmete kadar devam edeceğini göstermektedir.

Allah, Mekke halkının ve etrafındaki halkların anlaması için Kur’ân’ı Arapça bir dil ile göndermiştir. Ayrıca her peygamber, kendi kavminin konuşma lisanı ile

⁴⁸ Ömer Dumlu, **Tefsir Usûlü**, Tibyan Yayıncılık, İzmir, 2017, s. 106.

⁴⁹ Toshihiko İzutsu, **Kur’ân’da Allah ve İnsan**, (çev. Süleyman Ateş), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975, s. 143.

⁵⁰ İbrahim, 14/4: ... وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ

⁵¹ Kurtubî, **Ahkâmü’l-Kur’ân**, Cilt: 18, ss. 446 -447; Hicazî, **et-Tefsîru’l-Vâzih**, Cilt: 25, s. 157.

⁵² Şuarâ, 26/ 198 -199: ... وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا أَعْجَمِيًّا ... Fussilet, 41/ 44: ... وَلَوْ نَزَّلْنَاهُ عَلَى بَعْضِ الْأَعْجَمِينَ

⁵³ Şuarâ, 26/214: ... وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ ...

⁵⁴ Sebe, 34/28: ... وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا ...

dinî hükümleri tebliğ etmişlerdir⁵⁵ ki, âyette böyle bir duruma da işaret edilmektedir. Peygamberler, kabiliyetli kimseler olsalar bile, tebliğin en verimli şekilde yerine getirilmesi için engeller ilk aşamada ortadan kaldırılmaktadır. Diğer peygamberlerin de kendi kavimlerinin diliyle gönderildiği, aynı dille hitap ettiği bilinmektedir. Bu konuda farklı bir bilgiye ulaşmış değiliz. Böyle olunca bir kimse “anlayamıyorum” diyerek bir mazeret ileri süremez. Peygamberlerin vazifesinin de sadece tebliğden ibaret olduğu Kur’an’da ifade edilmiştir.⁵⁶ Allah, son peygamberini Araplardan seçerek “âlemlere rahmet olarak”⁵⁷ göndermiştir.

*Vahiy, gerçekliğin teminatı, İslâm’a göre Allah’ın konuşması ve kendi iradesini dil aracılığı ile bildirmesidir. Fakat insana ait olmayan esrarengiz bir dille değil, insanın anlayabileceği bir lisanla konuşmasıdır. Ayrıca çok önemli bir husus da Allah’ın, kendi iradesiyle yaptığı bu konuşma olmasa, yeryüzünde İslâm’ın anladığı anlamda hiçbir sahîh din olamaz. Bundan dolayı da İslâm dille son derece ilgilidir, çünkü İslâm dini, Allah’ın konuştuğu zaman meydana gelmiştir. Diğer taraftan İslâm kültürü esasî da bu gerçeğe dayanır. Yani Allah insanoğluna, kendi konuştuğu dille hitap etmiştir. Bu, Allah’ın sadece kutsal kitaplar göndermesi anlamında değil, bizzat Allah’ın konuşmasıdır.*⁵⁸

Diğer taraftan tevhid, adâlet, peygamberlik ve âhiret gibi dinin özü olan gerçekler bütün peygamberlere vahyedilmiştir.⁵⁹ Bu tür şeyleri vahyetmenin, Allah’ın örfü olduğuna da delâlet etmesi için mâzî sigasıyla “sana vahyetti” şeklindeki ifadenin aksine, müzâri sigasıyla “sana vahy ediyor” buyurmuştur.⁶⁰ Allah, diğer peygamberlere kitapları vahyettiğine benzer, tevhid inancına davet etmen için sana da vahyetmektedir.⁶¹ Âyette “Allah, dinden Nuh’a vasiyet ettiği, sana da vahiyle bildirdiğimiz, İbrahim, Mûsâ ve İsmâ’ya vasiyetimiz olan: Dinî ayakta tutun, onunla ilgili ihtilafa düşmeyin, yasasını Allah size de yasa (şeriat) yaptı”⁶² buyurmuştur. Âyetteki

⁵⁵ Ö. Faruk Harman, “Ahd-i Atîk”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1988, Cilt: 1, ss. 495-496; Hikmet Tanyu, “Ahd-i Cedid”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1988, Cilt: 1, ss. 501-502.

⁵⁶ Bkz. Nahl, 16/35; Yasin 36/17.

⁵⁷ Enbiya, 21/107: وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ.

⁵⁸ İzutsu, s. 143.

⁵⁹ Ateş, **Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri**, Cilt: 8, s. 170.

⁶⁰ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, Cilt: 3, s. 396; Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, s. 142.

⁶¹ Züheyîlî, **et-Tefsîru’l-Münîr**, Cilt: 25, ss. 23 -24.

⁶² Şûra 42/13: شَرَعَ لَكُم مِّنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى...

ifade, bütün peygamberlerin vahiy aldıkları kaynağın ve peygamberlerin sundukları mesajın temelde bir olduğunu gösterir. Çünkü bu âyette Allah, Hz. Nuh (a.s.) ile sonuncu peygamber olan Hz. Muhammed (s.a.v.) ve bu ikisinin arasında yaşamış Hz. İbrahim (a.s.), Hz. Mûsâ (a.s.) ve Hz. İsâ (a.s.)'yı zikretmiştir.⁶³ Yine ifade etmek gerekir ki Kur'an'da ismi geçen birçok peygamber olduğu halde burada sahife ve kitap verilen peygamberlerin ismi öne çıkarılmıştır.

Vahiy kaynaklı dinler, Allah'ın, peygamberleri vasıtasıyla gönderdiği dinlerdir. Bu dinlerin peygamberleri tevhid, sâlih ameller ve helal lokma konusunda ittifak ettikleri gibi; şirk ve Allah'a karşı ısyân etmemede de müttefiktirler. Bu dinlerde "Allah, insanlardan kendisini tanımalarını ve bu tanıyış sayesinde hem bu dünya ve hem de ahiret mutluluğunun yolunun kendilerine gösterileceğini vurgularken, onların zararına olacak davranışları ve bunlardan uzak durmalarını da belirtmiştir."⁶⁴

1. 2. 2. Allah'ın Beşerle Konuşması (Vahiy Çeşitleri)

Sûrenin başı vahiyle başlar ve sonu yine vahiyle sona erer. Bu vesileyle sûrenin muhtevasında Allah, onun benzeri olan konuları hem Hz. Peygamber'e, hem de Ondan önce olan peygamberlere gönderdiğini beyan etmektedir.⁶⁵ Allah'ın belirttiği yöntemler dışında hiçbir insanla konuşması söz konusu değildir. Âyette vahyetmek, ilâhî sözü, bilgiyi ulaştırmak mânasına gelen birden fazla şekline işaret edilmiştir, şimdi vahiy şekilleri izah edilecektir.

Kur'an, Hz. Peygamber'e şüphesiz vahiy yoluyla gelmiştir. Başlangıçta Hz. Peygamber'e vahyin sadık rüya şeklinde geldiği rivâyet edilmiş⁶⁶ ve Kur'an'da da bu hususa işaret edilmiştir.⁶⁷ Allah ile Hz. Peygamber arasındaki bir çeşit diyalog olduğu, Allah'ın Hz. Muhammed (s.a.v.)'e Cibril vasıtasıyla vahiy gönderdiği Kur'an'da

⁶³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Cilt: 20, ss. 479-480; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Cilt: 4, s. 443.

⁶⁴ Ömer Dumlu, "Çağımızda Sosyal Değişme ve İslâm", **2002 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, (Çağımızda Sosyal Değişme) s. 178.

⁶⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Cilt: 3, s. 396; İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ İsmail b. Kesîr el-Kureyşî ed-Dimeşkî, *Tefsîru'l-Kur'an'il-Azîm*, Cilt: 4, ss. 105 -123.

⁶⁶ Bkz. Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Buhârî (ö. 256/870), *Sahîhu'l-Buhârî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, "Kitabu Bed'il-Vahy", Cilt: 1, Bap: 1, s. 3.

⁶⁷ Fetih 48/27: ... لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ / "Andolsun ki Allah, elçisinin rüyasını doğru çıkardı."

geçmektedir.⁶⁸ Sünnette de Hz. Peygamber'e gelen vahiy şekilleri hakkında bilgi bulunmaktadır. Hz. Aîşe'den rivâyet edildiğine göre Haris İbn Hişâm, Hz. Peygamber'e "vahyin nasıl geldiği" konusunu sormuş, Hz. Peygamber de şöyle cevap vermiştir: "Vahiy bazan bana çan/zil sesine benzer bir sesle gelir. Bu şekil bana hem zor, hem de şiddetli olur, o durum bende son bulduğunda emirleri ezberlemiş olurum. Bazı zaman da melek bana bir insan kılığında gelir, o benimle konuşur, söylediğini iyice bellerim." Ayrıca Hz. Âişe, "çok soğuk bir günde Hz. Peygamber'e vahiy gelirken gördüğünü, vahyin akabinde getiren meleğin ondan ayrıldığı zaman alnının ter içinde kaldığını" anlatmaktadır.⁶⁹ Şûra Sûresinde geçtiği üzere insana hitap edilmesi veya vahiy şekilleri üç noktada toplanmaktadır.

1. 2. 2. 1. Allah'ın İnsana Doğrudan Vahyetmesi

Allah Teâlâ (Şûra,51) âyette, peygamberlerine vahyi üç şekilden biriyle gönderdiğini açıklıyor. Bunlardan ilki vahyin, bir vasıta olmadan peygamberin kalbine doğmasıdır.⁷⁰ Bu vahiy gönderme şekliyle söz, kalbe ve zihne vasıtasız ulaşır. Vasıtasız olan vahiy şekli, ilham ve rüya yoluyla vahyetmeyi de içerir.

İlham ile ilgili Kasas sûresinde, Hz. Mûsâ'nın annesiyle ilgili hadisede vahiy,⁷¹ "kalbe ilka olan/ doğan şey" anlamını akla getirmektedir. Bu husus, uyanık halde, Hz. Mûsâ (a.s.)'nin anasına vahyedildiğinden "akla gelen şey" anlamına gelir. Âyetlerden anlaşılacağı üzere Allah⁷², Hz. Mûsâ'nın annesine bir durumu bir elçi olmadan bildirmiştir. "Gerçi bir elçi ile bildirmesi de şart değildir. Buradaki vahyin anlamının, peygamberlere vahyin dışında bir anlam taşıdığı açıktır."⁷³

⁶⁸ Bkz. Bakara, 2/97; Şuarâ, 26/192 -195.

⁶⁹ Buhârî, **Sahîhu'l-Buhârî**, "Kitabu Bed'il-Vahy", Cilt: 1, Bap: 1, 2.

⁷⁰ Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, Cilt: 20, s. 539.

⁷¹ Kasas, 28/7: *وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خَفَتْ عَلَيْهِ قَالِقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي* / "Başına kötü bir şey gelmesinden endişe ettiğin zaman onu nehre bırak... diye vahyettik."

⁷² Taha, 20/38 -39: *إِذْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّكَ مَا يُوحَىٰ (38) أَنْ أَقْضِيهِ فِي النَّبُوتِ فَأَقْضِيهِ فِي الْيَمِّ فَلْيُلْقِهِ الْيَمُّ بِالسَّاجِلِ يَأْخُذْهُ عَدُوٌّ لِي* / "Bir zaman, vahyedilecek birhususunu annene (şöyle) vahyetmiştik. Musa'yı sandığın içine koy, sonra onu denize (suya) bırak, deniz onu sahilebıraksında, benim düşmanım ve onun düşmanı olan biri onu alsın."; Ayrıca bkz. Kasas, 28/7.

⁷³ Dumlu, **Tefsir Usûlü**, ss. 106 -107.

“Vahiy yoluyla” ifadesi, kişinin uykusunda göreceği bir rüya anlamında olabilir. Hz. İbrahim’in ‘rüyada oğlu İsmail’i kurban ettiğini görmesi’ (Saffat, 102) böyledir. Bunun aksi olan hal uyanırken de mümkündür. Hz. Peygamber’e ilk vahiy, doğru çıkan rüyalarla başlamıştır, dolayısıyla Onun gördüğü rüyalar diğer müminler veya insanların gördükleri rüyalarla karıştırmamak gerekir. Çünkü Hz. Peygamber’in ve diğer peygamberlerin vahiy mahiyetindeki rüyalarının doğru çıktığı bilinmektedir.

1. 2. 2. 2. Perde Arkasından Konuşma

“Allah insanla... perde arkasından konuşur.” Getiren varlığın görülmediği bir kelimelik veya söz işitilme biçimine işaret edilmiştir.⁷⁴ Mesela; Hz. Mûsâ ile konuştuğu ve “perde arkasından” dilediğini vahyettiği rivâyet edilmektedir.⁷⁵ Hz. Mûsâ’ya Tûr dağında ve kutsal vadi Tuvâ’da gelen vahiyde olduğu gibi, hitap eden görünmeden veya aracısız ilâhî kelâm işitilir.⁷⁶ Bu sahnede, kendisine ilkâ edilen ve anlaşılan bir söz, (peygamber) kimin ilkâ ettiğini hissetmeksizin, Allah katından geldiğini hissedip idrak etmesidir. Bu, her hâlükârda bir dış bağlantıdır. Vahyin vasıtasız bir şekilde ulaşması, Allah’ın peygamberiyle perde arkasından konuşmasıdır.

Allah’a mekân izafe edip bir yerde olduğunu iddia edenler; “Bir perde arkasından...” sözünü delil olarak sunmuşlardır. Zira âyetin takdiri anlamı “Allah, insanla ancak şu üç şekilde konuşur ve bir perde arkasında olarak...” biçimindedir. Bu yaklaşım, Allah Teâlâ bir yerde veya belli bir yönde bulunması halinde doğru olur,⁷⁷ ancak böyle bir düşünce de doğru olamaz, çünkü Allah cisim özelliklerinin de münezzehtir.

1. 2. 2. 3. Bir Elçi Vasıtası ile Vahiy

“Yahut (Allah) bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder.” Cebrâîl meleği gibi bir aracılığı, elçi olarak gönderir, bu yöntemle dilediği ahkâmı peygamberlerine vahyeder. Âyette geçen bu tür vahiy’de, peygamberlere gönderilen elçiler on-

⁷⁴ Râğıb el-İsfahânî, ss. 858-860.

⁷⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, Cilt: 18, s. 540.

⁷⁶ Bkz. Meryem, 19/52; Tâhâ, 20/12; Kasas, 28/46.

⁷⁷ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, Cilt: 27, s. 187.

lara hitap eder, peygamberler bunu söz olarak işitirler. Müfessirlerin cumhûru, âyette zikredilen ve sahnelerden üçüncüsünü oluşturan “Resûl’ün, Hz. Peygamber’e vahiy getiren melek” olduğunu söylüyorlar. Yani peygamberle iletişime giren melek ilham eder, bu da ruhî ve kalbî bir iletişimdir.⁷⁸ Bu husus âyette: “Şüphesiz ki o (Kur’ân), âlemlerin Rabbinden bir indirmedir. Onu, Ruh’u’l-Emin (Cebrâil) senin kalbine, uyarıcılardan olası diye indirdi”⁷⁹ şeklindedir. Yani Ruh aracılığıyla vahiy geldiği Kur’ân’da belirtilmiştir.⁸⁰

Allah bir meleğini elçi olarak göndermiş ve dilediği hükümleri peygamberlerine vahyetmiştir. Vahiy meleği Cebrâil’in, belli bir şekle -meselâ bir insan kılığınagirerek geldiği anlatılır, başkalarının da anlayacağı tarzda ilâhî sözü peygambere ulaştırır ya da kendine mahsus şekliyle peygambere görünür ve sözü onun işitmesini sağlar. Tabi bu konu itiraza açıktır ve şöyle bir itiraz yapılmıştır:

*Kur’ân, devamlı vahiy elçisinin Hz. Peygamber’in kalbine gönderilen Ruh’un olduğunu vurgulamıştır. Bu Ruh’un Cebrâil (a.s.) olduğu belirtilmiştir. Vahiy ve vahiy elçisinin ruhanî olup Hz. Peygamber’e nispetlerinin ise enfûsî olduğu Kur’ân’da belirtilmiştir. Bu durumda Cebrâil’i bir insan olarak tasvir edip vahiy getirdiğini ve Hz. Peygamber’le konuştuğu anlatan hikâyeler, sonradan uydurulmuş olmalıdır.*⁸¹

“العَزِيزُ” el-Azîz”, a-z-z (عَزَز) kökünden olan, güçlü ve mağlup olmayan mânasına gelir. Azîz, “dengi ve benzeri bulunmayan”⁸² mânasıyla tenzîhî sıfatlar içinde, “güçlü ve daima galip olan” mânasıyla da zâtî sıfatlar grubunda yer alır. “Azîz” Allah’ın isimlerindendir ve O’nun hâkimiyet ve üstünlüğünü ifade eder.

“الْحَكِيمُ” el-Hekîm”, h-k-m (حَكَمَ)’den türemiştir. Adâlet ve ilim ile ilgilidir. İslah etmek iç in alıkoyma, engelleme, atın yularla kontrol altına alınması, zayıf aklı olanı kontrol altında tutma, bir konu hakkında hükmetme, karar verme anlamlarına

⁷⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, Cilt: 18, s. 540; Kurtubî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, Cilt: 18, s. 507; Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, Cilt: 4, s. 484.

⁷⁹ Şuarâ, 26/192 -194: وَإِنَّهُ لَنَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ

⁸⁰ Mü’min, 40/ 15: “...dilediğine iradesiyle ilgili (يُلْقِي الرُّوحَ) ruh’u/vahiy indirir.”; bkz. Nahl, 16/2.

⁸¹ Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur’ân* (çev. Alparslan Açıkgenç), Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2014, ss. 157 -158.

⁸² Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-Ayn*, Cilt: 2, ss. 1190-1191, Râğıb el-İsfahânî, s. 563; Bekir Topaloğlu, “Esmâ-ı Hüsnâ” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 1995, Cilt: 11, ss. 404-418.

gelir.⁸³ Bu isimlerin ihtiva ettiği anlamlar, Allah'ın bütün makdûrâta gücü yeten, ayrıca malûm olanları bilen ve her çeşit ihtiyaçtan uzak olan bir varlık olduğu haki-katini ortaya çıkarır. Böyle olan kimsenin işleri hikmetler içerir, sözleride doğru olur. Aynı zamanda kusurlardan uzak, anlamsız şeylerden berî olur.⁸⁴

1. 3. Allah'ın Yüceliği

Kur'an'a göre Allah, sadece üstün bir varlık değil, aynı zamanda var demeğe lâıyık tek gerçek varlıktır. Kâinatta Allah'a karşı (denk) olabilecek hiçbir şey yoktur. "Varlık aleminin başköşesinde Allah vardır. İnsan olsun, başka varlıklar olsun hepsi Allah'ın yarattığı mahlûklardır ve varlık hiyerarşisinde O'ndan aşağıdadır. İşte Kur'an kelimeleri içinde Allah, en yüksek odak kelimedir ve bütün semantik alanlara, dolayısıyla bütün sisteme hâkimdir."⁸⁵

لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ(4)

"Göklerde varolan, yerde de mevcut olan her şey O'nundur. O, çok yücedir, çok büyüktür."

"(الْعَلِيُّ) el-Aliyy", a-l-v (علو) kökünden izzet ve şeref bakımından en yüce, aş-kın⁸⁶; "(الْعَظِيمُ) el-Azîm", a-z-m (عظم) kökünden gelir ve büyük şeyler için kullanılır. El-Azîm (الْعَظِيمُ), "zâtı ve sıfatları bakımından mahiyeti anlaşılamayacak kadar ulu" anlamındadır.⁸⁷

Bu âyette üçüncü bir sıfata, "Göklerde ne var, yerde ne varsa O'nundur" âyetiyle işaret edilmiştir. Allah, büyüklük ve genişlikleri ölçülemez olmasına rağmen göklerin ve yerin (evren) tüm parçalarını yaratma ve yok etme cihetiyle dilediği gibi tasarrufta bulunabilir, ayrıca eksiksiz ve sözünün geçerli olduğu bir kudrete de sahiptir. Yine varlık âleminde bulunan her şey, mülk olarak Allah'ın hâkimiyetindedir.⁸⁸ Bu âyet, evrende olan "her varlığın Allah'ın kulları olduğunu"⁸⁹ da açıklar.

⁸³ Halîl b. Ahmed, **Kitâbü'l-Ayn**, Cilt: 1, ss. 411- 412; Râğıb el-İsfahânî, ss. 248- 251.

⁸⁴ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, Cilt: 27, s. 142.

⁸⁵ İzutsu, s. 69.

⁸⁶ Halîl b. Ahmed, **Kitâbü'l-Ayn**, Cilt: 2, ss. 1278-1279; Râğıb el-İsfahânî, ss. 582 -584.

⁸⁷ Halîl b. Ahmed, **Kitâbü'l-Ayn**, Cilt: 2, s. 1234; Râğıb el-İsfahânî, s. 573; Bekir Topaloğlu, "Esmâ-i Hüsnâ", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1995, Cilt: 11, ss. 404 -418.

⁸⁸ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, Cilt: 27, s. 143.

Diğer bir mevzu, “O, çok yüce, çok büyüktür” ifadesiyle işaret edilen iki sıfat vardır. Burada “yüce olmak (el-Aliyy)” ile bir cihet ve mekânda olma açısından bir yücelik söz konusu edilmez. Yine “büyük olma” sıfatıyla da, cüsse (hacim) bakımından veya kütlesi yönüyle bir büyüklük kastedilmesi câiz değildir. Çünkü bu, Allah’ın cüzlerden ve parçalardan oluştuğunu akla getirir ki, bu da “Allah tektir”⁹⁰ ifadesinin tersi bir anlama sebep olur. Burada “yüce olmak” sıfatıyla Allah’ın, mümkün olan varlıklara benzemediği kastedilerek, muhdes varlıklarla (cins) münasebeti olmadığı anlamına gelir. “el-Azîm” sıfatıyla ise, Allah’ın kudreti açısından büyüklüğü, hükümlerlik yönünden eziciliği ve ulûhiyetinin mükemmel oluşu kastedilmiş olabilir.⁹¹

1. 3. 1. Göklerin Çatlaması

تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ وَالْمَلَائِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ أَلَا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ()

5. “Neredeyse gökler tâ üst taraftan çatlayacak! Melekler ise Rablerini överek tesbih eder ve yeryüzünde olan kulların mağfiret edilmesini isterler. İyi bilinmeli ki Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.”

“Gökler nerede ise...” (تَكَادُ السَّمَاوَاتُ) de birinci kelime, genel olarak “te” harfiyle (تَكَادُ) okunur. Nâfi, el-Kisâi ve İbn Vessâb, “ye” hafiyle (يَكَادُ/يَكَادُ) okumuşlardır. “Çatlayacaklar” (يَتَفَطَّرْنَ) anlamına (tefettur kökünden) gelen kelimeyi Nâfi ve bazıları ilkin “ye (ي)” ile sonra “t (ت)” harfiyle, “tı (ط)” harfini de şeddeleyerek okumuştur. Genel olarak da böyle okunmuştur. Buna mukabil Ebû Amr, Ebûbekr Şu’be, el-Mufaddal ve Ebu Ubeyd, “(يَفْطَرْنَ) çatlayacaklar” anlamında, “çatlamak” anlamında olan fiille okumuşlardır.⁹² Ebu Amr’dan “tâ” harfi şeddeli ve nûn ile beraber okunduğuna dair farklı, garip bir rivâyet nakledilmiştir.⁹³ Fakat böyle bir kıraat, bilinmemektedir. Kelimenin sülâsi (üçlüsü) mücerredî ‘f-t-r (فطر)’dir.

⁸⁹ Meryem, 19/ 93: إِنَّ كُلُّ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِلَّا آتِي الرَّحْمَنِ عَبْدًا / “Gökte ve yerde kim varsa Allah’ın huzuruna kul olarak geleceklerdir.”

⁹⁰ İhlâs, 112/1: قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ

⁹¹ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, s. 143.

⁹² Kurtubî, **Ahkâmu’l-Kur’ân**, Cilt: 18, s. 443; Ateş, **Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri**, Cilt: 8, s. 228.

⁹³ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, Cilt: 3, s. 396; Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, s. 143.

Aslında, neredeyse gökler alt taraftan, yani inkârın geldiği taraftan çatlayacak denilmelidir, lakin burada ifade şekli mübalağalı olduğundan söz ters yönlüdür. Yani inkârın, göğün üst tarafına etki edecek kadar kötü olduğu ima edilmiştir. Göklerin, altını bir yana bırak, neredeyse üst taraflarında çatlayacaklardı anlamındadır.⁹⁴ Kur’ân’da buna benzer başka mübalağa şekli bulunmaktadır.⁹⁵

“Gökler neredeyse, tepelerinden çatlayacak...” âyeti gibi; “Rahman bir çocuk edindi, diyerek; gerçekten siz ne kadar çirkin bir şey ortaya attınız. Neredeyse gökler çatlayacak”⁹⁶ şeklinde âyet mevcuttur. Dolayısıyla âyetteki ifadenin mânasının, “o göklerin üstünde olanlardan” şeklinde bir mâna anlaşılamayacağı, buna hamledilse bile, niçin Allah’ın semâvat üzerindeki manevî ağırlığı sebebiyle meydana geldiği söylendiği halde, niçin meleklerin semâvat üzerindeki ağırlığından dolayı meydana geldiğinin söylenmediği gibi konular vardır. Bu ifadeyle göklerin üzerinde var olan ulûhiyet, kahır ve kudret bakımından üstünlük sebebiyle çatlamış olmalarının kastedilme ihtimali de vardır. “Yerlerin üstünden” mânasına alınabilir, çünkü bir önceki âyette, “Göklerde ne var, yerde ne varsa O’nundur” denilmiş, akabinde de “Gökler neredeyse tepelerinden, yerlerin üstünden çatlayacaklar” buyrulmuştur. Yine, “göklerin bulunduğu tarafların cihetinden çatlayacaklar” anlamında veya niçin olduğu hususunda; bunun sebebinin, insanların Allah’ın çocuğu bulunduğunu söylemeleri de olabilir.⁹⁷ Çünkü diğer bir âyette, “Gökler neredeyse, bundan ötürü çatlayacaktı”⁹⁸ şeklinde bir ifade mevcuttur.

1. 3. 2. Meleklerin Tesbih Etmeleri

“Ve melekler Rablerini, övgüyle tesbih ederler, yeryüzünde kim varsa bağışlanmalarını isterler” âyetiyle; “Arş’ı yüklenen ve onun etrafında bulunanlar, Rablerini överek tesbih eder, O’na inanıp güvenen Mümin kullar hakkında: Ey Rabbimiz! Senin, rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. Sana tövbe ettikten sonra yoluna tâbi

⁹⁴ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, Cilt: 3, ss. 396 -397.

⁹⁵ Bkz. Hac, 22/19-20.

⁹⁶ Meryem, 19/88 -91: ... وَتَشَقُّ الْأَرْضُ مِنْهُ وَتَقَطَّرُ السَّمَاءُ بِتَقَطُّرٍ مِنْهُ

⁹⁷ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, Cilt: 27, ss. 143-144.

⁹⁸ Meryem, 19/90: تَكَادُ السَّمَاءُ بِتَقَطُّرٍ مِنْهُ وَتَشَقُّ الْأَرْضُ وَتَجْرُ الْجِبَالُ هَذَا

1. 4. 1. Velî ve Hafîz

Kökü “v-l-y (ولي)” harfleri olan kelimeler, Kur’ân’da çok kullanılır.¹⁰⁷ Söz-lükte bir şeye çok yakın olmak, bir kimseyle yan yana bulunmak anlamındadır. Birinin işini üstlenmek; bir ülkeyi yönetmek; yardım etmek, sevmek, mânalarını da içerir. Velâyet (vilâyet) kökünden türeyen velî ise yardımcı, dost demektir.¹⁰⁸ Velâyetin zıddı (adâvet) düşmanlıktır. Bu durumu bazı âyetlerde görmek mümkündür.¹⁰⁹

Genelde dostluk için, sırdaş anlamına gelen ‘bitâne’ ve dost anlamında Arapça “halîl (خَلِيل)” kelimesi kullanılır.¹¹⁰ Ancak “halîl” yerine bu âyette “velî” kelimesinin çoğul şekli “evliyâ (أَوْلِيَاءَ)” geçmektedir. Yine bu âyette Allah Teâlâ inkâr edenlerin ve müşriklerin, kendisini bırakıp başkalarını dost edinmeleri sebebiyle Allah Teâlâ’nın da onları denetim altında tuttuğunu, bu itibarla zamanı gelince onlara hak ettikleri cezaları vereceğini beyan etmektedir.¹¹¹

Evliya kelimesinin Arap dilinde çok geniş anlamlara geldiği anlaşılmaktadır. Kur’ân’ı dikkatli şekilde incelediğimizde “velî (ولي)” sözcüğünün şöyle mânâlara geldiğini görüyoruz: Bir kişinin gösterdiği yola istinaden amel etme ve ona uyma;¹¹² onun gösterdiği yolun güvenilir, diğerlerinin ise bâtıl olduğunu iddia etme;¹¹³ yine o kişinin yaptığı kötülükleri görmezlikten gelerek, kendisini de ahirette kurtaracağına inanma,¹¹⁴ şeklinde olabilir. Kişide böyle bir durum olursa o şahsı “velî” edinmiş olur.¹¹⁵ Kur’ân’da “veli” kavramı, yukardaki anlamlardan biri için kullanılabilir.

¹⁰⁷ Vecdi Akyüz, **Kur’ân’da Siyasi Kavramlar**, Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 63.

¹⁰⁸ Halîl b. Ahmed, **Kitâbü’l-Ayn**, Cilt: 3, ss. 1984; Râğıb el-İsfahânî, ss. 885-887.

¹⁰⁹ Nisâ, 4/45: (وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِاَعْدَائِكُمْ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَلِيًّا وَكَفٰى بِاللّٰهِ نَصِيْرًا) “Allah sizin düşmanlarınızı daha iyi bilmektedir. Dost olarak da, yardımcı olarak da Allah yeter.”; Ayrıca bkz. Kehf, 18/50.

¹¹⁰ Âl-i İmran, 3/118: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ) “Ey inananlar, sizden olmayımları sırdaş edinmeyin! Onlar size kötülük yapmaktan geri durmazlar. Sizin sıkıntıya düşmenizi arzu ederler...”; Ayrıca bkz. Furkan, 25/27 -29; Akyüz, s. 63.

¹¹¹ Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, Cilt: 18, ss. 468-469.

¹¹² Bkz. Araf, 7/3, 27-30; Nisâ, 4/118-119.

¹¹³ Bkz. Bakara, 2/257; İsra, 17/97; Kehf, 18/17, 50; Casiye, 45/19.

¹¹⁴ Bkz. Nisâ, 4/123, 173; En’am, 6/51; Ra’d, 13/37; Ahzab, 33/65; Zümer, 39/3.

¹¹⁵ Bkz. Hûd, 12/ 20; Ra’d, 13/16; Ankebut, 29/41.

Allah’la ilgili “velî” kavramı, Kur’ân’da on üç yerde Allah’ın rahmeti ve yardımıyla alakalı olarak bulunur. Bu şekilde velî kelimesi, Allah’ın Rab (tanrı, ilah) ve iyi kullarının dostu, koruyucusu, kollayanı ve yardımcısı olduğu anlamları kazanır. Allah’ın velî sıfatının geçtiği diğer âyetlerde, aynı zamanda Allah’ın yardımcı (nâsır) olduğu, sadece Allah’a güvenilmesi gerektiği, Allah’ın kudretli olduğu, dost ve yardımcı olarak sadece Allah’ın yeterli olduğu da belirtilmektedir.¹¹⁶

“Velî” kavramı’nın iki yönü vardır:

- 1- Allah, müminlerin,¹¹⁷ muttekilerin,¹¹⁸ iyilerin¹¹⁹ dostudur. Gerçek dost Allah’tır ve Allah’tan başka dost (velî),¹²⁰ yardımcı (nâsır), şefaate edebilecek (şefî) ve kurtarıcı yoktur.
- 2- Evliyâullah hakkında Kur’ân’da Allah, “İyi bilin ki, evliyâullah’a (Allah’a yakın olanlara) korku yoktur, onlar üzülmeyecekler”¹²¹ buyurmuştur.

Âyetler, Allah dostu olmanın iman, salih amel ve takva sahibi olmaya bağlı olduğunu açıkça belirtmektedir.

*Âyetlerden çıkan tarife göre evliyâullah, olağanüstü bazı niteliklerle donanmış, tabiatüstü gösteriler sunan, bazı dinî sorumlulukları taşımadığını belirten, kerâmetler gösteren, kutsallık armağan edilmiş kişiler değildir. Bilakis İslâmı, Kur’ân’ın belirtilmiş olduğu esaslara göre, Hz. Peygamber’in sünneti eşliğinde yaşamaya çalışan, sorumluluk sahibi insanlardır.*¹²²

Âyetteki ‘Allah’ın dışında dostlar’ cümlesindeki ‘dostlar’ ifadesi, evliyâ kelimesinin tam karşılığı olarak anlaşılmamalıdır, çünkü çok daha geniş anlamlıdır,¹²³

¹¹⁶ Akyüz, s. 64.

¹¹⁷ Âl-i İmran, 3/68: وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ; Muhammed, 47/11: الَّذِينَ آمَنُوا

¹¹⁸ Câsiye, 45/19: وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ ...

¹¹⁹ Araf, 7/196: إِنَّ وَلِيَّ اللَّهِ الَّذِي نَزَّلَ الْكِتَابَ وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ

¹²⁰ Bakara, 2/107; Tevbe, 9/116; En’am, 6/51.

¹²¹ Yunus, 10/62-63: الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

¹²² Akyüz, s. 150.

¹²³ Mesela; Tevbe, 9/23-24: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا آبَاءَكُمْ وَإِخْوَانَكُمْ أَوْلِيَاءَ إِنِ اسْتَحْبَبُوا الْكُفْرَ عَلَى الْإِيمَانِ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (23) قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِينُ تُرَضُّونَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ ... (24) “Ey iman edenler! Eğer iman yerine küfrü tercih ediyorsanız, babalarınız ve kardeşleriniz olsabiler veli edinmeyin...” De ki: “Eğer babalarınız, çocuklarınız, kardeşleriniz, hanımlarınız, aşiret veya akrabanız, kazandığınız mallar, durgunlaşmasından korktuğunuz ticaret, hoşunuza giden evler size Allah’tan,

birçok anlamı ihtiva eder.¹²⁴ Bu âyetteki “evliyâ” ifadesiyle kimlerin kastedildiği hususuna gelince, kelimenin akabinde gelen ifadeden anlaşılmaktadır.

H-f-z (حَفِظَ) kökünden, hafız (حَفِيز); görüp, gözetleyen anlamına gelir. Bazan nefsin anlamaya yol açan unsurları sabitleştiren özelliği için, bazan da bir şeyi nefiste kaydetmek anlamında söylenir. Koruma için de kullanılır.¹²⁵ Kur’ân’da herhangi bir tehlikeden koruma, namaza dikkat, iffet, mahremiyet, koruyucu/koruyan, gözeten gibi anlamlarıyla geçmiştir.¹²⁶ Allah’ın, “O’ndan başka hâmler edinenlere gelince...”, yani Allah’ın ortağı veya eşi olduğunu iddia edenlere gelince, Allah onların yaptıklarını, her an gözetler ve onları bilir. Onların hallerini ve her türlü amellerini gözetlemektedir.

1. 4. 2. Vekîl

“Vekîl (وَكِيل)” kelimesi, Kur’ân’da birçok yerde geçmektedir. “Tevkîl” ile aynı kökten gelir. Tevkîl, kişinin başkasına güvenmesi ve onu kendi yerine geçirmesi anlamındadır. Vekîl de bu anlama yakındır. Güvenilen ve birinin yerine geçirilen kişi demektir.¹²⁷ Âyette de Hz. Peygamber’e bu manada şöyle denilmek istenmiş olabilir: “İnsanlar üzerindeki gerçek gözetleyen sadece Allah’tır. Ey Muhammed! Onların durumu veya imana girmeleri sana havale edilmiş değildir. Senin vazifen sadece tebliğ etmektir.”¹²⁸ Diğer taraftan insanların kaderleri ve kismetleri Allah’ın elindedir. Kur’ân-ı Kerim’de de vekîl kavramı, hem İlahî sıfat, hem de insanî sıfat olarak iki

Resûlünden ve Allah yolunda cihad etmekten daha sevimli olursa, artık Allah emrini uygulayana kadar bekleyin...”

¹²⁴ Bkz. Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Belhî, el-Eşbâh Ve’n-Nezâir Fi’l-Kur’âni’l-Kerîm, (thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte), Mısır, 1994/1414, ss. 195-198.

¹²⁵ Bkz. Râğîb el-İsfahânî, ss.244-245.

¹²⁶ Bkz. Yûsuf, 12/12; Bakara, 2/238; Mü’minun, 23/5; Ahzab, 33/35; Nisâ, 4/34; Şûra, 42/48; Kâf, 50/45; En’am, 6/107; Yûsuf, 12/64; Kâf, 50/4; Şûra, 42/6.

¹²⁷ Halîl b. Ahmed, Kitâbü’l-Ayn, Cilt: 3, s. 1981; Mukâtil b. Süleymân, ss.144-146; Râğîb el-İsfahânî, s. 882.

¹²⁸ Fahreddin er-Râzî, et-Tefsîru’l-Kebîr, Cilt: 27, s. 146

biçimde kullanılır. İlahî sıfat olarak “vekîl” kavramı, Allah’ın ilim ve güvenle alakası olan bir sıfatı olarak ifade edilir.¹²⁹

“Vekîl” sıfatı, Kur’ân’da, ilahî sıfat olarak dört şekilde yer almaktadır:

- 1- Allah’ın “iyi vekîl” olduğu belirtilmiş, Kur’ân’da da; “*Allahbize (vekil olarak) yeter. O, ne iyi vekîl’dir!*”¹³⁰ şeklinde ifade edilmektedir.
- 2- Allah’ın her şeyi yaratması ve peygamberi koruyucu olmasıyla birlikte “her şeye vekîl” olması da vurgulanmıştır.¹³¹ Müşriklerin sert muhalefetine karşı Allah: “*Sen sadece uyarıcısın! Allah ise her şeye vekîl’dir*”¹³² buyurmuştur.
- 3- Allah’a güvenilmesi, âlemlere egemenliği ve müminleri koruyuculuğunun devamında, Allah’ın vekîl olarak, “yeterli vekîl” olduğu belirtilmiştir.¹³³
- 4- Sözlerin doğruluğunu pekiştirme anlamında, Allah’ın söylenenlere “hem vekîl hem de şahit” olduğu belirtilmiştir.¹³⁴ Dolayısıyla Allah’tan başkası vekîl tutulamaz.¹³⁵

İnsanî sıfat olarak da Kur’ân’da “vekîl” sözcüğü kullanılır ve insanların çeşitli durumlarını anlatmak için kullanılmıştır. “Özellikle peygamberlerin dine davet ettikleri kişileri zorla hidâyete erdiren olmadıklarını anlatmak için “vekîl” kelimesi, bekçi anlamına gelecek şekilde yer almıştır.”¹³⁶ Âyet-i kerimede “*Ben sizin vekîliniz/ bekçiniz değilim*”¹³⁷ şeklinde ifade edilmiştir.

¹²⁹ Akyüz, s. 147.

¹³⁰ Âl-i İmran, 3/173: وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ

¹³¹ En’am, 6/102: خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ / “(Allah) her şeyin yaratandır. Öyleyse sadece O’na kulluk edin, O her şeye vekildir.”; İsrâ 17/65: وَإِنِّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلًا / “(Samimi) kullarım üzerinde senin bir etki yapabilmen olmayacaktır. Sultan olarak Rabbin yeter.”

¹³² Hûd, 11/12: إِنَّمَا أَنْتَ نَذِيرٌ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ

¹³³ Nisâ, 4/81: فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ وَكِيلًا / “Sen onlara aldırış etme, Allah’a güven, bir vekil olarak Allah yeter.”; Ahzâb, 33/3: وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ وَكِيلًا / “Allaha güven. Vekîl olarak Allah yeter.”

¹³⁴ Yusuf, 12/66: فَلَمَّا آتَوْهُ مُّؤْتَفِقِينَ قَالَ اللَّهُ عَلَىٰ مَا نَقُولُ وَكِيلٌ / “Ona (istediği biçimde) kesin sözlerini verdiklerinde dedi ki: Tüm söylediklerimize Allah şahittir.”; Kasas, 28/28: فَصْنِيتٌ فَلَا غُدْوَانَ عَلَيَّ وَاللَّهُ عَلَىٰ مَا نَقُولُ وَكِيلٌ / “...Söylediklerimize Allah vekildir.”

¹³⁵ Müzzemmil, 73/9: لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا / “Ondan başka ilah yoktur. Öyleyse onu vekil tut.”

¹³⁶ Akyüz, s. 149.

¹³⁷ Zümer, 39/41: وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ / “Kim de sapsarsa sadece kendi aleyhine olan dalâlete düşmüş olur. Sen ise onların üzerinde bir vekil değilsin.”

“Sözcü” olarak vekîl kavramı, gerek bu dünyada gerekse âhirette Allah’a ortak koşanlara, heva ve heveslerine uyanlara sözcü olunmayacağını açıklamak için kullanılırken;¹³⁸ “koruyucu” olarak vekîl kavramı, Allah’ın vahiy göndermesine karşı durabilecek kimse bulunmayacağını ifade ederken kullanılır.¹³⁹ Ayrıca “vekîl” sözcüğü “kefil” anlamına da gelir, ancak “vekîl” kavramı daha kapsamlıdır. Çünkü “her kefile vekîl denir, ama her vekîl aynı zamanda kefil değildir.”¹⁴⁰

Kur’ân’da vekîl sözcüğünün insanla alakalı olarak, “Hz. Peygamber dâhil herhangi bir beşerin veya peygamberin Allah’ın yerine tasarrufta bulunma ve vekîli olma yetkisinin bulunmadığına işaret edilmiştir. Bundan dolayı insan, Allah’ı temsilen, siyasî bir egemenlik iddiasına kalkışması olamaz.”¹⁴¹ Diğer taraftan bu âyette Allah, Hz. Peygamber’i iman etmeyen kâfirlere karşı teselli etmektedir.

1. 5. Şehirlerin Anası, Çevresindekiler ve İnzar

وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِتُنْذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا وَتُنْذِرَ يَوْمَ الْجَمْعِ لَا رَيْبَ فِيهِ فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ ()

7- “Böylece, (Ey Muhammed) sana Arapça bir Kur’ân vahy ettik ki, şehirlerin anası (Mekke) de olan ve onun çevresinde bulunanların başına gelebilecek durumlar hakkında uyarasın, geleceğinde şüphe olmayan o (dehşetli) toplanma gününü haber veresin. (İnsanların) birtakımı cennette, birtakımı cehennemdedir.”

Kisâî, ‘bir kısmı’ anlamına gelen ‘(فَرِيقٌ) ferîk’ kelimesini fethalı (nasb) okumanın câiz olduğunu söyler. Bu durumda söz, “bir kısım insanın cennete gideceği, bir kısmı da cehennemlik olacağını belirterek korkutman için...” şeklinde olur.¹⁴²

Bu âyeti tefsire başlamadan evvel dikkati çeken bir hususu beyan edebiliriz. Sûre’nin başlangıcında (Şûra 3) “يُوحِي / vahy eder, vahy edecek” anlamına gelen müzârî/ şimdiki veya gelecek zaman sigası kullanılırken, burada “vahyettik/ أَوْحَيْنَا”

¹³⁸ En’am, 6/107: وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكُوا مَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِظًا وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ / “Allah dileseydi, onlar ortak koşmazlardı. Biz seni onların üzerine bir bekçi kılmadık. Sen onların vekili de değilsin.”

¹³⁹ İsrâ, 17/86: وَلَئِنْ شِئْنَا لَنُدْهِبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِهِ عَلَيْنَا وَكِيلًا / “Hakikaten, biz dilersek sana vahyettiğimizi ortadan kaldırırsın; sonra bu durumda sen de bize karşı hiçbir koruyucu bulamazsın.”

¹⁴⁰ Râğıb el-İsfahânî, s.882.

¹⁴¹ Akyüz, s. 150.

¹⁴² Kurtubî, Ahkâmü’l-Kur’ân, Cilt: 18, s. 447.

şeklinde, geçmiş zaman sigası kullanılmıştır. Bu husus bu âyetlerin aynı anda nâzil olmadığına delâlet eder. Derveze de; “Sûre’nin sonu başlangıcı ile bağlantılı ve bölümleri de birbirine kenetlenmiştir. Bu da, onun bir defada ya da arka arkaya indirildiğini söylememize neden olmakta”¹⁴³ demektedir. Ayrıca, sûredeki âyetler bağlamında da sıhhatli bir bilgiye raslamadık.

Âyetteki “(كَذَلِكَ) kezâlike” kelimesi, “böylece” anlamına gelir ve bahsi geçen bir şeye işaret eder. Burada da “böylece (كَذَلِكَ)” ifadesiyle Allah Teâlâ Kur’ân’ı vahyetme meselesini, burada konusu geçen “O’ndan başka himayeci edinenlere gelince...(Şûra 6)” şeklindeki ifadeyle ilgilidir. Bu durumda mâna “sen, onları her an görüp gözetecek değilsin. Sen, onların üstünde bir vekîl de değilsin şeklinde bildirdiğimiz gibi, onları uyarman için sana da Kur’ân’ı vahyettik” demektir.¹⁴⁴ Çünkü unutmamak gerekir bu Kur’ân-ı Kerîm, kul olan insana iki cihanda huzur ve mutluluk yolunu göstermek için indirilmiştir, bu benzetmeyle de kitaba dikkat çekilmiş, içeriğinde de insana yönelik emirler ve tavsiyeler bulunmaktadır.

1. 5. 1. Şehirlerin Anası Mekke

“Anakent” ifadesi, şehirlerin aslı, temeli anlamına gelir ve bu isimle Mekke şehri kastedilmiştir. Bu isim Mekke’ye gösterilen hürmete binaen verilmiş olabileceği gibi,¹⁴⁵ “Arap yarımadasının en eski ve en önemli bir yerleşim merkezi olmasından dolayı da Ümmü’l-Kura denilmiş olabilir.”¹⁴⁶

Mekke’den, öncelikle “mukaddes, saygınlığı korunan ve içinde kan dökmekten sakınılan yer” anlamındaki “Harem” ismiyle bahsedilir. Kâbe’ye gelince; coğrafi koordinatları, 21° 30' enlem ve 40° 20' boylamları arasında bulunmaktadır. Arap yarımadası Hicaz bölgesinde Kızıldeniz sahiline 100 km, kuzeyindeki Medine-i Münevvere’ye 420 km. uzaklıktadır, güneyinde Taif şehri vardır. Yaklaşık 360 m. rakımlı bir yerleşim merkezidir.¹⁴⁷

¹⁴³ Derveze, **et-Tefsîru’l-Hadîs**, Cilt: 4, s. 435.

¹⁴⁴ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, s. 147.

¹⁴⁵ Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, Cilt: 5, s. 592; Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, s. 147-148.

¹⁴⁶ Ömer Dumlu ve Rıza Savaş, **Kur’ân Atlası**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2007, s. 295.

¹⁴⁷ Lammens, Henri, “Mekke” **İslâm Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1972, Cilt: 7, s. 630.

Bu şehirden Kur'ân'da Ümmü'l-kurâ, Bekke ve diğer başka isimlerle de söz edilmektedir.¹⁴⁸ “Bekke” ismi, Mekke'nin bir diğer telaffuz şeklidir ve kutsal olan bu özel şehrin isimlerinden birisidir. Bir görüşe göre şehrin ismine Mekke, Mescid-i Harâm'ın inşa edildiği yerin ismine de Bekke denir. Bunun açıklaması şöyledir: Hac veya umre ibadeti esnasında insanlar Kâbe'yi tavaf ederken kalabalıklar oluşur ve izdiham olur. Bu sebeple de buraya “izdiham meydana gelen yer” anlamına gelen “Bekke” denilmiştir.¹⁴⁹ Bekke, aynı zamanda “büyüklük taslayan kimselerin kahrolduğu ve boyun eğdiği yer” anlamını da ihtiva eder. İbn Âşûr'a göre Bekke, Hz. İbrahim'in dili olan Keldânîce'de “belde” anlamına gelir. Yine Hz. İbrahim'in, hanımını ve oğlu Hz. İsmail'i yerleştirmesiyle birlikte, bu vadinin belde haline gelebilmesi için buraya böyle bir ismin verildiği kanaatindedir.¹⁵⁰ Mekke'nin El-Beytü'l-Haram, el-Beytü'l- Atîk, el-Beledü'l- Emîn gibi isimleri de mevcuttur.¹⁵¹

Mekke ile ilgili olarak Allah, “Gerçek şu ki, insanlar için yapılmış olan ilk ev, âlemler için bir hidâyet ve bir bereket kaynağı olan Mekke'deki evdir. Orada apaçık deliller, İbrahim'in makamı vardır...”¹⁵² buyurmuştur.

Kâbe'nin yeryüzünde ilk yapılan mabet olmanın yanında, Allah'ın birliği ve tevhid inancı ilkelerine dayanan ilâhî dinin özelliklerini yansıtır.¹⁵³ Tevhid inancının sembolü görünümündedir. Nitekim bütün Müslümanların kiblesi olması sebebiyle namaz ibadeti eda edilirken her taraftan Müslümanlar buraya yönelir. Ayrıca buraya yönelik “Halîl İbrahim'in duâsı”¹⁵⁴ vardır. Yine Mekke'yle ilgili bir rivâyette bir sahâbi, Hz. Peygamber'i Mekke'de “Hazvere”¹⁵⁵ olarak anılan tepede ayakta dururken görmüş ve O, Mekke'yi kasdederek; “Allah'a yemin olsun ki sen, Allah'ın en

¹⁴⁸ Ayrıca bkz. Âl-i İmran, 3/96; Kasas, 28/57; Ankebût, 29/67; Tin, 95/3.

¹⁴⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Cilt: 4, s. 9; Muhammed et-Tahir İbn Âşûr, *Tefsiru't-Tahrir ve't-*

Tenvir, Dâru's-Sühun, Tunus, 1997, Cilt: 4, s. 12.

¹⁵⁰ Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Cilt: 4, ss. 206-207; İbn Âşûr, Cilt: 4, ss. 12-13.

¹⁵¹ Bkz. Ömer Dumlu ve Rıza Savaş, *Kur'ân Atlası*, ss. 293- 295.

¹⁵² Âl-i İmran, 3/96 -97: ... إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بَيْنَكَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامٌ

¹⁵³ Karaman, Hayrettin, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'ân Yolu*

Türkçe Meâl ve Tefsir, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, Cilt: 1, s.636.

¹⁵⁴ İbrahim, 14/37 : ... رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفْنِدَةً مِّنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِّنَ الثَّمَرَاتِ

¹⁵⁵ *Hazvera*, lügat bakımından “küçük tepe” demektir. Ayrıca Mekke'de bir yer ismi olarak zikredilmiştir. Bkz. Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *Sünenü-Tirmizî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, Kitabü'l-Menâkıb, Cilt: 5, Bap: 68 (hadis no: 3925).

hayırlı ve Allah’a en sevimli olan yerisin. Şâyet ben senden çıkarılmamış olsaydım hiç çıkmazdım”¹⁵⁶ buyurmuştur.

Mekke kasdedilerek ‘Ümmü’l kurâ’ ifadesi kullanılmış, bu ifadeyle yerkürede en değerli yer olduğu da anlatılmıştır.¹⁵⁷ Mekke’nin şehirlerin anası (Ümmü’l-kurâ) olarak anılması, Mekke’de olan Kâbe’nin de mabetler arasında ayrıcalıklı olma sonucuna götürür. Ayrıca insanlık Mekke’den yeryüzüne yayılırken ilk insan Mekke’de yaratılmış, ilk aile Mekke’de kurulmuş, insanlık kültürünün ilk tohumları Mekke’de atılmış ve Mekke’den dünyaya yayılmış olduğundan Mekke’ye ümm (anne) adı verilmiştir.¹⁵⁸ Mekke, tarihî olarak çok eskilere dayandığı ve kudsiyeti malumdur. Bununla birlikte Mekke ile ilgili yorumlarda pek çok aşırılık da bulunmaktadır. Aşırılıkların içeriği ne olursa olsun, İslâm’ın tasvip etmediği bir husustur.

1. 5. 2. Mekkelileri İnzar

“Şehirlerin anası ’nda bulunanları uyarasın!”“Anakentin ahalisine, tehlikeleri haber vermek” anlamındadır. Zira şehir bizzat, “inzâr” edilebilecek akıllı olan bir varlık olmaması sebebiyle, “o köye sor”¹⁵⁹ âyetinin benzeridir.

“(انذار) İnzâr”, kelime anlamıyla adamak, kendine vacip kılma mânasına gelen “n-z-r (نذر)” kök harflerinden türemiştir. Bir şeyin sonucunda olabilecek tehlikeli durumu haber verip önlem aldirmek, ikaz etmek, tenbih etmek, uyarı yapmak, korkutarak uyanık tutmak, içinde korkutmak bulunan haberler verme anlamlarına gelir.¹⁶⁰ Müjdelemek anlamına gelen ‘tebşîr’ kelimesinin zıddıdır. Türkçeye ‘uyarı’ veya ‘ikaz’ diye tercüme edilebilir. “İnzâr” bu âyette dikkat çeken bir kavramdır.

(Allah) “..toplanma/ kıyâmet günüyle uyarıp korkutasın diye...” ifadesiyle,

¹⁵⁶ Tirmizî, **Sünenü Tirmizî**, Kitabü’l-Menâkib, Bap: 68, Cilt: 5, (hadis no: 3925); İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed İbn Yezîd el-Kazvînî, **Sünen-ü İbn Mâce**, (thk. Muhammed Fuad Abdulbaki), Çağrı Yayınları, İstanbul,1992, Kitabü’l-Menasik, Cilt: 2, s. 1037 (hadis no: 3108).

¹⁵⁷ Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, Cilt: 5, ss. 592-593; Karaman vd., **Kur’an Yolu Tefsir**, Cilt: 1, 636.

¹⁵⁸ Bayraktar Bayraklı, **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri**, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2002. Cilt: 4, s. 252.

¹⁵⁹ Yusuf, 12/82: **وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ**

¹⁶⁰ Bkz. Halîl b. Ahmed, **Kitâbü’l-Ayn**, Cilt: 3, s. 1777; Mukâtil b. Süleymân, ss. 218 -219; Râğıb el-İsfahânî, s. 797.

Hız. Peygamber'in görevinin hem müjdelemek, hem de korkutmak olduğunu bildirirken; müşriklerin de takındıkları inkârcı tutumları karşısında ona teselli vermektedir.¹⁶¹ Dinî bir kavram olarak "inzâr", Cenâb-ı Allah'ın, peygamberleri aracılığıyla kullarını uyarması, onları kötü akıbetle karşı önlem aldırmasıdır. "İnzâr" görevini yerine getirmeleri sebebiyle peygamberlere "münzîr" denir.

Hız. Peygamber'in ilk inzâr vazifesinin ilk nâzil olan sûrelerden olan Müddessir sûresinde "kalk ve uyar"¹⁶² âyetiyle başladığı söylenebilir. Yani Kur'ân-ı Kerîm, nâzil olmaya başlamasıyla birlikte Hız. Peygamber onunla insanları irşat faaliyetine başlamış ve doğru yola çağırıştır. Hız. Peygamber'in vefatından sonra da irşat faaliyetleri nesiller boyu devam ederek günümüze kadar gelmiştir. O, hayatının son anına kadar "inzâr" görevini kusursuz bir şekilde yapma gayreti içinde olmuş, toplumu batıl düşünceleri terk ederek Allah'a iman etmeye çağırıştır. Bu hususa, birçok âyette işaret edilmektedir.¹⁶³

1. 5. 3. Mekke'nin Çevresindekileri İnzâr

Âyetin "çevresindekiler" diye anlaşılan kısmını Araplarla sınırlandırıp yorumlayanlar olmuştur.¹⁶⁴ "Âyet, Mekke ve etrafındaki halklara veya Kur'ân'ın Arapça inmesi sebebiyle Araplar için özel bir davet olduğunu çağırıştırabilir, ancak konuyla alakalı geçen değişik misallerden anlaşılacağı üzere, davet evrenseldir. Burada da, Hız. Peygamber'in Mekke ve etrafındaki halklarla ilişkisine yönelik özel bir anlam yüklenebilir."¹⁶⁵ Âyetin lafız anlamı, Allah Teâlâ'nın, Hız. Muhammed'e Mekke halkını ve Mekke'yi çevreleyen diğer şehir halklarını inzâr için vahyettiği anlamını içermektedir. Buradan hareketle "Hız. Muhammed'in bütün insanlık için değil de, sadece Araplara gönderilmiş bir resul olmasını gerektirir denilemez. Çünkü bir şeyden özellikle bahsedilmesi, bahsedilen hususun, o şeyin dışında olanlara yönelik söz konusu edilmediğini göstermez."¹⁶⁶ Çünkü "Seni bütün insanlara peygamber ola-

¹⁶¹ Derveze, **et-Tefsîru'l-Hadîs**, Cilt: 4, s. 438.

¹⁶² Müddessir, 74/2: قُمْ فَأَنْذِرْ

¹⁶³ Bkz. Nebe, 78/40; En'âm, 6/51; Yunus, 10/101; Fussilet, 41/13; Mâide, 5/19.

¹⁶⁴ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, Cilt: 3, s. 397.

¹⁶⁵ Derveze, **et-Tefsîru'l-Hadîs**, Cilt: 4, s. 439.

¹⁶⁶ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, Cilt: 27, s. 148.

rak gönderdik”¹⁶⁷ buyurmuştur. Zaten Kur’ân da bütün muhataplardan onu okuma, anlama ve hayata hâkim kılma ameliyesini istemektedir.

*Kur’ân-ı Kerîm, hem Hz. Peygamber’e hem de insanoğluna dünyayı sadece anlamak değil “değiştirmek” ve “geliştirmek” yükümlülüğünü de yüklemektedir. Kur’an indiği dönemde Arap cahiliye toplumunda bir değişiklik ve dolayısıyla gelişme meydana getirmiştir. İnsanların kendilerini değiştirmedikçe, Allah’ın bir toplumu değiştirmeyeceği genel yasasını ilan etmiştir.*¹⁶⁸

Davranışların gelecekte ne tür fayda veya zarar getireceği toplumlar tarafından kestirelemez bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplum biçiminde varlığını sürdüren insanlık birçok açıdan diğer varlıklar gibi yaratılmamıştır. İnsanın yaratılış amacı, “daha güzel amel işleme”¹⁶⁹ açısından bir imtihandır. Kendisine iki seçenekli bir yol gösterilmiş,¹⁷⁰ bu nedenle takip edildiği¹⁷¹ ve dikkat edeceği kurallar semavî yöntemle ona (insan) bildirilmiştir. Toplumlara şeriatın hükümlerini açıklayan ve yol gösteren elçiler gönderilmiş¹⁷² ve “Biz elçi göndermedikçe azap edecek değiliz”¹⁷³ buyrulmuştur. Son elçi olarak “Hz. Muhammed gönderilmiş, O da yaşadığı ve Kur’ân’ı tebliğ ettiği dönemde insanları fikren ve ilmen değiştirerek, o günkü toplumda Allah anlayışını değiştirmiş ve ahiret fikrini kabul ettirmiştir.”¹⁷⁴ Böylece hesap günü öncesi herhangi bir mazerete mahal bırakılmamıştır.¹⁷⁵

1. 5. 4. Toplanma Günü

Âyette “O gün, bütün insanlığın bir araya geleceği gündür ve o, şahit oluncak bir gündür”¹⁷⁶, “Sizleri bir araya getireceği toplanma günü, aldananların belli

¹⁶⁷ Sebe, 34/ 28: وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا

¹⁶⁸ Dumlu, **Çağımızda Sosyal Değişme**, s. 169.

¹⁶⁹ Bkz. Mülk, 67/2.

¹⁷⁰ Beled, 90/10; İnsan, 76/3.

¹⁷¹ Beled, 90/7; İnfitar, 82/10 -12.

¹⁷² Bkz. Ra’d, 13/7; Hicr, 15/10; Fâtır, 35/24; Nahl, 16/9, 36; Bakara 2/2.

¹⁷³ İsrâ, 17/15: ... وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا

¹⁷⁴ Dumlu, **Çağımızda Sosyal Değişme**, s. 170.

¹⁷⁵ Bkz. Kasas, 28/47; Taha, 20/134.

¹⁷⁶ Hûd, 11/103-105: ذَلِكَ يَوْمٌ مَّجْمُوعٌ لِّلنَّاسِ وَذَٰلِكَ يَوْمٌ مَّشْهُودٌ () وَمَا نُؤَخِّرُهُ إِلَّا لِأَجَلٍ مُّعَدُّودٍ يَوْمَ يَأْتِ لَا تَكَلِّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ

olacağı gün”¹⁷⁷, “hakkında hiçbir şüphe bulunmayan” gün olarak âyetlerle tarif edilen “toplanma” günüdür. “Toplanma günü denmesi; insanlar o gün toplanacaklar, dolayısıyla o günde gökte ve yerde ne varsa bir araya gelirler ve ruhlar bedenleriyle birleştirilir. Diğer taraftan o günde insanlar, amelleriyle buluşur, zalim de mazlum da hesap için bir araya toplanarak sorguya çekilir. Âyetteki “hiçbir şüphe bulunmayan” ifadesi, o günün sıfatıdır, yani gelmesi kesin olan gün, anlamındadır.”¹⁷⁸

1. 5. 5. Cennetlikler ve Cehennemlikler

“(İnsanların) birtakımı cennette, birtakımı cehennemdedir.” “Allah’a kim inanmış ve yararlı iş işlemişse, Allah onun kötülüklerini örter, onu içinde temelli vesonsuz kalacağı, içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyar... İnkâr edip, âyetlerimizi yalanlayanlar, işte onlar da ateşliklerdir...”¹⁷⁹ buyrulmuştur.

Rivâyete göre Hz. Peygamber, elinde iki kitapla birlikte çıkageldi. Bu iki kitaptan sağ elindekini gösterdi: “Bu, âlemlerin Rabbi’nden bir kitaptır ki, içinde cennetliklerin adları vardır” buyurdu. Sol elindeki kitabı gösterdi, “bu kitap ise cehennemlik olanların isminin yazılı olduğu kitaptır” buyurdu. Ashabı; “mademki bu iş bitirilmiştir, öyleyse ne diye amel edeceğiz?” diye sordular. Hz. Peygamber “doğru olmayı ve doğruluğa ulaşmak için gayret etmeği” tavsiye etti ve akabinde: “Bilinizki cennetlik olanlar, nasıl bir amel işlerse işlesin, onların ameli cennetliklerin ameliyle hitama erer. Aynı şekilde cehennemlik olanlarda, yine hangi ameli yaparsa yapsın cehennemlik bir amelle noktalanır” buyurdu. Sonra bir elini sallayıp, bir fırkanın cennette olduğunu; öteki elini sallayıp, bir fırkanın cehennemde olduğunu, söyledi.¹⁸⁰

Bu hadîs, insanların yaşadığı hayatla, karşılaşacağı akıbetin aynı olacağını anlatmaktadır. Aksı durum da mümkündür, yani kişinin imanlı bir hayat sürdürdükten sonra küfre düşmesi olabileceği gibi, hayatının sonlarında iman ederek Müslüman olması ve cennette gitmesi olabilir. Ancak o gün insanlar iki kısma ayrılacaktır:

¹⁷⁷ Teğâbün, 64/9: ... يَوْمَ يَجْمَعُكُم لِيَوْمِ الْجَمْعِ ذَلِكَ يَوْمُ النَّعَاجِ وَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَيَعْمَلْ

¹⁷⁸ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, s. 148.

¹⁷⁹ Teğâbün, 64/9-10: يَوْمَ يَجْمَعُكُم لِيَوْمِ الْجَمْعِ ذَلِكَ يَوْمُ النَّعَاجِ وَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ وَيُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (9) وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ خَالِدِينَ فِيهَا

¹⁸⁰ Tirmizî, **Sünenü Tirmizî**, Kitabü’l-Kader, Bab. 8, Cilt: 4, (hadis no: 2141).

- 1- “İnkâr edenler, bölük bölük cehenneme sürülür. Oraya vardıklarında kapıları açılır, bekçileri onlara: Size içinizden Rabbinizin âyetlerini okuyan ve bugüne kavuşacağınızı ihtar eden peygamberler gelmedi mi? derler...”¹⁸¹
- 2- “Rablerine karşı gelmekten sakınanlar, bölük bölük cennete götürülürler. Oraya varıp da kapıları açıldığında, bekçileri: Selâm size, hoş geldiniz! Temelli olarak buraya girin, derler. Onlar: ...Allah'a hamdolsun! derler.”¹⁸²

1. 6. Dilemeyle (İrade) İlgili Bazı Meseleler

وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَهُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ وَالظَّالِمُونَ مَا لَهُمْ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ()

8- “Eğer Allah dileseydi insanları inancı aynı olan bir ümmet yapardı. Lakin O, isteyenleri rahmetine sokar. Zalimlerin ise ne bir velisi ne de yardımcısı vardır.”

Ş-y-e kökünden “şey” (شيء) bilinebilen her şeye denir. “Şâe (شاء)” kelimesi istemek, dilemek anlamındadır. Allah nitelendirildiğinde “dileyen” mânasına gelir, mevcudu da ma’dumu (olmayan) da kapsar.¹⁸³ “Gerçekte irade, daima yokluğa (ma’dum) taallûk eder. Çünkü o, bir işin meydana gelebilmesi ve vücut bulması için tahsis edilmiş bir sıfattır.”¹⁸⁴ İrade sıfatıyla fiiller yapılır ve işler meydana gelir.¹⁸⁵

1. 6. 1. Allah’ın Dilemesi

“Eğer Allah dileseydi...” Burada başka bir konu başlığı olabilecek ‘irade’ meselesi ortaya çıkmaktadır. Bu konu üzerinde imanı/itikadı ilgilendiren tartışmalar olmuş, netice olarak mezhepler veya farklı inanışların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Allah’ın dilemesiyle insanların hidâyet üzere olabileceği gibi, yine O’nun dilemesiyle batıl bir dine ve inanca yönelmeleri tartışılmıştır. Ancak, Allah dilemediği için insanlar farklı gruplara ayrılmış; kimisi mümin, kimisi kâfir olmuştur.

¹⁸¹ Zümer, 39/70: وَسَبِّحْ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ رُمْرًا حَتَّىٰ إِذَا جَاءُوهَا فَتَبَحَثْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنكُمْ يَتْلُونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِ رَبِّكُمْ وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَٰذَا قَالُوا بَلَىٰ وَلَكِنْ حَقَّتْ كَلِمَةُ الْعَذَابِ عَلَى الْكَافِرِينَ

¹⁸² Zümer, 39/73-74: وَسَبِّحْ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَىٰ الْجَنَّةِ رُمْرًا حَتَّىٰ إِذَا جَاءُوهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ (73) وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقَنَا وَعْدَهُ وَأَوْرَثَنَا الْأَرْضَ نَتَبَوَّأُ مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَاءُ

¹⁸³ Halîl b. Ahmed, **Kitâbü'l-Ayn**, Cilt: 2, ss. 957-958; Râğîb el-İsfahânî, s. 471.

¹⁸⁴ Şerafeddin Gölcük ve Süleyman Toprak, **Kelam**, 5. Baskı, Tekin Kitabevi, Konya, 2001, s. 247.

¹⁸⁵ Bkz. En’am, 6/125; Ra’d, 13/11; Yâsîn, 36/20, 22, 21, 23, 24.

İrâdenin iki anlamı vardır:

- 1- Allah'ın irâdesiyle ilgilidir: “O, hakkıyla yaratıcı ve bilicidir. Bir şey yaratacağı zaman, O’nun, o şeye “ol” demesiyle, oluverir.”¹⁸⁶ Allah Teâlâ mürididir, işlerinde mutlak irade sahibidir, dilediğini yaratır.¹⁸⁷
- 2- İnsanın iradesiyle ilgili, her şeyden önce insanın iradesinin olup olmadığı söz konusu edilir. Âyette Allah, “Bir toplum kendini bozup değiştirmedikçe Allah onların hallerini bozmaz. Diğer taraftan Allah Teâlâ, bir millete fenalık dilerse, artık onun önüne de kimse geçemez”¹⁸⁸ buyurmuştur. Bu da insanın iradesinin varlığına işarettir. Çünkü insan, bir işi bazan yapmak ister, bazan istemez.¹⁸⁹ Bunlar onun iradesinin varlığına delildir.

Bir âyette, “De ki: Hak olan Rabbinizden geld. İsteyen iman etsin, isteyen inkârcı olsun”¹⁹⁰ buyrulmuş, ayrıca iman hakikatinin ve amel hadisesinin ihtiyarî olduğuna, zorla olmayacağına¹⁹¹ dikkat çekilmiştir. “Yolun eğri olanı da vardır ve Allah dileseydi hepinizi doğru yola iletirdi”¹⁹² âyeti tüm insanların tercih hakkı olduğuna; “fakat O, dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir”¹⁹³ ifadeleri ise, her şeyin Allah'ın iradesine muhtaç olduğuna işaret etmektedir.

1. 6. 2. Bir Tek Ümmet Olmak

Bu (Şûra, 8) âyet, daha önce nâzil olan “Eğer Rabbin dileseydi bütün insanların hakta ittifak eden bir tek ümmet yapardı. Fakat O bunu irade etmediğinden ittifak etmemişler ve ihtilaf vaziyeti devam edecektir. Esasen O, insanları bunun için yaratmıştır...”¹⁹⁴ âyetleriyle alikalıdır. Allah, bu âyetlerle Hz. Peygamber’e, İslâm tebliği yapılan fakat davete gereken saygıyı göstermeyen insanların olabileceği hatırlatıl-

¹⁸⁶ Yâ, sîn, 36/ 81- 82: {إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ} ; Ayrıca bkz. Hûd, 11/ 107.

¹⁸⁷ Bkz. Hûd, 11/107; En’am, 6/137.

¹⁸⁸ Ra’d, 13/11: ... إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ

¹⁸⁹ Mesela; Mülk, 67/21: {يَلْجَأُ فِي غُرُوهُ} “Hayır, onlar azgınlık ve nefrette direnıp durmaktalar.”

¹⁹⁰ Kehf, 18/29: ... وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ

¹⁹¹ Bakara, 2/256: ... لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ ... “Dinde zorlama yoktur....”

¹⁹² Nahl, 16/9 : وَعَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهَا جَائِزٌ وَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ

¹⁹³ Nahl, 16/93: وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَلَتُسْأَلُنَّ عَمَّا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

¹⁹⁴ Hûd, 11/118 -119: ... وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَا يَزَالُ النَّاسُ مُخْتَلِفِينَ إِلَّا مَنْ رَجَعَ رَبُّكَ وَلِذَلِكَ خَلَقَهُمْ

maktadır. Dolayısıyla belkide O, teselli edilmekte, insanları hidâyete kavuşturmanın kendi elinde olduğu mesajı iletilmekte ve üzülmemesi gerektiğine işaret edilmektedir. Bir âyette de; “...Allah'ın indirdiği ile hükmet! Sana gelen gerçeği bırakıp da onların arzularına uyma. (Ey ümmetler!) Her birinize bir şeriat ve bir yol verdik. Allah dileseydi sizleri bir tek ümmet yapardı; fakat size verdiğinde (yol ve şeriatlerde) sizi denemek için (böyle yaptı). Öyleyse iyi işlerde birbirinizle yarışın”¹⁹⁵ buyrulmuştur. Yine buna benzer hususlar Kur’ân’da bulunmaktadır.¹⁹⁶

Allah’ın hikmeti gereği, insanların irade sahibi olmaları sebebiyle imtihana tabi tutuldukları açıklanmaktadır. İyi niyet sahipleri, hak ve hidâyeti isteyenler, hidâyeti seçerek Allah’ın rahmetine nail olurlar ve İslâm’a girerler. Sonrasında ise Allah’ın rızasını kazanma gayretleri vesilesiyle Allah onları rahmetine sokar. Yüce Allah, emir ve yasaklarıyla iyi ve kötü yolu göstermiş ve iyi olana tabi olmayı, kötü olandan uzaklaşmayı emrederek; bu iki yoldan birini tercih etme konusunda insanı serbest bırakmıştır. İyi ve kötü yollardan birini seçmek insanın kendi isteğiyle olup Allah, insanın bu isteğine göre iyi ve kötüyü yaratır. Böyle olunca, isteyen veya istemeyen insandır, yaratıcı ise Allah’tır. Bunun için insana, irade ve gücünü kullanarak yaptığı amellerden sorumlu tutulacağı, âhiret gününde yaptıklarından ve kötü tercihlerinden sorulacağı bildirilmiştir.¹⁹⁷ Bu vesileyle âyetteki “Allah dilediğini rahmetine sokar” ifadesini, irade meselesiyle alakalı olduğu için “isteyeni rahmetine sokar” şeklinde açıklamak mümkün olur.

Allah, inkârı tercih edenlerin de kâfir olmasına izin vermiş ve onları isteğine göre yaratmıştır. Tercihini, Allah’ın rızasına muvafık yapmayan insanların fiilleri, âyetin sonunda (zâlimler) yer almaktadır.

¹⁹⁵ Maide, 5/48: فَاحْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ ...

¹⁹⁶ En’am, 6/124-125: اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ أَجْرَمُوا صَغَارٌ عِنْدَ اللَّهِ وَعَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا كَانُوا يَمْكُرُونَ (124) / “Allah, peygamberliği kime vereceğini daha iyi bilir... Allah kimi hidayete ulaştırmak isterse onun göğsünü İslâm'a açar; kimi de haktan saptırmak isterse göğsü çıkıyormuş gibi göğsünü iyice daraltır...”

¹⁹⁷ Nahl, 16/93: ...وَلْيَسْأَلَنَّ عَمَّا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ “Yaptıklarınızdan mutlaka sorumlu tutulacaksınız.”

1. 6. 3. Allah'ın Dilemesi ve Zulüm

“Zâlimlerin ise bir dostu olmaz, bir yardımcı da bulunmaz.” Zulüm konusu, insanın hem inancı, hem fiilleriyle alakalıdır. Ama daha çok insan fiillerindeki adâlet ve zulüm meselelerinde kendini göstermektedir. Şunu da belirtelim ki, sözü edilen konular birbirine bağlıdır, birini diğerinden ayırmak zor bir meseledir.

Arapça “z-l-m (ظلم)” kökünden türemiş “zulüm” kelimesi masdar, âyette geçen “zulmedenler (الظَّالِمُونَ)” kelimesi aynı kökten türemiş ism-i fâildir. Kavram olarak zulüm eziyet, işkence, azgınlık, küfür, karanlık, haksızlık, haddi aşmak ve şerr gibi anlamlara gelir.¹⁹⁸ Zulmün zıddı ise iman, ışık, hakkaniyet ve adâlettir.

Zulüm, Kur’ân’da üzerinde çokça durulan ve dolayısıyla önemli kavramlardan biridir. Bu kökten gelen kelimeler Kur’ân’da birçok yerde zikredilmekte ve kelimenin anlamı açısından üç çeşit manayı ihtiva etmektedir:

- 1- **Zulüm= Şirk ve Küfür:** Allah’a isyanniteliği taşıyan cürümlerde zulüm yerine şirk veya küfür kavramı kullanılır. “İman edenve imanlarına zulüm buluşturmamayanlar”¹⁹⁹ âyeti, konuya işaret etmektedir. “Şüphesiz ki, şirk büyük bir zulümdür”²⁰⁰ âyetinde ise, yukarıda söz konusu olan zulüm kelimesiyle şirk kastedildiği anlaşılmaktadır. Allah’ın, varlığını inkâr²⁰¹ veya şirk koşarak birliğini inkâr etmek zulüm olduğu gibi; imanın şartlarıyla ilgili herhangi bir şeyi inkâr etmekde zulüm veya küfür olarak kabul edilir.²⁰²
- 2- **Zulüm= Büyük Günah:** Bu tür zulüm, insanların birbirlerine karşı işledikleri suçları ve haksızlıkları ihtiva eder. İnsanlar arasında cereyan eden hadiselerde ortaya çıkar ve bu hususta büyük bir alana sahiptir. Zaten zulüm ifadesiyle ilk önce insanların birbirlerine yönelik davranışlarında olan olumsuzluklar, hatalar, kötü ve zarar veren davranışlar akla gelir. Bu tür fiiller zulüm olarak tanımlanmış ve yasaklanmıştır. Bunlar, adam öldürmek,²⁰³ çalıp çırpma, suç işle-

¹⁹⁸ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-Ayn*, Cilt: 2, ss. 1116-1117; Râğıb el-İsfahânî, ss. 537-539.

¹⁹⁹ En’am, 6/82: ... الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ

²⁰⁰ Lokman, 31/13: ... يَا بَنِيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ

²⁰¹ Bkz. Enbiyâ, 21/29; Bakara, 2/51, 258.

²⁰² Bkz. Nahl, 16/113; A’raf, 7/162, 177.

²⁰³ Bkz. Mâide, 5/27, 28, 29.

yenleri bırakıp suçsuz olanlara ceza vermek,²⁰⁴ Allah'ın indirmiş olduğu ah-kâm ile hükmetmemek,²⁰⁵ zina yapmak²⁰⁶ ve yol keserek kötülükte bulunmak²⁰⁷ gibi hususlardır.

- 3- Zulmün bir başka şekli de insanların kendi özel meselelerinde olur. Bu konuda Allah Teâlâ: *“Biz bütün peygamberleri, Allah'ın emri olan hükümleri açıklaması ve itaat edilmesi amacıyla gönderdik. (Onlara itaat etmeyip) kendilerine yazık ettikleri zaman sana gelseler, Allah'tan günahlarını bağışlamasını dilemiş olsalar ve sen de onlar için bağışlanma dileseydin, kesinlikle Allah'ı ziyadesiyle affeden ve esirgeyen olarak bulurlardı”*²⁰⁸ buyurmuştur.

1. 6. 4. Allah'ın Dilemesiyle Ölülerin Dirilmesi

أَمْ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ قَالَ اللَّهُ هُوَ الْوَلِيُّ وَهُوَ يُحْيِي الْمَوْتَى وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ()

9. *“Yoksa Allah'tan başkasını mı dostlar ediniyorlar? Halbuki gerçek dost sadece Allah'tır. Ölüleri diriltir O'dur. Her şeye Kadîr olan O'dur.”*

Âyetteki ‘velîler (أَوْلِيَاءَ)’ kavramı (bkz. Şûra, 6) izah edilmiştir. Ayrıca bu âyette, müşriklerin Allah'dan başka velîler edinmelerinin kabul edilemez olduğunu gösteren bir anlam çıkmaktadır. Âyet, “red” anlamını ihtiva etmektedir.

“Allah ölüleri diriltir” meselesine gelince; onlarla ilgili, diğer sûrelerde geçen âyetleri de (nüzûl sırasına göre) hatırlamak faydalı olacaktır: *“De ki: Göklerden ve yerden sizlere rızık veren kimdir? Kulaklara ve gözlere mâlik olan kimdir? Diriyi ölüden çıkaran ve ölüyü diriden çıkaran kimdir? Ve işleri evirip-çeviren kimdir? Onlar: Allah diyeceklerdir...”*²⁰⁹ *“Taneyi ve çekirdeği yaran şüphesiz Allah'tır. O, diriyi ölüden çıkarır, ölüyü de diriden çıkarır. İşte Allah budur...”*²¹⁰ Yine;

²⁰⁴ Bkz. Yusuf, 12/75, 78, 79.

²⁰⁵ Bkz. Mâide, 5/45.

²⁰⁶ Bkz. Yusuf, 12/23.

²⁰⁷ Bkz. Ankebût, 29/30.

²⁰⁸ Nisâ, 4/64: ... وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَحِيمًا

²⁰⁹ Yunus, 10/3: ... قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ

²¹⁰ En'am, 6/95: ... إِنَّ اللَّهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَى يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ ذَلِكُمُ اللَّهُ

“...Rabbimiz! Bizleri iki kere öldürdün, iki kere dirilttin...”²¹¹ Son olarak; “Sen, ölüden diriye çıkarır, diriden ölüyü çıkarırsın”²¹² buyurmuştur.

O, çekirdekten ağacı, yumurta veya cinsel sudan (meni) hayvanı çıkartır; bunun tersi de mümkündür, ağaçtan çekirdek veya bitkiden tohum olur. Hayvanlar yumurta veya meni sayesinde ürer, bunlar da hayat veya ölüm emareleri olarak bilinmektedir. Bitkilerdeki hayatın alâmeti gelişmedir, hayvanlarda yaşamdır. Diriden ölünün çıkmasına, insan vücudunun kanda biriken veya deride oluşan ölü hücreleri atması, terle dışarı çıkarması misal olabilir. Ölüden dirinin çıkması meselesine gelince, yüksek sıcaklıkta veya ateşte pişen gıdayı insanın alması ve ondan hayat alameti kanın meydana gelmesi misal olarak verilebilir. *O, her şeye Kâdir’dir.*

Kâdir/Kadîr: “Kâdir (القادر), sözlükte gücü yetmek; ölçü ile yapmak, planlamak; kıymetini bilmek; rızkını daraltmak anlamlarına gelen kadr (kudret) kökünden bir sıfattır. Her şeye gücü yeten, anlamında olup Allah’ın sıfatlarından biridir.”²¹³ Kudret (gücü yetme) meselesiyle ilgili olarak şöyle bir âyet bulunmaktadır: “... Allah’ındışında yalvardıklarınız bir araya toplansa, bir sineği yaratma kudretleri yoktur. Sinek onlardan bir şey alacak olsa, onu bile ondan geri alamazlar...”²¹⁴ Basit bir örnekle, diğer varlıkların aciz ve zayıf oldukları açıklanmıştır.

Kadîr kavramı hakkında ise Kur’ân’da; “O, her türlü noksanlıktan uzak ve gücü her şeye yeter”²¹⁵ buyrulmuştur. Bu âyet-i kerîmede Allah’ın sıfatının bir anlamı izah edilmiştir. Dilediğini yapabilen, bir şeyi yapmaya mecbur olmayan anlamındadır. “Kadîr ismi, kâdire nisbetle daha vurgulu bir mâna içerdiği kabul edilir. Kâdir sıfatıyla insanlar da nitelenebildiği halde; kadîr, yalnız Allah’ı nitelemiştir.”²¹⁶

‘Kadîr’ kavramıyla yakın ilgisi olan ve aynı kökten türeyen başka bir kavram da ‘Kader’ kavramıdır. Kader ve takdir, bir şeyin miktarını göstermektedir.²¹⁷ “Allah’tan başka her şey ölçülebilir”dir, (kader, kadr, takdir vs.) bu yüzden de Allah’a

²¹¹ Mü’min, 40/11: ... قَالُوا رَبَّنَا أَمَنَّاتُنَّ وَأَخْيَبْتَنَا أَشْنَيْنَا

²¹² Âl-i İmran, 3/27: ... وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ

²¹³ Bkz. Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-Ayn*, Cilt: 3, ss. 1447-1448; Râğıb el-İsfahânî, ss. 657-660.

²¹⁴ Hac, 22/73: ... إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ وَإِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ

²¹⁵ Mülk, 67/1: وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

²¹⁶ Bekir Topaloğlu, “Kâdir”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2001, Cilt: 24, s. 124.

²¹⁷ Bkz. Râğıb el-İsfahânî, ss. 657-660.

bağlıdır.”²¹⁸ Yüce Allah’ın eşyayı takdir etme konusu iki şekildedir:

1) “Allah’ın güç vermesi,

2) Allah’ın hikmeti gereği gücü belli bir miktar ve belli bir şekilde oluşturmastır. Bu tür şeyleri öyle düzenlemiştir ki, onun takdir ettiğinin dışında bir şey meydana gelmez.”²¹⁹ Yani her şey bir ölçü içinde oluşmaktadır.²²⁰ “Allah, varlıkları yaratacağı zaman her varlığın kabiliyetini ve davranış kanunlarını, yani emir veya hidâyetlerini, mahiyetinin tabiatının veya karakterinin içerisine yerleştirmiştir. Böylece o şey, kâinatta diğer varlıklar arasına uyumlu bir şekilde karışır.”²²¹

1. 7. İhtilâf (Görüş Ayrılığı)

وَمَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ مِنْ شَيْءٍ فَحُكْمُهُ إِلَى اللَّهِ ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبِّي عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ ()

10- “Hakkında ayrılığa düştüğünüz ne varsa onun hükmü Allah’a mahsustur. İşte o Allah benim Rabbim olur. O’na dayandığım gibi O’na yönelirim.”

İhtilâf (اختلاف), geride kalmak ve biri diğerinin yerine geçmek, anlamındaki “h-l-f (خلف)” kökünden türemiştir ve ayrı bir görüşü savunmak, çekişmek, aykırılık, görüş farklılığı, uyuşmazlık gibi anlamlara gelir.²²² İhtilâf’ın terim anlamı söz ve davranışta birinin gittiği yoldan ayrı bir yolu takip etmek, demektir. Ayrıca her kişinin kendine özel bir görüşe sahip olması veya farklı görüşlerde olma, farklı görüşlerden birini tercih etmek gibi, anlamları vardır.²²³ Kur’ân’daki anlamıyla ihtilâf kelimesi, zikredildiği yerlerde olumsuz anlamda kullanılmıştır. Diğer taraftan birlik olmak tavsiye edilirken, zararlı olan tefrika ve ihtilâf men edilmektedir.²²⁴

Bu âyetin kapsamını şöyle izah etmek mümkündür:

²¹⁸ Fazlurrahman, s. 117.

²¹⁹ Râğıb el-İsfahânî, s. 657-660: Allah’ın her şeyi kendi çekirdeğinden -elmadan elma, zeytinden zeytin, vs.- insandan da insanın meydana gelmesini takdir etmiştir. Bünyeler tohum barındırır.

²²⁰ Kamer, 54/49: خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ / إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ “Şüphesiz biz herşeyi bir ölçüyle yarattık.”; Bkz. Talak, 65/3.

²²¹ Fazlurrahman, s. 117.

²²² Halîl b. Ahmed, **Kitâbü’l-Ayn**, Cilt: 1, ss. 518-521; Râğıb el-İsfahânî, ss. 293-296; Ayrıca bkz. Bakara, 2/255; Ra’d, 13/11; Yûnus, 10/92; A’raf 7/169; Meryem, 19/59; Furkân, 25/62.

²²³ Râğıb el-İsfahânî, ss. 293-296; Meryem, 19/37; Hûd 11/118; Rûm, 30/22; Nebe, 78/1-3; Zâriyât, 51/8; Nahl, 16/13.

²²⁴ Bkz. Âl-i İmrân, 3/105; Bakara, 2/213; Yûnus, 10/19, 93; Nahl, 16/92.

- 1- Ayrılığın tarafları ve konuları hakkında; müminler ile inkârcılar arasında her konuda ortaya çıkan inanç ve fikir ayrılıkları kastedilmiş olabilir.
- 2- Yine bu âyette tüm insanlığı kapsayan bir ifade geçiyor. Dolayısıyla dinî konularda insanlar arasında ortaya çıkabilecek çeşitli ihtilafların Allah'ın kitabıyla hükme bağlanması olabilir.²²⁵

Aslında hak olan bâtıldan, doğru olan yanlıştan ayırt edilmesi anlatılmak istenmiş; şeriata dair hükümleri, ahlâkî değerler açısından iyilik ve kötülüğün niteliğini Allah'ın belirlediğine işaret edilmiştir. Ayrıca ihtilâf kelimesi birçok âyette dinî inançlarla ve insanın dünyada mutlu olması, âhirette bedbaht olmasıyla ilgilidir. Kişinin benimsediği görüşlere ve takındığı tavırlara bağlı olarak, ihtilâfa düşen insanlar arasında hükümler icra etmek için peygamberlerin gönderildiği de ifade edilmiştir.²²⁶ Dolayısıyla ihtilâflar sadece Allah tarafından hükme bağlanabilir. İhtilâf meselesini âhirete müteallik anlayanlar olduğu gibi, bazıları da bunu dünyada itikâdî ve bazı dinî meselelerle sınırlı anlamışlardır ki böyle bir düşünce de yanlıştır.

1. 7. 1. İhtilâf ve Hüküm

Âyette Resûlullah'a, kâfirlerle kendi arasındaki ihtilâflarda, Allah'ı şahit tutması bildirilmektedir.²²⁷ “Ayrılığa düştüğünüz herhangi bir şeyde” cümlesinin orada hazır bulunan bir gruba has olması ihtimalinin de var olduğunu, geçen âyetlerin gaip zamirinin kâfirler için kullanıldığına işaret edilmektedir.²²⁸ Fakât bazı âlimlerin dediği gibi²²⁹ orada hazır bulunanlara has olma ihtimali, tarihsel bakış açısından doğru olmakla birlikte tebliğin evrensellik ilkeleriyle bağdaşmamaktadır.

Zemahşerî, bu âyette müminleri ilgilendiren bir ferman bulunduğu noktasından hareket ederek şu yorumları serdetmektedir:

²²⁵ Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Cilt: 18, ss. 447-448; Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'an*, Cilt: 4, s. 210.

²²⁶ Âl-i İmrân, 3/105; Bakara, 2/213; Yûnus, 10/19, 93; Nahl, 16/92.

²²⁷ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Cilt: 4, s. 440.

²²⁸ Züheylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, Cilt: 25, ss. 33-34.

²²⁹ İbn Atiyye, *el Muharrerü'l Veciz*, Cilt: 5, s. 25; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Cilt: 3, s. 398.

- 1- Aranızda bir uyuşmazlık çıkarsa “...eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz...”²³⁰ âyetinde bahsedildiği gibi; Hz. Peygamber’in hakemliğine başvurunuz, başka insanların hükmünü Onun verdiği hükümden üstün tutmayınız.
- 2- Âyetlerin anlamında kapalılık bulunur ve ayrılığa düşerseniz, Allah’ın kitabındaki muhkem âyetlere ve Hz. Peygamber’in sünnetine başvurunuz.
- 3- Rûh’un mahiyeti gibi, ne olduğu bilinmediğinde bir yükümlülüğü olmayan ve künhünü idrak edemeyeceğiniz konularda ihtilafa düşerseniz “bunu en iyi bilen Allah’tır” deyiniz.²³¹

Din konusunda mücadele ederken, dikkatli olmak gerekmektedir. Çünkü İslâm’a davet konusunda Allah’ın yoluna hikmet esaslı en güzel şekilde yapılması tenbih edilmiştir.²³² Müslümanlar arasında anlaşmazlık durumunda ise, yani ihtilâf edilen konuları Allah ve Allah’ın elçisinin hakemliğinde çözülmesi istenmiştir.²³³ Allah, ihtilaf edilen konularda adıl bir şekilde sonuca ulaşma yollarını Kur’ân’da göstermiştir, dolayısıyla hakem dendiğinde akla Kur’ân gelmelidir. Âyetin sonunda “İşte O Allah, benim Rabbim'dir. O'na tevekkül eder, O'na yönelirim” buyrulmuştur.

1. 7. 2. İhtilâf’da Allah’a Dayanmak ve O’na Yönelmek

Müslümanın yapacağı işlerde önce gayret etmesi ve sonra Allah’a dayanması anlamına gelen “tevekkül (تَوَكَّل)” kavramına daha sonra (Şûra, 36) değinilecektir.

Âyette önce geçmiş zaman, akabinde geniş zaman olmak üzere iki fiil kullanılmıştır. Geçmiş zaman fiili “ben O’na dayandım” anlamında iken; geniş zaman fiili “ben O’na yönelirim” anlamına gelir. Yani ben her zorlukta Allah’a yönelir, O’ndan yardım isterim. İhtilâflarda O’nun karar vermesini isterim. Her işte O’na teslim olurum, anlamındadır.²³⁴ Âyetin sonundaki ifadede, müşrikler ile Hz. Peygamber’in arasındaki ihtilâflarda, Onun davasını savunurken haklı olduğuna inanan, bu hususta kendine güvenen bir ruh yapısına işaret edilmektedir.

²³⁰ Nisâ, 4/59: ... فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ

²³¹ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, Cilt: 3, s. 398; Karaman vd., **Kur’an Yolu Tefsir**, Cilt: 4, s. 732.

²³² Bkz. Nahl, 16/125.

²³³ Nisâ, 4/59: ... فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ .../ “Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz, onu Allah’a ve Resûlüne götürünüz!”

²³⁴ Mevdûdî, **Tefhîmu’l Kur’ân**, Cilt: 4, s. 210.

Allah, kâfirleri zorla iman ettirmeyi menetmiş; müminleri, kâfirlerle (nefrete sebep olacak şekilde) münakaşayı ve mücadeleye dalmayı yasaklamıştır. “İhtilâf ettiğiniz” konularda hüküm, belki de mükellef olmadığınız ve bilme imkânınız olmayan konular hakkında aranızda ayrılık olur, ihtilâf meydana gelirse “bu konuyu en iyi Allah bilir” anlamında da olabilir.²³⁵ Peygamberlerin tebliğinden sonra ihtilâflarını sürdürenler ise daha sonra nâzil olan âyetlerde kınanmıştır²³⁶ ve nihâi kararın bizzat Allah tarafından âhirette verileceği beyan edilmiştir.²³⁷

“Benim Rabbim olan Allah budur. O’na dayandığım gibi, ancak O’na yönelirim” kısmı sonraki kısımla da bağlantılıdır. Hakîm olan, herşey için müracaat edilen; hem ne tür vasıfları olduğuna, hem de nasıl bir kudrete sahip olması gerektiğine sonraki âyetlerde işaret edilmektedir.

1. 8. Âlemin Yaratıcısı (Allah) ve Yaratılmışlar

*Dinî yahut felsefî düşünce sisteminde oluş ve insanın varlığı meselesi, en büyük meseledir. Her zaman şu soru sorulur: İnsan nereden geliyor? İnsanın bu dünyada var oluşunun kaynağı nedir? İşte bu, insan kafasını meşgul eden başlıca sorulardan biridir. Kur’ân’a göre sorunun tek doğru cevabı şudur: “Oluş” veya varoluşun kaynağı Allah’tır.*²³⁸

“İnsanların büyük çoğunluğu da kâinatın bir yaratıcı ve yöneticisinin bulunduğunu kabul etmekle beraber, madde özelliği taşımadığı için O’nu duyularıyla idrak etmeleri mümkün değildir. Dolayısıyla yaratıcı ancak kâinatla veya yaratılanlarla olan ilişkisi bakımından tanınabilir.”²³⁹

فَاطِرُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا يَذُرُّكُمْ فِيهِ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ ()

11- “(O) Göklerin ve yerin yaratıcısıdır. Size de kendi cinsinizden eşler yaratmıştır, hayvanlara da eşler yaratmıştır. O, sizin neslinizi böyle artırıyor. O’nun bir benzeri şey yoktur. O, her şeyi duyar ve görür.”

²³⁵ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, s. 149.

²³⁶ Bkz. Câsiye, 45/17; Âl-i İmrân, 3/19, 105.

²³⁷ Bkz. Câsiye, 45/17; En’âm, 6/164; Âl-i İmrân, 3/55; Mâide, 5/48.

²³⁸ İzutsu, s. 114.

²³⁹ Bekir Topaloğlu, “Esmâ-ı Hüsnâ”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1995, Cilt: 11, s. 404.

“Yaratan (فَاطِر)” kelimesi, Allah’ın isminin sıfatıdır ve merfû okunur. “O yaratandır” anlamındadır. ‘Fâtire’ şeklinde nida olarak ‘nasb’ okunabilir. “Ona” lafzındaki “he” (o) zamirinden bedel “cer” harekeyle okumak da câiz denilmiştir,²⁴⁰ fakat kıraat-ı aşere imamları arasında bu okuyuşa rastlanmamıştır.

1. 8. 1. Yaratıcı (Allah)

“(O) Göklerin ve yerin yaratıcısıdır.” Âyet, fâtır (فَاطِر) kelimesiyle başlamak-tadır. F-t-r (فَطَرَ) fiil kökünden türeyen fatr: Yarmak, ayırmak; iftar: Orucu açmak; infitâr: Yarılmak, açılmak; futûr: Yarıklar, çatlaklar, gedik, yoktan yaratmak, parça-lanma anlamlarına gelir.²⁴¹

Âlemin yaratılışıyla ilgili ilmî çalışmalarda evrenin oluşumundan bahseder-ken “büyük patlama” eyleminden söz edilir.²⁴² Âyette de “O’nun işi, bir şeyin olma-sını dilediği zaman ona sadece ol (كُنْ) der ve o şey hemen olur”²⁴³ şeklinde geçmektedir. Yaratılışla ilgili önce ne vardı? “Yok” olan evreni “var” hale getiren güç neydi? gibi sorular sorulur. Âyette “her canlı şeyi de sudan yarattığımızı o in-kârcılar görmediler mi?”²⁴⁴ buyrulmuştur.

“Fatır (فَطَرَ)”ın asıl anlamı uzunlamasına yarılmaktır. Kimi zaman bozmak, kimi zaman düzeltmek yoluyla olur.²⁴⁵ “Fatır (فَطَرَ) sözcüğünün anlamı, maddenin kendi içinde bölünerek üremesi, çoğalması veya çeşitlenmesi işlemidir. Burada da esas olan nokta; zerre (atom), molekül ve hücrelerin bu söylenen işleme tâbî tutulma-larıdır.”²⁴⁶ Fatr, yüce Allah’ın bir şeyi yaratması ve onu, herhangi bir fiili yapmaya aday bir halde düzenlemesi anlamına da gelir.²⁴⁷ Konu, daha önce nâzil olan “Hamd,

²⁴⁰ Kurtubî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, Cilt: 18, s.448; Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, Cilt: 8, s. 228.

²⁴¹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-Ayn*, Cilt: 3, ss. 1403-1404; Râğıb el-İsfahânî, s. 640; İbrahim Mustafa ve ark., s. 694; Ayrıca bkz. Mülk, 67/3; Fâtır 35/1; Taha, 20/72; İnfitâr 82/1.

²⁴² Celâl Yeniçeri, *Uzay Âyetleri Tefsiri*, Erkam Yayınları, İstanbul, 1995, ss. 78 -80.

²⁴³ Yâsîn, 36/82: إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

²⁴⁴ Enbiya, 21/30: ... وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ

²⁴⁵ Râğıb el-İsfahânî, s. 640; İbrahim Mustafa ve ark., s. 694; Yeniçeri, ss. 78-80; Ayrıca bkz.

Müzemmil, 73/18; Enbiya, 21/56; Zuhurf, 43/87.

²⁴⁶ Yeniçeri, s. 78.

²⁴⁷ Râğıb el-İsfahânî, s. 640; Ayrıca bkz. Rum, 30/30.

gökleri ve yeri yaratan (fatir), ...”²⁴⁸ âyetinde geçmiş, yine başka bir âyette de işaret edilmiştir.²⁴⁹ Zerrelerin veya hücrelerin, bölünerek veya başka şekilde çoğalması ve çeşitlenmesi, sevk-i ilâhîye bir işaret, bir delil sayılmaktadır. Çünkü her “var olanın bir yaratana” olduğunda şüphe yoktur.

1. 8. 2. Göklerin ve Yerkürenin (Arz) Yaratılışı

Asrımızda her bir şeyin, nasıl ve ne şekilde oluştuğu veya yaratıldığı incelenmektedir. Gök’ün yaratılış safhaları Kur’ân âyetlerinde şöyle geçmektedir: “Göğü, gücümüzle biz kurduk, şüphesiz biz onu genişleticiyiz.”²⁵⁰ “...Allah göğü yaratmıştır. Onu yükseltmiş ve ona düzen vermiştir.”²⁵¹ “Sonra, (Allah’ın iradesi) duman halinde bulunan göğe yöneldi, ona ve yeryüzüne: İsteyerek veya istemeyerek buyruğuma gelin, dedi. İkisi de, isteyerek geldik, dediler. Böylece onları, iki gün içinde yedi göğe tamamladı...”²⁵² “Ardından arz’ı düzenlemiştir. Suyunu ondan çıkarmış ve otlak yer meydana getirmiştir. Dağları yerleştirmiştir. Bunları sizin ve hayvanlarınızın geçinmesi için yapmıştır.”²⁵³ “Yeryüzünü biz yayıp döşedik:(bak) Ne güzel döşeyiciniz!”²⁵⁴ Bahsettiğimiz âyetlerin geçtiği Fussilet sûresi, Şûra Sûresinden hemen önce nâzil olmuş ve Kur’ân’daki sıralaması da ardı ardına gelmektedir.

Yaratılışla ilgili bu âyetlerde önce semavât, sonra arz (yer) zikredilmiştir. Bu (Fussilet, 11) bağlamda âyetten anlaşıldığı kadarıyla Allah Teâlâ tarafından, bulutsu kütle hâlindeki göğe ve henüz onunla birlikte mündemiç halde bulunan yeryuvarlağına, varlık dünyasında yerlerini almaları için “ol (كُنْ)” emri verilmiştir. Ve yahut bu

²⁴⁸ Fâtır, 35/1: ... الْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ جَاعِلِ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا

²⁴⁹ Enbiya, 21/30 (nüz. 73): ... أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ

“Gökler ile yer bitişik bir halde iken bizim onları yarıp bir birinden ayırdığımızı ve her canlı şeyi de sudan yarattığımızı o inkârcılar görmediler mi?”

²⁵⁰ Zâriyât, 51/47: وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِإِيدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ

²⁵¹ Nazi’ât, 79/27-28: {27} رَفَعَ سَمَكَهَا فَسَوَّاهَا أَلَنْتُمْ أُشْدَّ خَلْقًا أَمِ السَّمَاءَ بَنَاهَا

²⁵² Fussilet, 41/11-12: ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ فَفَضَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ وَأَوْحَى فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا

²⁵³ Nazi’ât, 79/30-33: () أَخْرَجَ مِنْهَا مَاءَهَا وَمَرْعَاهَا () وَالْجِبَالَ أَرْسَاهَا () مَتَاعًا لَكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ ()

²⁵⁴ Zâriyât, 51/48: وَالْأَرْضَ فَرَشْنَاهَا فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ

emir, patlayıp bölünmeden sonra meydana çıkan ve çok sayıda olan bulutsu kütleyle aynı anda verilmiştir. Neticede;

- 1- “Göklere ve yeryüzüne, ikinizde ister istemez (varlık dünyasına) gelin, buyurdu. Onlar da, isteye isteye geldik, dediler.” Âyetin ifadesinden öyle anlaşılıyor ki “patlayıp ayrılma (fatk)’dan önce varlık maddesi, yer ve gökleri oluşturmak üzere kurulup yönlendirilmiştir.” Bu sebeple olmalıdır ki onlar “isteyerek geldik” demişlerdir.
- 2- Bu vesileyle ifade etmek gerekir ki, yer ve göklere temel teşkil eden madde-nin hedeflendirildiğinden bahsedilir ve Fussilet sûresinde (Fussilet, 12) yedi göğün yaratılışıyla alakalı “kadâ (قَضَى)” fiili kullanılmıştır. Buda, aslında önceden takdir edilen bir şeyin vakti gelince, o takdir ve tasarıya uyumlu şekilde yaratılışını ifade eder. Bu durumda gerek bu bölünme ve gerek ayrılan kütlelerin birbirlerinden ayrılıp uzaklaşmaları, gelişi güzel bir halde olmayıp ilâhî hedefler ve ilâhî düzenlemeler doğrultusunda olmuştur.²⁵⁵

Âyetteki yer (arz)’in yaratılışıyla ilgili diğer iki âyette²⁵⁶ yeryüzünün yaratılışından bahsedilmesi, evvela dünyamızın yaratıldığı kanaatini verse de, daha sonra göklerle beraber onun da ‘o1’ emrine muhatap olması, yer ve göklerin her ikisinin de varlık âlemine birlikte çıktıklarını gösterir. Ancak her ikisindeki gelişmeler, özelliklerine göre değişik bir seyir takip etmiş olabilir.²⁵⁷

Âyette Allah: “...İnanmıyorlar mı? Yeryüzüne, insanlar sarsılmasın diye sabit dağlar yerleştirdik; rahat gidebilsinler diye aralarında geniş yollar var ettik. Göğü karışıklıktan korunmuş bir tavan kıldık...”²⁵⁸ buyurmuş, başka âyetlerde yeryüzünün özelliklerinden bahsedilmiş “ve O, yeri yayıp uzatan onda sarsılmaz dağlar ve ırmaklar yaratandır”²⁵⁹ denilmiştir. İncelemeler sonucunda, tüm evrende kusursuz bir düzen, şaşmaz bir denge ve bilinçli bir tasarım olduğu gerçeğinde birleşilmektedir. Bu gerçeğe, Kur’ân’da da açık şekilde dikkat çekilmiştir.²⁶⁰ Âyetlerden anlaşılacağı

²⁵⁵ Yeniçeri, ss. 81-82.

²⁵⁶ Bkz. Fussilet, 41/10 -11.

²⁵⁷ Yeniçeri, s. 82.

²⁵⁸ Enbiya, 21/30 -32: وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا لَّعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ (31) وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا وَهُمْ عَنْ آيَاتِهَا مُعْرَضُونَ (32)

²⁵⁹ Ra’d, 13/3: وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْهَارًا...

²⁶⁰ Müllk, 67/3-4: ثُمَّ (3) الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَافُوتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ (3) ثُمَّ (3) الَّذِي خَلَقَ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبُ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ “O, biri diğeriyle tam mutabakat içinde yedi gök ya-

üzere tüm evren mükemmel bir düzen içinde işlemektedir. Evren üstün bir kudret sahibi olan Allah tarafından yoktan var edilmiştir. “Allah gökleri ve yeri yaratandır. O, bir işin olmasına karar verirse, ona yalnızca ‘ol’ der, o da oluverir”.²⁶¹ “Allah, yedi göğü ve yerden de onların benzerini yarattı”²⁶² buyrulmuştur.

1. 8. 3. İnsanın Yaratılması

Çamurdan Yaratma: İnsanın yaratılışı hakkında, Allah’ın, Hz Peygamber’e ilk vahyi ‘oku’ emriyle birlikte; “O, insanı pıhtılaşmış kandan (aşılanmış yumurta) yarattı”²⁶³ âyetidir. Daha sonra nâzil olan âyetlerde de yaratılışa işaret edilmiş ve yaratılış maddesine dikkat çekilmiştir. İnsanın yaratılışı, âyet-i kerîmelerde (nüzûl sırasına göre) şöyle sıralanmıştır: “Çamurdan,²⁶⁴ süzme çamurdan,²⁶⁵ bayağı bir suyun özünden üreten, sonra onu şekil verip ruhundan ona üfleyen Allah”²⁶⁶ ifadeleriyle ‘alaka’ öncesi durum özetlenmiştir. Çamurun mahiyeti hakkında; “içinde kum olmayan, güzel, temiz ve yapışıp uzayan bir çamur diye vasıflandırıldığı gibi, ek olarak ona ‘kokuşmuş çamur’ anlamı da verilmiştir”²⁶⁷

Topraktan insana geçişin tamamlanması akabinde, üreyip çoğalmanın ana karnında devam eden aşamalarına gelince, buradaki işlem ‘meni’ denilen su ile başlar. Bazı aşamalar sonrası yeni bir insan oluşur.²⁶⁸ Çünkü “her canlı şeyi sudan yarattık”²⁶⁹ ifadesi birçok oluşumu kapsamı içine alacak genişliktedir. Yine “(Allah) sizleri bir erkekle bir dişiden yarattık”²⁷⁰ buyurmuştur.

ratmış olandır. Rahman (olan Allah) ın yaratmasında hiç bir çelişki ve uygunsuzluk (tefavüt) görmezsin. İşte gözü(nü) çevirip-gezdire; herhangi bir çatlaklık (çarpıklık) görüyor musun?”

²⁶¹ Bakara, 2/117: بَدِيعَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

²⁶² Talak, 65/12: ... اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ

²⁶³ Alak, 96/2 (nüz. 1): خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ

²⁶⁴ Araf, 7/12 (nüz. 39): وَخَلَقْنَاهُ مِنْ طِينٍ

²⁶⁵ Mü'minun, 23/12 (nüz. 74): وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ

²⁶⁶ Secde, 32/8-9 (nüz. 75): ... ثُمَّ جَعَلْنَا نَسْلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ (8) ثُمَّ سَوَّاهُ وَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِ

²⁶⁷ Yeniçeri, s. 291.

²⁶⁸ Bkz. Mü'minûn, 23/ 12 -14; Hac, 22/5.

²⁶⁹ Enbiya, 21/30: ... وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ

²⁷⁰ Hucurat, 49/13 (nüz.106): ... يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ

Yukarda anlamına değinilen “fatr” fiili, insanın ana karnındaki durumu hakkında da ipucu vermektedir. “Burada da hücrenin bölünmesi hadisesi ve moleköl sıralanması yoluyla insanın oluşup gelişimini ifade eder.”²⁷¹ Ayette “Sizi bir tek nefisten yaratıp, ondan eşini var eden ve ikisinden pek çok erkek ve kadın meydana getiren”²⁷² şeklinde ifade edilmiştir. Bu âyet şu şekilde izah edilmektedir:

- 1- Bir insanın yaratılışı için gerekli olan meni, Kur’ân-ı Kerîm’de ‘atılğan su’ anlamına gelen, ‘mâ’un dâfik (ماء ذافق)’²⁷³ şeklinde ifade edilmiştir. “Alaka (aşıllanmış yumurta) tabiri, genellikle ‘kan pıhtısı’ diye açıklanan alak’ın ana rahminde tutunan, yani embriyo safhasından önceki durumu (nidation) açıkladığını söyleyebiliriz.”²⁷⁴
- 2- Bu noktadan sonra Kur’ân’daki ‘alak’ veya ‘alaka’ tabiri, ‘tutunma ve asılma’ anlamına gelir. Mesela; biri diğerine tutunmuş veya yapışmıştır.²⁷⁵ “İşte anakarnında yaradılış bu noktada başlar.”²⁷⁶

Tek Nefisten Yaratma: İnsanın yaratılışına Nisâ sûresi (âyet -1)’nde evvela “sizi bir tek nefisten yaratan” ifadesiyle işaret edilmiş, devamında ise “ondan da eşini yaratan” buyrulmuştur. Her insanın anası babası bulunduğu göre, yine her fert üreme kuralları çerçevesinde dünyaya geldiklerine göre, buradaki “nefisten (ondan yaratan)” ifadesini; “onun bir parçasından” anlamında değil de, “onun özünden, ona benzer olan asıldan ve kökten (buradaki ifadeye göre nefisten) yaratan” manasında anlamak daha isabetli olabilir.²⁷⁷ Başka âyetlerde de aynı anlamıyla geçer.²⁷⁸

Havva’nın Âdem (kaburga)’den yaratıldığı²⁷⁹ şeklinde bir inanış bulunmaktadır. Aslında bu, insanın fitratında olan ve değiştirilmemesi gereken özelliklerini anlatmak için yapılan bir benzetme veya mecâzî bir ifade şeklidir.²⁸⁰ Havva’nın, Hz.

²⁷¹ Yeniçeri, ss. 290 -291.

²⁷² Nisâ, 4/1 (nüz. 92): ... يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً.

²⁷³ Tarık, 86/6: خُلِقَ مِنْ مَّاءٍ ذَافِقٍ / “(İnsan) Atılğan bir sudan yaratılmıştır.”

²⁷⁴ Emin Işık, “Alak Sûresi”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1989, Cilt: 2, ss. 333-334.

²⁷⁵ Saffât, 37/11: إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ لَّازِبٍ / “Biz kendilerini yapışkan bir çamurdan yarattık.”

²⁷⁶ Yeniçeri, ss. 291 -293.

²⁷⁷ Karaman vd., **Kur’an Yolu Tefsir**, Cilt: 2, s. 11.

²⁷⁸ Bkz. Rûm, 30/21; Nahl, 16/72: وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجَ / “Size kendi nefislerinizden eşler yarattı.”

²⁷⁹ Bkz. Buhârî, **Sahîhu’l-Buhârî**, Kitabü’n-Nikâh”, Bab: 79, 80, Cilt: 6, s. 145.

²⁸⁰ Karaman vd., **Kur’an Yolu Tefsir**, Cilt: 2, s. 11.

Âdem uyurken ondan alınan kaburga kemiğinden yaratıldığı konusunda Kur'ân sûrelerinde açıklayıcı bir bilgi bulunmamaktadır. Bu görüş Tevrat'tan alınmış²⁸¹ ve kısmî olarak Hz. Peygamber'in hadisiyle de desteklemeye çalışmıştır. Aslında insanın yaratılışıyla ilgili Kur'ân'da Hz. Îsâ örneği mevcuttur. Hz. Meryem, bir erkekle beraber olmadan “ruhun insan suretine bürünüp” Meryem’e görünmesiyle Meryem hamile kalmış ve çocuğunu doğurmuştur.²⁸² Burada Hz. Îsâ (a.s.)’nın yaratılma konusunda yalnızca ana’dan bahsedilmiştir, bu hadise ise kadının erkekten yaratıldığı fikriyle tezat oluşturmaktadır.

1. 8. 4. Canlıların Eşli (çift) Yaratılması

“Hayvanlara da eşler yaratmıştır.” Yaratılış konusuyla ilgili, “Biz her şeyden de iki çift yarattık”²⁸³ buyurmuştur. Allah, gökleri ve yeri yaratan, sizin kendiniz için kendi cinslerinizden çiftler, eşler yaratmıştır. Bununla birlikte bu husus insanlara özel değildir. Hayvanlar da çift çift, onları da erkekli dişili yaratılmıştır.²⁸⁴ Allah bu âyetlerde insanlara bilinenleri örnek vererek, “ibret alınız diye her şeyi.”²⁸⁵ şeklinde ifade etmiştir. “Orada (yerde) ürünlerin her birinden ikişer çift yaratmıştır”²⁸⁶ âyetleriyle diğer varlıkların da çift oldukları açıklanmıştır.

Kur'ân'da çiftler olduğu bilgisinden başka, ‘En’âm’ sûresinde de bazı hayvanların isimleri zikredilmiş, insanlar için faydalı olan koyun, keçi gibi küçükbaş; deve, sığır gibi büyükbaş hayvanlardan oluşan erkekli-dişili sekiz çift hayvanın ya-

²⁸¹ Tevrat'ın Tekvin (bâb 2/21) sifrin'den aktaran Talat Koçyiğit ve İsmail Cerrahoğlu, **Kur'ân-ı Kerim Meal ve Tefsiri**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2: “... Ve Rab Allah, Âdem'in üzerine derin uyku getirdi. Ve o uyudu ve onun kaburga kemiklerinden birini aldı ve yerini etle kapadı ve Rab Allah Âdem'den aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaptı ve onu Âdem'e getirdi.”; Bkz. Ömer Dumlu, **Kur'ân'da Salâh Meselesi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, 4. Baskı, s. 139.

²⁸² Bkz. Meryem, 19/17-22.

²⁸³ Zâriyât. 51/49: ... وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ

²⁸⁴ Elmalılı, **Kur'ân Dili**, Cilt: 7, s. 226.

²⁸⁵ Zâriyât. 51/49: ... لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

²⁸⁶ Ra'd, 13/3: ... وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ

ratılarak ortaya çıkarılmasından bahsedilmiştir.²⁸⁷ Belki bu hayvan sınıfları, hayvan varlığı içerisinde, insanlara faydalı olması bakımından gelişmiş türleri temsil edebilirler. Ama gelişmişliği, insanlığa faydalı olmaları veya seviyeleri ayrı bir konudur.

1. 8. 5. Canlılarda Çoğalma

“O, sizin neslinizi böyle artırıyor (يَذْرُؤُكُمْ فِيهِ).” İfadede ‘z-r-e (ذَرَأَ)’ kökünden “yezreü (يَزْرَعُ)” geçmektedir. Allah’ın varettilerini ortaya çıkarması anlamında veya bitki bitirmektir. İlk ekin için “ez-zeri” denildiği gibi bu fiil tohumu tarlaya serpmeye anlamını da taşıyor.²⁸⁸ “Fîhi (onda)” kelimesi “bihi (onunla)” anlamındadır.²⁸⁹

Eşleşerek üreyip çoğalma bir özelliktir ve esas itibarıyla neslin devamı amaçlanır. “Eşleşme yöntemiyle üreme ve yaratılış söz konusu olunca orada bir türün hem erkek, hem de dişi cinsine ihtiyaç vardır. Bu sebeple üreterek çoğaltma anlamındaki “zer’a” olayında bir türün ilkinden o türü çoğaltma işi vardır. Hal böyle olunca ilk aşamada aynı türün hem erkek, hem de dişisini yaratmak gerekecektir.”²⁹⁰

“Allah sizi bu şekilde çoğaltır” ifadesi iki şekilde izah edilmektedir:

- 1- Allah sizi bu şekilde bir yaratılışla, bu sıfat üzerine yaratarak sizlerin erkekli dişili nesillerizi, dolayısıyla varlığınızı devam ettirmektedir. Yani sizleri ana karnında böyle yarattığı gibi, aynen hayvanları da böyle yaratıyor. Allah, sizleri ve hayvanları böyle erkekli ve dişili yaratarak yaşıyor.²⁹¹
- 2- Başka bir ifadeyle, canlı veya cansız bir nesnenin diğer nesneyle birleşip yeni bir yaratık meydana getirebilmesi için yapılarının erkekli-dişili bir yapıda olması veya artı-eksi enerji yüklerinin bulunması gerekir. Kur’ân’da da her şeyin çift, yani erkekli-dişili yaratıldığı bildirilmiştir. Bu durum hem bitki, hem

²⁸⁷ En’am, 6/142 -144: “(Allah) Hayvanlardan yük taşımak ve yününden döşek yapmak için yaratmıştır... (Kesim için) Sekiz çift, koyundan iki ve keçiden iki; de ki: İki erkeği mi, yoksa iki dişi mi veya o iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram kılmış? ..Deveden iki, sığırdan iki yaratmıştır...”

²⁸⁸ Halîl b. Ahmed, **Kitâbü’l-Ayn**, Cilt: 1, s. 619; Râğib el-İsfahânî, s. 327; Yeniçeri, s. 281.

²⁸⁹ Ebu’l Hasan Ali b. el-Vâhidî, **El-Vecîz Fi Tefsîri’l Kitabu’l-Azîz**, Darü’l Kalem, Beyrut, 1995, Cilt: 2, s. 961.

²⁹⁰ Yeniçeri, ss. 281 -282.

²⁹¹ Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, Cilt: 18, s. 474.

hayvan, hem de insan gibi canlılar için söz konusudur. Ayrıca bunların dışında kalan cansız varlıkları da kapsamı içine alır.²⁹² Böylece erkekli-dişili veya biri diğerinin zıttı olan çiftli yaratılışlara dikkat çekilmiş denilebilir.

Burada şu ayrıntıyı da ilave etmeliyiz: İnsanlık için helâl (meşru) olan eşlerle çoğalmaları emredilmektedir, çünkü meşruluk neslin devamı için daha iyi bir sebeptir.²⁹³ Dolayısıyla insanlık için helâllik/ meşrûluk ve eşli hayat neslin devamına daha faydalı olduğu kabul edilmektedir.

Canlıların üremesi ve nesillerin devamı bir erkek bir dişi vesilesiyle olmaktadır. Türlerine göre farklılıklar olmakla birlikte aynı işlemler neticesinde hem erkek hem de dişi olabilmektedir. Bu da insanları ve diğer canlıları; erkeklerle dişileri arasında üreme meydana gelmesi ve nesillerini devam ettirmek için, bir nizama ve yaratıcıya işaret etmektedir. Kur'ân'da bu konuya, işaret edilmiştir.²⁹⁴ Âyetlerin devamında da genelden özele doğru malumatlar verilmektedir.

1. 8. 6. Allah'ın Benzerinin Olmaması

“O'nun hiçbir benzeri yoktur (لَيْسَ كَمِثْلِهِ).” Âyette, “Allah'ın benzeri bir şeyin olmadığı” zikredilmiştir. Burada ihtilâflı bir husus vardır ki, buradaki (ke/gibi) lafzı, bazılarına göre teyit için gelmiş, bazılarına göre teşbih (benzetme) için, bazıları da ism-i mübalağa için kullanıldığını söylemiştir. Yani, “Allah'ın değil aynısı, benzeri dahi yoktur” anlamındadır.²⁹⁵ Burada mübalağa için kinaye kullanılmış, bu yöntemde sözün gücü daha artar, mübalağa ile birlikte bazan ta'zim de kastedildiği olur.²⁹⁶

İki varlığın birbirine benzeşmesine mümâselet denir. Yerini tutabilecek şekilde özel sıfatta ortaklıktır, diye tarif edilmiştir.²⁹⁷ Allah'ın, yaratılanlardan herhangi birine benzemediğini muhakkaktır. Allah'ın bu sıfatına “Muhâlefetün li'l-havâdis”

²⁹² Zâriyât, 51/49.

²⁹³ Vâhidî, **el Vecîz**, Cilt: 2, s. 961.

²⁹⁴ Yâ-Sîn, 36/36: “Yerin bitirmekte olduğu şeylerden, insanların kendilerinden ve onların (henüz varlıklarını) bilmedikleri diğer şeylerden bütün çiftleri yaratan Allah münezzektir.”

²⁹⁵ Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, Cilt: 18, ss. 476-477; Mevdûdî, **Tefhîmu'l Kur'ân**, Cilt: 4, s. 210.

²⁹⁶ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, Cilt: 3, s. 399; Elmalılı, **Kur'ân Dili**, Cilt: 7, s. 226.

²⁹⁷ Elmalılı, **Kur'ân Dili**, Cilt: 7, s. 227.

denilmektedir.²⁹⁸ İhlâs Sûresinde Allah, kendisini herkesin anlayacağı bir şekilde tanıtmıştır.²⁹⁹ Orada geçen “hiçbir şey O’na denk değildir” âyeti, sûredeki âyetin bu bölümüyle benzer mânadadır. Böyle bir varlığa inanmaya tevhid inancı denir.

Tevhid, diğer varlıklara benzetilmeyen, ancak sıfatları da olan bir zata inanmaktır. Buna uyan varlık sadece Allah’dır ve O’nun zat’ı şöyle açıklanmaktadır:

- a. “Allah’ın zatı gibi bir zat,
- b. Allah’ın isminebenzer bir isim,
- c. Allah’ın fiili gibi bir fiil olamaz,
- d. Allah’ın sıfatında birbenzeri olamaz. Yalnızcakelimeciyetiyle belkibir benzerlik söz konusu olur. Ezelî (kadîm) bir varlığın, mahlûk (hâdis) olan bir sıfatının olması tenzih edilecek bir durumdur.”³⁰⁰

Allah Teâlâ, bizim bildiğimiz varlıklar gibi uzuvlardan, cüz’lerden meydana gelmediği gibi, bir mekânda ve bir cihette de bulunmaz. Bu konuyla ilgili, “şâyet Allah bir cisim olsaydı, başka cisimler gibi O’nun da misli olabilirdi; böylece, Allah’ın birtakım benzerleri olması gerekirdi.” Böyle olmadığına göre, Allah Teâlâ tarafından “O’nun benzeri olan bir şey yoktur” âyetiyle açık şekilde bâtil olduğuna işaret edilmiştir. Başka bir ifadeyle âyette Allah’ın, zatların mahiyetleri bakımından hiçbir şeyin benzeri olmadığı anlamı kastedilmiş; buna mukabil, sıfatları yönüyle O’nun misli veya benzeri olmadığı kastedilmemiştir. Çünkü Allah’ın kulları da âlim ve kâdir sıfatlarıyla nitelenebiliyor, Allah Teâlâ da bu sıfatlarla mevsuftur.³⁰¹

Âyetlere (İhlâs, 4 ve Şûra, 11) birlikte bakıldığında, mâna itibariyle Allah’ın başkasına benzerliğinin ve denkliğinin olmadığı anlamına gelir. Bu kusursuz işleyen düzenin yaratılmasında Allah’ın misli olamaz, yani O’nun yaptığı gibi yapabilecek kimse bulunmaz. Bundan dolayı da Ehl-i sünnet, yüce Allah’ı zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde mahlûkata benzemekten tenzih etmektedir.³⁰² “*Ve O, Semî’dir, Basîr’dir.*”

²⁹⁸ Metin Yurdagür, “Muhâlefetün li’l-Havâdis”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2005, Cilt: 30, ss. 403-404.

²⁹⁹ İhlâs, 112/1-4: (4) وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ (3) وَلَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ (2) اللَّهُ الصَّمَدُ (1) اللَّهُ أَحَدٌ / “De ki: O, Allah bir tekler. Her şey O Allah’a muhtaçtır. O doğurmamış ve doğmamıştır. Hiçbir şey O’na denk değildir.”

³⁰⁰ Kurtubî, **Ahkâmu’l-Kur’ân**, Cilt: 18, ss. 449-450.

³⁰¹ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, s. 150; Elmalılı, **Kur’ân Dili**, Cilt: 7, s. 227.

³⁰² Kurtubî, **Ahkâmu’l-Kur’ân**, Cilt: 18, s. 450; Sâbûnî, **Safvetü’t-Tefâsir**, Cilt: 3, s. 132.

Yaratıcı, insanlar onu tanıma açıları bakımından tanınabilir. O, benzeri olmayan bir işitici ve görücü, anlamındadır. Üstelik bu insanlarda olduğu gibi dış dünyanın duyu organlarını uyarması yoluyla değildir. Bir mesafe sınırı olmaksızın ezeli olan bir sıfatla işitir ve görür. Allah birçok canlı varlık yaratmıştır, onlarda işitir ve görür. Ama Allah “...İnsanı imtihan ettiğimizden işiten ve gören bir varlık yaptık”³⁰³ buyurmuştur. Kur’ân’da Allah’ın eli, yüzü, oturması gibi³⁰⁴ ifadeler de bulunur.

1. 9. Rızık

لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ()

12- “Göklerin ve yerin kilitleri O’nun’dur. Dilediğine rızkı yayar ve isterse kısar (bir ölçüye göre verir). Doğrusu O (Allah), her şeyi bilendir.”

Âyette geçen “makâlîd” kelimesi, kilitler/ anahtarlar anlamındadır ve kelimenin müfredi olmadığından, olduğu gibi kullanılır. Kelimenin aslının Farsça olabileceği ve Arapların onu Arapçalaştırdığı düşünülmektedir.³⁰⁵

“Rızık (رِزْق)” kelimesi, “razk” biçimiyle masdar, “rızk” ise isimdir. Çoğulu “erzak” olarak gelir.³⁰⁶ Bununla yerine göre dünyalık menfaatler; yani yenilen, içilen, beslenen gıdalar, kullanılan eşyalar, bazan da âhiretle ilgili ecir kastedilir.³⁰⁷

Allah Teâlâ’nın gökleri, yeri, biz insanı ve hayvanları çift yaratmasından ve üremesinden bahsettikten sonra kendisinin benzeri olmadığını beyan ettiği âyetin akabinde de bu âyetin gelmesi mânayı tamamlayıcı bir bölüm görünümündedir.³⁰⁸ Âyette hazinelerin, hayır veya şerlerin anahtarları Allah’ın elinde olduğu³⁰⁹; yine yağmur, bitki ve diğer ihtiyaçların Allah’ın kudretiyle olduğu kastedilmiş olabilir. Allah Teâlâ, gökleri ve yeri yaratarak onları yönlendirici ölçüyü belirledikten sonra onları tahsis yetkisinin de kendi elinde olduğunu açıklamaktadır.

³⁰³ İnsan, 76/2: نَبِّئْ لَهُ فَعَلْنَا لَهُ سَمِيعًا بَصِيرًا ...

³⁰⁴ Bkz. Tâhâ, 20/5; Fetih, 48/10; Sâd, 38/75.

³⁰⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, Cilt: 18, s. 478; Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, Cilt: 27, s. 154.

³⁰⁶ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-Ayn*, Cilt: 1, s. 674; Kurtubî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, Cilt: 1, s. 178.

³⁰⁷ Râğıb el-İsfahânî, s. 351.

³⁰⁸ Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, Cilt: 4, ss. 441-442.

³⁰⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, Cilt: 18, ss. 478-479.

1. 9. 1. Bir Ölçüye Göre Rızık

Burada, önce geçen kısmın sebebi açıklanmaktadır. Çünkü rızık, hikmete göredir. Allah insanlığın rızkını, aklını kullanmasına, çalışmasına, becerisine, bilerek gayret sarf etmesine göre takdir eder. “*Rabbin rızkı dilediğine genişletir ve bir ölçüye göre verir.*”³¹⁰ Anahtarların sahibi, istediği şekilde rızkı paylaşırma hakkına sahiptir ve O'nun kudretindedir. Allah, tüm mahlukâta in’amda bulunmaktadır.

Rızık meselesi Kaza ve Kader konusu ile yakın ilgisi olan ve insanı bu yönüyle ilgilendiren konulardan biridir. Faydalanma anlamına gelen rızık, mal, aile, ilim, güç vb. hususları da kapsar. Barınma ve beslenme ile ilgili bütün hususların rızık ile alakalı yanı vardır. Kur’ân’da da birçok yerde değinilmiştir.³¹¹ Âyetlere göre rızık, hem re’sen hem de dolaylı olarak Allah’ın takdirindedir. O, her canlının rızkını üslenmiştir ve rızkı kullarına dilediği şekilde, farklı ölçülerde vermektedir.³¹² Şimdi rızık konusunun farklı yönlerine de dikkat çekilecektir.

1. 9. 2. Bir Lütuf Olarak Rızık

Allah, rızık hususunda lütufkâr olduğunu beyan etmektedir:

1. Allah rızık olarak, temiz ve hoş olan şeyleri tavsiye etmiştir.
2. Yine O, rızkı tek seferde vermeyip savurganlığı engellemektedir.³¹³

Allah bazılarını bir hususta, bazılarını da başka bir hususta rızık verir. Bazı kullara dünya malının daha fazla verilmesinin bir hikmeti vardır. Allah, “*Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında Biz paylaştırdık; birbirlerine iş gördürmeleri için kimini kimine derecelerle üstünkıldık*”³¹⁴ buyurmaktadır. Allah zengini fakirle, fakir olanı da zenginle imtihan eder. Bu takdir kendisine aittir. “*Senden önce*

³¹⁰ Sebe, 34/36: ... قُلْ إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعْدِرُ

³¹¹ Bkz. Hac, 22/28, 34; Yûnus, 10/59; Bakara, 2/25, 60, 126; İbrahim, 14/37; Zâriyât, 51/22; Mü’min, 40/13; Câsiye, 45/5; Hûd, 11/6.

³¹² Bkz. Sebe, 34/39; Şûra, 42/27; Nahl, 16/73; Zümer, 39/52.

³¹³ Kurtubî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, Cilt: 18, ss. 456-461.

³¹⁴ Zuhurf, 43/32: ... نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَئِشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِّيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُلْحِرًا

gönderdiğimiz bütün peygamberler de şüphesiz yemek yerler, sokaklarda gezerlerdi. Ey insanlar! Sabrediyormusunuz diye sizi birbirinizle sınarız”³¹⁵ buyurmaktadır.

1. 9. 3. Rızık’ın Azgınlığa Sebep Olabilmesi

Bir âyette, “Gerçek şu ki, insan kendini kendine yeterli gördüğü için azar”³¹⁶ buyurmuş, bu sûrede de; “Allah kullarına rızık bolca vermiş olsaydı (لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ) yeryüzünde azgınlık çıkarırlardı”³¹⁷ buyurmaktadır. Âyette geçen “bağy (بَغْيٍ)” istemek, aranan şeyde orta yolu aşmayı istemektir.³¹⁸ Oysa Allah, “Ey insanlar! Yeryüzünde olan rızıkların helâl ve temiz olanları yiyin. Şeytanın hilelerine uymayın”³¹⁹ buyurarak, haddin aşılmasını emretmiştir.

Allah, bir taşkınlık yapma ihtimaline rağmen, (belki hikmetinin kullar tarafından anlaşılması için) kullarından bazılarını rızık bol vermiştir. İnsanların bol mahsul elde etmeleri sebebiyle bazan birbirinin malına tecavüz ederler, dolayısıyla buradaki “azgınlık” ifadesinin bu anlamda yorumlanabilir. Yani bu, ötekine, o da bir başkasına haksızlık yapabilir veya zulmeder, anlamındadır.

1. 9. 4. Rızık’ta Eşitliğin İmkânsızlığı

“O, dilediği bir ölçüye göre indirir.”³²⁰ Yani Allah, herkesin rızıkını yetecek miktarda verir. Ancak rızık’ın hayırlısı azdırmayan ve seni meşgul etmeyendir.³²¹

Malî imkânlar hakkında şöyle izahlar yapılmaktadır:

- 1- Allah Teâlâ, ölçü bakımından herkese eşit miktarda rızık verseydi, insanlar birbirinden faydalanamaz, hizmetler aksar veya imkânsız olurdu. Bu durumda âlem harâbeye döner, beşerî maslahatlar yok olurdu.³²²

³¹⁵ Furkan, 25/20: ... وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَيَمْشُونَ فِي الْأَسْوَاقِ وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً ...

³¹⁶ Alak, 96/6-7: { 6 } إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَّاظٍ ۚ إِنَّ رَأَاهُ اسْتَغْنَى ۚ

³¹⁷ Şûra, 42/27: ... وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ وَلَكِنْ يُنَزَّلُ بِقَدَرٍ مَّا يَشَاءُ ...

³¹⁸ Râğıb el-İsfahânî, ss. 136-138; Ayrıca. 27. âyette geniş şekilde açıklanacaktır.

³¹⁹ Bakara, 2/168: ... يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ ... ; Bkz. Şûra 27. mad.

³²⁰ Şûra, 42/27: ... وَلَكِنْ يُنَزَّلُ بِقَدَرٍ مَّا يَشَاءُ ...

³²¹ Taberî, Câmiu’l-Beyân, Cilt: 18, s. 511.

³²² Fahreddin er-Râzî, et-Tefsîru’l-Kebîr, Cilt: 27, ss. 170-171.

2- Dünya hayatında tüm insanlara zekâ, servet, yetenek, vb. nimetlerin eşit biçimde verilmesi, intizamın bozulmasına sebep olur. Böyle bir durumda ilimlerden söz edilemez, insanların kendini geliştirmez, düzenli bir hayat, bir denge, bir sistem inşa edilemez ve dünya kaotik bir ortama sürüklenirdi.³²³

Bu mahzur sebebiyle Allah her talep edilen şeyi vermemesi gerekir, çünkü yeryüzünde taşkınlık istenen bir şey değildir.³²⁴ Hz. Peygamber bir sözünde, tam da böyle bir duruma işaret etmiş ve dünya hayatının süsü ve çekiciliği karşısında ümmeti hakkında endişesini dile getirmiştir.³²⁵ Onlara çok şey verilmesi, ondan daha fazlasını istemelerine sebep olacağı konusunda Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Eğer Âdemoğlunun iki vadi dolusu altını olsaydı, onların yanına bir üçüncüsünü ister.”³²⁶ Bu vesileyle ifade etmek gerekirse, kötülük veya iyilik bazen imkânlarla bağlantılıdır. Bunlar gerekli vasıtaların bulunması nisbetinde azalır veya o nispette çoğalır.

Rızık’da darlık bir düşüklük olmayacağı gibi, rızıkın genişliği veya bolluğu fazilet olmaz. Genel olarak bu hususda iş Allah’a havale edilmiş, O’nun meşîetine bırakılır. Çünkü O, “*Şüphesiz biz sizi biraz korku, açlık, mallarınızdan ve canlarınızdan, biraz da ürünlerden eksilterek deneriz*”³²⁷ buyurmuştur. Rızık, İslâm âlimleri arasında da görüş ayrılığına sebep olmuş ve kelâm kitaplarında izahlar yapılmıştır. Annesinin sütünü emen çocuk ile ot yiyen hayvana rızık veren Allah, bütün (helâl-haram) rızıkların sahibidir.³²⁸ Birinin sahip olduğu, fakat kullanmadığı şey, onun rızıkı kabul edilmez. O şey kendisinden yararlanan kimse için rızıktır. “*Doğrusu O, her şeyi bilen*”; kime bol rızık vereceğini, kimin rızıkını kısacağını bilir. Rızık, manevî nitelikli nimetler için de kullanılabilir. Bu nimetler içinde en başta nübüvvet ve hidâyet nimeti yer alır.³²⁹ Âyet, bir sonraki konuyla bu anlamda bağlanabilir.

³²³ Kurtubî, **Ahkâmu’l-Kur’ân**, Cilt: 18, s. 475; Karaman vd., **Kur’an Yolu Tefsir**, Cilt: 4, s. 749.

³²⁴ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, ss. 170 -171; Züheylî, **et-Tefsîru’l-Münîr**, Cilt: 25, ss. 59-66.

³²⁵ Bkz. Müslim, Ebu’l-Hasen Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî, **Sahîh-i Müslim**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, Kitabu’z-Zekât, Cilt: 1, Bap: 41, (hadis no: 1052).

³²⁶ Tirmizî, **Sünenü Tirmizî**, “Kitabu’z-Zühd”, Cilt: 4, Bap: 27 (hadis no: 2337); Müslim, **Sahîh-i Müslim**, Kitabu’z-Zekât, Cilt: 1, Bap: 39, (hadis no: 1049).

³²⁷ Bakara, 2/155: ... وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ

³²⁸ Şerafeddin Gölçük ve Süleyman Toprak, ss. 291-293.

³²⁹ Hûd, 11/88: وَرَزَقْنِي مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًا / “O’nun tarafından bana rızık’ın güzel olanı verilmişse...”

2. ŞERİATLAR

2. 1. Şeriatlarla İlgili Bazı Konular

شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ ()

13. “Allah, daha önce Nuh’a ne tavsiye ettiyse; İbrahim’e, Mûsâ’ya ve İsa’ya da tavsiye etmiş;(şimdi ise tavsiyesini) sana vahiyle bildirerek sizlere esas (şeriat) yapmıştır. Çağıracağın bu esaslar müşriklere ağır gelse de, Dinin hükümlerini yaşatın ve onda ayrılığa düşmeyin! (Biliniz ki) Allah, dilediği kulları kendi dinine seçer ve kendisine yönelen kimseleri de doğru yola ulaştırır.”

2. 1. 1. Şeriatların Oluşumu

Şeriat (شَرَعَ); “yol açmak, açıklamak, kânun koymak veya çıkarmak, vazetmek, su kaynağına ulaştıran yol, gidilecek yerleri söylemek” anlamlarında kullanılır. Âyette geçen “şeriat yapmak” İlâhî yolu göstermek, anlamına gelir.³³⁰ Burada, Hz. Peygamber’in insanlığı çağıracağı ilkeler ve kendisinin de uyması gereken esaslara işaret edilmiştir. Sûrenin giriş kısmında “vahiy” bölümünde izah edildiği üzere bütün peygamberlere şeriat olarak gönderilen dinin temeli ve kaynağı birdir.³³¹

Şeriatlerin oluşumunu iki aşama olarak izah edebiliriz:

- 1- Hz. Peygamber(s.a.v.): “...Nuh’a gidiniz! Çünkü O, Allah’ın yeryüzüne insanlar için gönderdiği ilk Resûl’dür” buyurmuş, Hz. Âdem’in ilk nebi olduğu ve Âdem’e sadece nübüvvet verildiği ifade edilmiştir.³³² Ona İlâhî hükümler vazedilmemiş, ameller farz kılınmamış, haram olan şeyler hakkında şer’î ahkâm bildirilmemiştir. Ona vahyedilenler, yalnızca bazı işlerdeki uyarılardan ibarettir. Bu husus Hz. Nuh (a.s.)’a gelinceye kadar bu şekilde devam etmiştir.

³³⁰ Bkz. Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-Ayn*, Cilt: 2, ss. 906 -908; Râğıb el-İsfahânî, s. 450.

³³¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, Cilt: 18, ss. 479-480; Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, Cilt: 4, s. 443.

³³² Müslim, *Sahîh-i Müslim*, “Kitabü’l-İman”, Cilt: 1, Bap: 84, (hadis no: 193); Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, *Kitabü’l-Enbiya*, Cilt: 4, Bap: 3; İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed İbn Yezîd el-Kazvînî (ö. 273/887), *Sünen-i İbn Mâce*, (thk. Muhammed Fuad Abdulbaki) Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, Cilt: 2, (hadis no: 4312).

- 2- Allah, farz olan ve yerine getirilmesi gereken görevleri ilk Hz. Nuh'a bildirdi, dinî konularda uyulması gereken kuralları ilk önce Ona açıkladı. Bu husus daha sonra gelen resûllerle pekişti ve gelen her peygamberle daha da güçlenerek devam etti. Peş peşe gelen şeriatlar, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in İslam'ın tebliğ etmesiyle birlikte nihai şekline kavuşturuldu ve son buldu.³³³

2. 1. 2. Şeriatların Maksadı

“Allah, peygamberlerin ittifak ettiği önemli bir şeyi size şeriat yapmıştır.”
“Âyetteki ‘din’ kelimesiyle kastedilen konu, mükellefiyet ve ahkâm dışında bir şey olmalıdır, çünkü diğer peygamberlerin şeriatında mükellefiyet ve ahkâmla ilgili farklı şeyler bulunabilir.”³³⁴ *“Sizden her biriniz için bir yol ve şeriat verdik”*³³⁵ buyrulmuştur. Burada, şeriatların farklılığıyla değişmeyecek ilkeler kastedilmiş olmalıdır. Yani tüm şeriatlarda aynı olan ve farklılık arzetmeyen, inanç ve ibadet konularını ihtiva eden meselelerdir. Tevhid inancı, namaz, oruç, zekât gibi ibadetler; Allah’a salih amellerle yaklaşmak ve yakınlaştırmacı işler yapmak olabilir. Ayrıca emanete riayet etmek, haram olan fiillerden uzak durmak, haysiyet ve mertliğe sığmayan adiliklerin yapılmasının yasak olması gibi, hükümlerdir.³³⁶

“Kur'an da toplumlarla ilgili olarak genel yasalar koymaktadır. Bu yasalara sünnetullah denir. Bu yasalarda, yani sünnetullahta Allah'ın hiçbir değişiklik yapmayacağı ve O'nun adeta bu değişikliği insanlara bıraktığı, şayet insanlar bu noktada bir gayret içerisinde olurlarsa onlara yardım edeceğini söyleyebiliriz.”³³⁷ Sünnetullah'ın değişmeyeceği âyetlerde de belirtilmektedir.³³⁸

³³³ Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Cilt: 18, ss. 451-452.

³³⁴ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Cilt: 27, s. 156.

³³⁵ Maide, 5/48: *لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا...*

³³⁶ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Cilt: 27, s. 156; Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Cilt: 18, ss. 452-453; Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsir*, Cilt: 4, ss. 738-739.

³³⁷ Dumlu, *Çağımızda Sosyal Değişme*, s. 174.

³³⁸ İsra, 17/77: *سَنَّةٌ مِّنْ قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ رُّسُلِنَا وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا* / “Senden önce kimi gönderdiysek, o peygamberlere koyduğumuz yasa da budur. Sen bizim yaşamızda herhangi bir değişiklik göremezin.” ; Ahzap, 33/62: *سَنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا* / “Bu, Allah'ın daha öncekilere de uyguladığı bir yasadır ve Allah'ın yasasında asla bir değişiklik bulamazsın.”

2. 1. 3. Şeriatların Ayakta Tutulması

Allah dinden şeriat olarak daha önce emrettiği şeylerin aynen devam ettiğini beyan ederek bu “dini dosdoğru tutun” şeklinde tenbih etmiştir. Burada geçen ‘dinin dosdoğru tutulması’ işi, şeriat yapılan şey nedir? sorusuna cevap olmuştur. Çünkü önceki semâvî dinlerde bulunan amelî hükümlerin tamamının Hz. Peygamber’in ümmetine şeriat yapılmadığı biliniyor, bu nedenle buradaki mana dinde değişmeyen ve diğer ilâhî dinlerde de müşterek olan ‘Tevhid inancı’ gibi hususlardır.³³⁹

Dinin dosdoğru tutulması iki şekilde olur:

- 1- Tevhid inancı esaslarına, yani Allah’a, resûllerine, kitaplarına, âhiret gününe ve kişinin yerine getirmekle Müslüman olmasını sağlayan diğer esaslara inanmak, Kur’ân ahkâmına ihlâslı şekilde riâyet etmekle din ayakta tutulur.
- 2- Semavî dinlerin konularını, hasseten inanç ve ahlâk esaslarını doğru anlamak gerekir.³⁴⁰ Bu âyette de işaret edildiği gibi, can alıcı nokta “tefrika” konusudur. Tefrika, birliği korumanın ve dini ayakta tutmanın vazgeçilmez şartıdır.

2. 1. 4. Şeriatların Fesada Uğraması

Allah’ın, “*Dini dosdoğru tutun! O dinde ayrılığa düşmeyin*” âyeti, “çok tanrılar edinerek ayrılığa düşmeyin” anlamına da gelir, çünkü “*Çeşitli ilahlar mı, yoksa gücü hepsine yeten Allah mı iyi?*”³⁴¹ buyrulmuştur. Allah bütün peygamberlerin, dinî konularda ayrılığa ve çekişmeye sebep olmayacak bir şekilde ikame etmek gerektiği konusunda ittifak ettiklerini bildirmiştir.³⁴² Diğer taraftan Allah’ın muradına muhalif olmayacak şekilde şeriatlar arasında farklılıklar ortaya çıkabilir, bu âyetle toplum uyarılmıştır. Aslında gerçek dinler arasında bir muvafakat ve uyum söz konusudur.

Bazı mücadele ve münakaşa ortamları, zıtlaşmaların, zararlı sonuçların başlangıcını oluştur ve âlemin faydasına değildir. Böyle başlangıçlar sebebiyle birtakım

³³⁹ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, s.156; Kurtubî, **Ahkâmu’l-Kur’ân**, Cilt: 18, s. 451; Karaman vd., **Kur’an Yolu Tefsir**, Cilt: 4, ss. 738-739.

³⁴⁰ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, ss. 156-157; Kurtubî, **Ahkâmu’l-Kur’ân**, Cilt: 18, s. 451; Elmalılı, **Kur’ân Dili**, Cilt: 7, ss. 228-229.

³⁴¹ Yusuf, 12/39: **أَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ**

³⁴² Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, s. 157.

karışıklıklar çıkar ve anarşi olabilir. İşte bu sebeple Allah Teâlâ bu âyette; toplumda ayrılık gayrılık olmaması için, dinin dosdoğru bir şekilde ortaya konulmasını istemiştir. Bu da hukukî olan bir konudur, zaten şeriat'ın maksadı da, “hukuk düzeni”dir.³⁴³ Ayrıca ittifakın faydalarını da unutmamak gerekir. Devamında Allah, “*davet ettiğin hususlar, müşriklere ağır geldi*” buyurmuştur.

2. 1. 5. Şeriatta Müşriklere Ağır Gelen Hususlar

Bu âyette, sadece bir olan Allah'a kul olmaya çağıran tevhid inancının müşriklere ağır geldiği ifade edilmiştir, bundan dolayı Hz. Peygamber'i dinlemedikleri anlaşılmaktadır. Yani, müşriklerin iman etmemeleri, Resûlullah'ın kusurundan dolayı değildir. Allah'ın dinini tüm peygamberlerin üzerinde ittifak ettiği şekliyle dosdoğru tutup erkânını tutarlı bir şekilde savunulması ve muhafaza etme gayreti, müşriklerin gözlerinde büyüyerek onlara ağır gelmiş olmalıdır.³⁴⁴

Hz. Peygamber'in ve davet ettiği şey bellidir. Tevhid diniyle ilgili “*bu din müşriklere ağır geldi*” anlamına gelen cümleyi tefsirciler, Mekkeli putperest toplumun yeni “din davetini içlerine sindirememesi” olarak açıklar. Belki de putperestlik döneminin sona yaklaşması, otoritelerinin dayandığı efsanelerin bitmesiyle beraber kendi otoritelerinin sona yaklaşması onlara ağır geliyordu. Çünkü bu efsaneler çıkarlarının dayanağıydı. Atalarının müşrik olarak veya cahiliye üzere ölmeleri sebebiyle cehennemlik olduklarını söylemek de onlara ağır gelmiş olabilir.³⁴⁵ Bu tavır, kâfirlerde de sözkonusudur.³⁴⁶ Ayrıca Allah, müşriklerin böyle bir duruma şahit olmaktan sıkılmış olmalarından dolayı, durumun nazikliğine de dikkat çekmiş olabilir.

“Allah, *dilediği kimseyi buna seçer*” diye buyurmakta, yani kendisine, birlemek ve iman etmek için dönen kimseleri dini için arındırır, halis kılar ve hidâyete

³⁴³ Derveze, **et-Tefsîru'l-Hadîs**, Cilt: 4, s. 443.

³⁴⁴ Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, Cilt: 18, ss. 480-482; Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, Cilt: 27, s. 156; Kurtubî, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, Cilt: 18, s. 453.

³⁴⁵ Seyyid Kutub, **Fî Zılâl-il Kur'ân**, Cilt: 5, s. 3148.

³⁴⁶ Hac, 22/ 72: ... وَإِذَا تَنَلَّى عَلَيْهِمْ آبَاؤُنَا بَيِّنَاتٍ تَعْرِفُ فِي وُجُوهِ الَّذِينَ كَفَرُوا الْمُنْكَرَ يَكَادُونَ يَسْطُونَ بِالَّذِينَ يَتْلُونَ عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا / “Âyetlerimiz açıktan kâfirlere okunduğu zaman, onların suratlarından inkârcı olduklarını anlarsın. Onlar, neredeyse kendilerine âyetlerimizi okuyanların tepelerine binecekler...”

erdirir.³⁴⁷ Tevhid, Allah'ın indirdiği ahkâma iman ve itaattır, yani İslâm'dır. Allah, Hz. Muhammed'i peygamber olarak seçmiş, kendisine yönelecek kimseler için de yolu açık tutmuştur. Allah, müstahak olanı hidâyete ve doğru yola iletir.

2. 2. İlim Geldikten Sonra Tefrika'ya Düşmek

Aklın, insanı, tek başına doğru tevhid inancına ulaştıramıyacağı kabul edilmektedir. Allah'ın varlığına iman ve Vahdaniyetini tasdik anlamındaki tevhid, vahiy eseri kitaplar vesilesiyle öğrenilmektedir. Semavî dinler, İslâm ve tevhid dini olarak adlandırılır, Peygamberler de bir tevhid rehberidir. Bir önceki âyette isimleri zikredilen peygamberler ve şeriatlarının akabinde tefrika meselesine dikkat çekilmektedir.

وَمَا تَفَرَّقُوا إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَعْيَا بَيْنَهُمْ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى لَفُضِّيَ بَيْنَهُمْ
وَإِنَّ الَّذِينَ أُورِثُوا الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ ()

14- “Geçmiş ümmetler kendilerine ilim geldikten sonra azgınlıkları sebebiyle aralarında bölündüler. Eğer önceden Rabbin tarafından bir söz kesme (erteleme) kararı olmasaydı, haklarındaki hüküm hemen icra edilirdi. Şüphesiz onlardan sonra kitaba vâris yapılanlar da onun hakkında aşırı bir şüphe ve tereddüt içindeler.”

Beş harfli bir fiil olan ‘تَفَرَّقَ’ (teferruk), bütünlüğün bozulması, dağılmak, parçalanmak, diğerlerinden uzaklaşmak, anlamlarına gelir.³⁴⁸ Daha çok dinî, fikrî veya siyasî veya sosyal amaçlarla oluşturulan ve bir birliktelik duygusu içindeyken, insan topluluklarının içinde oluşan bölünüp parçalanmayı ifade eder. “Görüş ayrılığı” anlamındaki “ihtilâf” kelimesiyle birçok benzer yönleri bulunmaktadır.

İbn Abbas, bu âyetle Ehl-i kitap'ın kastedildiğini söylemiştir.³⁴⁹ Bu sûrenin Mekkî olması ve o dönemde Ehl-i kitap ile dinî anlamda temasın yeterince olmama ihtimali, bu isnadı zayıflatmaz. Belki seyyah olan Mekkeliler, farklı dinlere mensup Yahudi ve Hristiyan mevcudiyetinden haberdar oldukları gibi, dinî ihtilâfları hakkında da bilgi sahibi olabilirler. En azından bu tür ihtilâfların varlığından vahiy yoluyla haberdar edilmişler ve uyarılmışlardır. Ayrıca insanlar, kendilerine Allah'ın

³⁴⁷ Elmalılı, **Kur'ân Dili**, Cilt: 7, ss. 227-228.

³⁴⁸ İbrahim Mustafa, Ahmet Hasan ez-Zeyyat, Hâmit Abdulkâdir, Muhammet Ali en-Neccar, **el-Mu'cemu'l-Vesît**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, Cilt: 2, s. 685.

³⁴⁹ Kurtubî, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, Cilt: 18, s. 454.

göndermiş olduğu vahye dayalı bilgiler geldikten sonra da, birbirlerine olan kinleri ve hasedleri sebebiyle ihtilâfa düşebilirler. Mesela; Ehl-i kitab'ın ihtilâfları bilgisizlik sebebiyle değildi, zira kendilerine peygamberler gönderilmişti.³⁵⁰ Yani haksızlık etmek için gerekçe aranırsa, ihtiraslar ve sınır tanımaz arzular unutulmamalıdır.

2. 2. 1. Tefrika'ya Düşme Sebepleri

Onların, tefrika'ya (ayrılık) düştükleri sebep ve ilimden kastedilen husûs;

- 1- İbn Abbas'a göre Hz Muhammed'dir.³⁵¹ *“Kitap'ta anlatılan peygamber karşılarına gelince onu inkâr ettiler.”*³⁵²
- 2- Kur'ân vahyi de olabilir. Onları, hakka karşı muhalefete iten onların inatlarını, zıtlaşmalarını veya dünyevî menfaatlerini akla getirmektedir.

Âyette Allah, ilim geldikten sonra ayrılığa düşenlere dikkat çekmiş; *“Onlar, aralarındaki düşmanlık sebebiyle ayrılığa düştüler”* buyurmuştur. Bu konuda Allah: *“Topluca Allah'ın ipine yapışın, ayrılmayın!”*³⁵³ buyurmaktadır. Konuyla ilgili âyetlerde geçmiş peygamberlerden örnekler de bulunmaktadır: *“Rabbimiz! Bizi sana teslim olmuş (müslümanlar) kıl ve soyumuzdan da sana teslim olmuş (müslüman) bir ümmet (kıl).”*³⁵⁴ *“İbrahim de bunu kendi oğullarına vasiyet etti. Yakub da: Oğullarım! Allah, sizin için o dini seçti...(dedi).”*³⁵⁵ Çünkü tefrika hoş olan bir şey değildir.

Tefrika konusunun devamında; *“Eğer Rabbin tarafından bir sözkesme (erteleme) olmasaydı, haklarındaki hüküm hemen icra olurdu”* ifadesi geçmektedir. Cezaların, belli bir süreye kadar tehir edileceğine dair önceden verilmiş bir söz bulunmasından bahsedilmiş; bu nedenle din konusunda ihtilâf edenler hakkında da hükmün ertelendiği söylenmiştir.³⁵⁶ Buna da Kur'ân'da değinilmiştir. *“Eğer Allah, insanları zulümleri sebebiyle cezalandırsaydı, yeryüzünde bir tek canlı sağ kalmazdı. Fakat O,*

³⁵⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Cilt: 18, s. 483; Hicazî, *et-Tefsîru'l-Vâzih*, Cilt: 25, s. 161.

³⁵¹ Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Cilt: 18, ss. 453-454; Hicazî, *et-Tefsîru'l-Vâzih*, Cilt: 25, s. 161.

³⁵² Bakara, 2/89: ... فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ

³⁵³ Âl-i İmran, 3/103: ... وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعاً وَلَا تَفَرَّقُوا ...

³⁵⁴ Bakara, 2/128: رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ

³⁵⁵ Bakara, 2/132: ... وَوَصَّىٰ بِهَا إِبْرَاهِيمَ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ لَكُمُ الدِّينَ ...

³⁵⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Cilt: 20, ss. 483-484; Hicazî, *et-Tefsîru'l-Vâzih*, Cilt: 25, s. 161.

zalimlere sadece belirli vakte kadar mühlet veriyor.”³⁵⁷ “Asıl onlara vaad olunan vakit kıyâmettir”³⁵⁸ âyetiyle, bu sürenin kıyâmet olduğu açıklanmıştır.

2. 2. 2. Tefrika’ya Düşenler

“Onlardan sonra kitaba varis olan Kitap ehli de onun hakkında şüphe içindeler.” Nuh (a.s.) kavminden sonra gelen, kendilerine Tevrat ve İncil verilen kavimlerin, hak din konusunda şüphe içinde olduklarına değinilmektedir.³⁵⁹ Bu konuya Kur’ân’da da işaret edilmiştir.³⁶⁰ Kitab’a varis olan Hz. Peygamber’e muasır Ehl-i kitabın, kendi kitapları hakkında da şüphe içinde oldukları, ona tam olarak inanmadıkları, bu nedenle dağınık gruplara ayrıldıkları, belirtilmiştir.³⁶¹

“Onlardan sonra kitaba vâris olanlar...” kasıt bir görüşe göre;

- 1- Kureyşliler’dir. “Onlardan sonra” ifadesi Yahudiler ve Hristiyanları kasdetmektedir. Bu durumda, “onun hakkında büyük bir şüphe içindeler” ifadesiyle Kur’ân veya Hz. Peygamber’in kastedilmesi sözkonusudur.
- 2- “Onlardan sonra” ifadesi onlardan önce anlamındadır. Yani Mekke müşriklerinden önceki Yahudiler ve Hristiyanlardır.³⁶²

“Kitaba vâris olanlar”, Hz. Peygamber devrinde yaşayan Ehl-i kitap olabilir, ama aslında önceki âyetle konunun bağlantısı sebebiyle, önce zikredilen “peygamberlerden sonra” şeklinde anlamak daha kapsayıcı görünmektedir. Ayrıca tefrika ve ihtilaf yakın anlamlıdır. Tefrika, dinin itikadî özünü bozmak anlamındadır. Bu aynı zamanda İslâm ümmeti içerisinde sosyal bir parçalanmaya da yol açmaktadır.

Tefrika, hem dinin özünde hem de toplumda parçalanmayı ifade eden bir kavramdır. Bu nedenle çoğu kez yakın manalarda kullanılan ve bazen tefrikayla karıştırılan ‘ihtilaf’ kavramından ayrılır. Çünkü ihtilaf, dinin temel esaslarını kabul etmekle beraber bu esasların mahiyeti üzerinde alternatif düşünceler

³⁵⁷ Nahl, 16/61: ... أَجَلٍ مُّسَمًّى. وَلَٰكِنْ يُؤَخَّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى.

³⁵⁸ Kamer, 54/46: بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَذًى وَأَمْرٌ.

³⁵⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, Cilt: 18, s. 484; Kurtubî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, Cilt: 18, s. 454.

³⁶⁰ Beyyine, 98/4: “Ehl-i kitap, ancak kendilerine açık delil geldikten sonra ayrılığa düştüler.”

³⁶¹ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, Cilt: 27, s. 158; Hicazî, *et-Tefsîru’l-Vâzih*, Cilt: 25, s. 161.

³⁶² Kurtubî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, Cilt: 18, ss. 454-455; Hicazî, *et-Tefsîru’l-Vâzih*, Cilt: 25, s. 161.

üretmek anlamındadır. İhtilafta karşılıklı nefret ve ayrılık söz konusu olmaz.³⁶³

Tevhid'den sonra temel ilke vahdet ve müminler arası birliktir. Birlik, tevhid ve vahdet olmadan iyiliklerin tesis edilmesi ve kötülüklerin kaldırılması mümkün olmaz. Bundan dolayı Allah'ın insanlar için şariat kıldığı, din üzerinde ihtilâf ve ayrılığa düşmeden sabır ve sebat gösterilmesine işaret edilmektedir.

2. 3. Davet ve Daveti Etkileyen Davranışlar

Kur'ân Kerîm, insanların sosyal hayatlarını etkileyen inanç, ahlâk vs. problemlerinin çözümünde müracaat etmeleri gereken bir kaynaktır. Ancak vahiy yoluyla bildirilen mesajların çözüme sebep olabilmesi için, önce zihinlerde ve gönüllerde kendi hâkimiyetini oluşturması gerekir. Beşer açısından bunun nasıl olacağı hususu öncelikle insan aklının yönetilmesiyle alakalıdır. Çünkü insanın aklı ikna olmalı ki, ruhu teskin olsun ve kalbinin de mutmain olması mümkün olabilsin. Bu sayede insan hidayet yolunu tercih edecektir. Dolayısıyla Kur'ân'daki iman ve ahlâk'la ilgili ilkelere, önce insanların zihinlerine doğru şekilde işlenip yerleştirilmelidir. Bu takdirde sosyal hayata yön verecek sağlam bir karakter, çözüm merkezli bir insan ve toplum yapısı ortaya çıkacak, fitne-fesat alt seviyelere inecektir. Bu nedenle insanların dikkatli bir şekilde uyarılması, maslahatlara uygun yönlendirilmesi gerekir. Hz. Peygamber Müslümanlar için örnektir, dolayısıyla sözleri, davranışları ve takrirleri önemlidir. “Sünnet” olarak tabir edilen bu konular Hz. Peygamber'in genel rehberliğine de işaret eder. Bir sonraki âyette bu hususlarla ilgili uyarılar yapılmakta ve tüm davetçileri ilgilendirmektedir.

فَلِذَلِكَ فَادُعْ وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَقُلْ آمَنْتُ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ كِتَابٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمْ
اللَّهُ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ اللَّهُ يَجْمَعُ بَيْنَنَا وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ (15)

15 - “Bundan dolayı hem (tevhide) dâvet et, hem de verilen emirler doğrultusunda istikamet sahibi ol! Ve onların arzularına da uyma! Onlara şunu söyle: Ben Allah'ın indirdiği her Kitab'a inandım ve aranızda adaletli davranmam için bana emir verildi. Allah hem bizim Rabbimiz, hem de sizin Rabbinizdir. Bizim yaptığımız

³⁶³ Büyükkara, M. Ali (Editör), **İslam Mezhepleri Tarihi**, T. C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2010, Yayın No: 2055, s. 19.

ameller bize ait, sizin yaptıklarınız da size aittir. Aramızda tartışılabilir bir konu da yoktur. Allah hepimizi bir araya getirecektir, dönüş de sadece O'nadır.”

Nüzûl sebebi: Bu âyet-i kerîmenin el-Velîd b. Muğîre ve Şeybe İbn Rabîa hakkında nâzil olduğu söylenir. Hz. Peygamber, İslam davetinden vazgeçmesi ve atalarının yani Kureyş'in dinine dönmesi karşılığında, el-Velîd b. Muğîre malının yarısını Hz. Peygamber'e vermeyi, Şeybe İbn Rabîa ise, Onu kendi kızıyla evlendirmeyi teklif etmişlerdi.³⁶⁴

2. 3. 1. Davet ve İstikamet

Bu âyet, Hz. Peygamber'i ve takipçilerini davet çizgisi hususunda uyarmaktadır. Âyette geçen ve ehemmiyeti ortada olan konuların ilki, “*Sen davet et*” emridir. İbn Abbas'a göre, ‘İnsanları Kur’ân’a çağır’ anlamındadır; yani Hz. Muhammed’in, insanları Hz. Nuh’a şariat kılınan ve kendisine vahyedilen İslâm dinine davet etmesi, Allah’ın emrettiği şekilde “*istikâmet sahibi*” olması ve Kur’ân ahkâmı üzere yürümesi anlamına gelir.³⁶⁵

Burada “sünnet” konusuna dikkat çekmek istiyoruz. Sünnet, esas itibariyle davranışa ve uygulamaya yönelik bir içeriğe sahiptir. Ancak bir hareket ve davranışın sünnet adını alabilmesi için özgünlük, süreklilik, bilinçlilik, örneklik, doğruluk, mutedillik ve kuralısalılık gibi vasıfları taşıması gerekir.³⁶⁶ Daha önce nâzil olan Mümin Sûresinde, Hz. Peygamber’e Allah’ın emrine teslim olması emredilmiştir.³⁶⁷ Bir önceki âyette Yahudiler ve Hristiyanlar zikredilmiş, devamında Kureyşliler de konuya eklenerek Hz. Peygamber’e hitaben, “*İşte bundan dolayı sen davet et*” denilmiştir. Allah’ın şariat yaptığı “tevhid dinine çağır” anlamındadır.³⁶⁸ Yine Allah; “(Ey Resûlüm!) Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır! Ve onlarla en güzel şekilde mücadele et!”³⁶⁹ buyurmuştur. Dinden taviz vererek onlarla anlaşmaya oturma-

³⁶⁴ Kurtubî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, Cilt: 18, s. 456.

³⁶⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, Cilt: 18, s. 485; Kurtubî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, Cilt: 18, s. 455.

³⁶⁶ Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Ankara:1997, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, s. 175.

³⁶⁷ Mü’min, 40/66: وَأَمْرْتُ أَنْ أُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ / “Âlemlerin Rabbine teslim olmakla emrolundum.”

³⁶⁸ Kurtubî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, Cilt: 18, ss. 454-455; Derzeze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, Cilt: 4, s. 447.

³⁶⁹ Nahl, 16/125: ... ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ

ması,³⁷⁰ davet ettiği husus müşriklere ağır gelse de emrolunduğu çizgiyi sürdürmesi istenmiştir. Bir âyette de “*Ey inananlar, niçin yapmadığınız şeyi söylüyorsunuz?*”³⁷¹ buyrularak söz ve davranış birliğine dikkat çekilmiştir.

“İslâm ahlâk kültüründe “fazilet kavramı, iki aşırılığın ortasıdır” anlamıyla benimsenmiştir. Bu arada “istikâmet” kavramı da bu anlama yakın “itidal sahibi olma, doğruluk, aşırılıklardan kaçınma” anlamlarını ihtiva eder.³⁷² İstikameti olumsuz etkileyebilecek en önemli husus davette heveslere kapılma ihtimalidir. Bu nedenle “*Onların tutkularına uyma!*” denilerek ikinci bir emir ilave edilmiştir. Allah’ın göndermiş olduğu din hususunda şüpheyi düşenler gibi heva ve heveslerine uymaması ve muhalefet edenlerin aykırılıklarına bakmaması istenmiştir.³⁷³ Hz. Peygamber’in, risâlet görevini yerine getirmesi, bu konuda insanların keyfî isteklerini hesaba katmaksızın ilâhî emirlerin gösterdiği şekilde doğru olması ve Allah’ın daha önceki kitaplarda bildirdiği ebedî gerçeklere inanması şartına da bağlanmıştır.³⁷⁴

2. 3. 2. Tüm Kitaplara İman

“*Ben Allah’ın indirdiği her Kitab’a inandım, de!*” Şeriat olarak gönderen bu din konusunda şüpheyi düşenler gibi heva ve heveslerine uyup onda şüpheyi düşmemesi,³⁷⁵ onlar gibi tefrika çıkararak Allah’ın bazı kitaplarına inanıp bazılarına inkâr anlamında; indirilmiş ilahî kitaplara bütün olarak iman demektir.³⁷⁶ Çünkü ayrılığa düşenler, kitabın bir kısmına iman etmiş, bir kısmını ise inkâr etmişlerdir. Allah’ın, daha önce gönderdiği kitaplarda bildirdiği hakikatlara inanılması şartıyla ilgili

³⁷⁰ Mevdûdî, **Tefhîmu’l Kur’ân**, Cilt: 4, s. 220.

³⁷¹ Saff, 61/2: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ)

³⁷² Karaman vd., **Kur’an Yolu Tefsir**, Cilt: 4, ss. 739 -740.

³⁷³ Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, Cilt: 18, s. 485; Derveze, **et-Tefsîru’l-Hadîs**, Cilt: 4, s. 447.

³⁷⁴ Mustafa Çağrı, “Adâlet”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1988, Cilt:1, s. 341-343.

³⁷⁵ Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, Cilt: 18, s. 485.

³⁷⁶ Bkz. Bakara, 2/135-136: “*Müslümanlara dediler ki: Ya Yahudi ya da Hristiyan olun ki, hidâyette olasınız. De ki: Aksine hidâyet (hanîflık) yolu, İbrahim’in dinidir ve o, hiçbir zaman müşriklerden olmadı. Yine biz Allah’a, bize indirilene, İbrahim’e, İsmail’e, İshak’a, Yakub’a ve onun soyundan gelenlere ne indirildiyse inandık. Musa ve İsa’ya ne verildiyse ve Rableri tarafından bütün peygamberlere verilenlerin hepsine iman ettik. Biz onlardan hiçbirini ötekinden ayırmayız...*”

diğer bir âyette de; kâfirlerin hem Allah'ı, hem de peygamberleri inkâr etmek veya bu ikisinin arasını ayırmak istediklerine dikkat çekilmiştir. Bu durum “*Kimine inanırız, kimini inkâr ederiz*” derler. Bu ikisinin (imanla küfrün) arasında bir yol tutmak isterler”³⁷⁷ şeklinde açıklanmıştır.

2. 3. 3. Davet ve Adâletli Davranmak

“*Aranızda adâlet yapmakla emrolundum.*” Adâlet, ‘a-d-l (عَدْل)’ kökünden gelen davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak gibi mânalara gelen bir masdar-isimdir.³⁷⁸ “Adâlet, ahlâkî bir terim olarak ferdî ve içtimaî yapıda dirlik ve düzenliği, hakkaniyet ve eşitlik ilkelerine uygun yaşamayı sağlayan ahlâkî erdemdir.”³⁷⁹ Adâlet’in birçok anlama geldiği anlaşılmaktadır. Allah, Hz. Peygamber’den ‘bütün durumlarda adâlet yapmakla emrolundum’ diye açıklama yapmasını istemiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de ve hadislerde genellikle düzen, gerçeğe uygun hükmetme, doğru yolu izleme, takvâya yönelme, dürüstlük, tarafsızlık gibi anlamlarda kullanılmıştır. Hz. Peygamber’in görevi de herkese insaf ve adâletle davranmak, eşitlik, Allah’ın ahkâmını ilgilendiren konularda büyükler veya küçükler, soylu veya sıradan halk arasında ayırım yapmamasıdır. Çünkü bu konu dini ayakta tutmanın önemli bir göstergesidir, böylece zulüm ortadan kaldırılır ve adâlet tesis edilir.³⁸⁰ “Adâlet, başkalarının gelişi güzel istek ve telkinlerinden etkilenmeyen istikrarlı bir doğruluk ve ahlâk kanununa itaatla gerçekleşen ruhî bir denge ve ahlâkî kemâldir.”³⁸¹

Adâletli olma emri sonrasında gelen cümlede “*Allah, bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz sizedir*” buyrulmuştur, bu ifadeyle vicdanların uyarıldığı açıktır.

³⁷⁷ Nisâ, 4/150: ... إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ

³⁷⁸ Râğıb el-İsfahânî, ss. 551-552; İbrahim Mustafa ve ark., s. 588.

³⁷⁹ Mustafa Çağrırcı, “Adâlet”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1988, Cilt:1, s. 341-343.

³⁸⁰ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, ss. 158 -159; Mevdûdî, **Tefhîmu’l Kur’ân**, Cilt: 4, s. 220; Elmalılı, **Kur’ân Dili**, Cilt: 7, s. 231.

³⁸¹ Mâide,5/8; Nahl, 16/76; Mustafa Çağrırcı, “Adâlet”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1988, Cilt:1, s. 341-343.

2. 3. 4. Amellerden Sorumlu Olmak

İbn Abbas ve Mücahid'in söylediklerine göre bu âyetin muhatabı Yahudilerdir,³⁸² ancak dinî tebliğ anlamında Yahudiler ile karşılaşma daha sonra olmalıdır.

Konuyla ilgili bilgilere göre Kureyşli müşrikler Hz. Peygamber'den bir istekte bulunmuşlar. Ona, bir sene onların ilâhlarına tapmasını teklif etmişler, bir sene de kendileri Allah'a tapacaklarını söylemişler. Hz. Peygamber de "Kendisine bir şeyi ortak koştuktan Allah'a sığınırım!" demiş; bu kez Kureyşliler, "Bizim ilâhlarımızdan bazılarını istilâm et (öp, el sür), biz de seni tasdik edip ilâhına ibadet edelim" şeklinde tekliflere devam etmişler, bunun üzerine Kâfirun Sûresi nâzil olmuştur.³⁸³ Daha sonra nâzil olan sûrelerde de konuya işaret edilmiştir ve âyetler nüzûl sırasıyla bir arada okunduğunda şöyle bir anlam oluşmaktadır:

*"De ki: Ey inkârcılar! Ben sizin tapmakta olduğunuz şeylere tapmam. Siz de benim taptığıma tapıyor değilsiniz. Ben sizin yaptıklarınıza tapıyor değilim. Siz de benim taptığıma tapıyor değilsiniz. Sizin dininiz size benim dinim banadır."*³⁸⁴ *"Seni yalanlamaya kalkışarlarsa şöyle de: Benim yaptığım bana, sizin yaptığınız size aittir; siz benim yaptığımdan sorumlu değilsiniz, ben de sizin yaptığınızdan sorumlu değilim."*³⁸⁵ *"...O halde ya biz ya da siz, iki tarafın biri doğru yoldayken diğeri dalâlet içindedir. De ki: Bizim işlediğimiz günahlardan siz sorumlu tutulmayacağınız gibi, sizin yapıp ettikleriniz sebebiyle de bizler hesap vermeyiz."*³⁸⁶ *"Şâyet biz bir kötülük yapacak olursak, sizler bundan sorumlu olmayacak, cezaya biz çarptırılacağız."*³⁸⁷

Ameller hususunda herkes Allah'ın huzurunda kendi ameliyle başbaşa olacaktır. Bu konu dünyevî olarak inanç ve vicdan özgürlüğüyle ilgilidir. İslâm'da kişinin hür iradesiyle bir dine inanma, inandığı dinin gereklerini yerine getirme özgürlüğü bulunmaktadır, bu özgürlükler Hz peygamber tarafından hayata geçirilip uygulanmıştır. Ahirette ise herkes yaptıklarıyla başbaşa olacaktır.

³⁸² Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Cilt: 18, ss. 455-456.

³⁸³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Cilt: 30, s. 213; Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Cilt: 20, s. 225.

³⁸⁴ Kâfirun, 109/1-6 (nüz. 18): *قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ (1) لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ (2) وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ (3) وَلَا أَنَا عَابِدٌ مَا عَبَدْتُمْ (4) وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ (5) لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ*

³⁸⁵ Yunus, 11/41 (nüz. 51): *وَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ لِي عَمَلِي وَلَكُمْ عَمَلُكُمْ أَنْتُمْ بَرِيئُونَ مِمَّا أَعْمَلُ وَأَنَا بَرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ*

³⁸⁶ Sebe, 34/24 -25 (nüz. 58.): *وَإِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَىٰ هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ () قُلْ لَا تُسْأَلُونَ عَمَّا أَجُزُّمْنَا وَلَا نُسْأَلُ عَمَّا تَعْمَلُونَ*

³⁸⁷ Bkz. Kasas, 28/55; Hûd, 12/35; Bakara, 2/139: *...وَلَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ*

2. 3. 5. Hüccetleşme

Cenâb-ı Hakk'ın, “*tartışma (hüccet) yoktur*” ifadesi yoruma açıktır. Onlarla başka anlamda mücadele kastedilmiş olmalıdır, aksi halde tebliğ olmaz. Bu konu, şu delillerle izah edilebilir:

- 1- “Bu ifadeyle, cedelleşerek delil sunma bağlamında zikredilmiş olan bir söz olabilir. Çünkü bu âyetle, karşılıklı delil sunmanın yasak olduğu kastedilmiş olsaydı, o zaman delil sunmak ne maksatla olursa olsun, bizzat kendisi yasak olması gerekirdi. Halbûki böyle bir durum, bir çelişki olur.”
- 2- “Delil sunulmazsa, (mükelleflere) teklîf de olmaz; ayrıca delil, ilimde ifade yöntemiştir. Bunun ise, yasaklanmış olması mümkün değildir.”³⁸⁸

Diğer taraftan Allah, “*onlarla en güzel şekilde mücadele et!*”³⁸⁹ buyurmuş, sunulan deliller (hüccet) sayesinde bazı müşrikler, Hz. Muhammed'in davetindeki maksadı anlamışlar ve iman etmişlerdir. Aslında Allah Teâlâ, müşriklerle mücadele konusunda delil getirmenin gereksiz olduğuna işaret etmiştir. Çünkü onlar, Hz. Muhammed'in doğru söylediğini bildikleri halde iman etmemişler, işte bu yüzden onlarla hüccetleşme derken inatlaşmaya bir ihtiyaç olmadığı ifade edilmiş olabilir.³⁹⁰ Dolayısıyla ‘bizimle sizin aranızda husumete gerek yok’ anlamındadır. Sonuçta herkes, O'nun huzurunda bir araya toplanacak ve hesap gününe gelindiğinde herkes, yaptığı'nın karşılığını görecektir. Herkes öleceğini bildiğine göre, Kur'an'da bu âyetteki son cümleyle makul bir sözle konu ifade edilmiştir.

Hz. Peygamber'e hakkı açıkladıktan, Allah'ın vahyini tebliğ ettikten sonra, onlarla çekişme ve husumete yer olmadığını demekle yetinmesi emredilmiştir. Herkesin dünyada kendisiyle uğraşması gerekir.³⁹¹ Ayrıca tolum bazı olaylar karşısında farklı tutum ve uygulamalara yönelmektedir, bunlar delil olarak gösterilemez. Ayrılıklara sebep olabilecek bu tutumlar yolunuzu aydınlatamaz, onları herkesin ettiklerinin karşılığını göreceği güne havale etmek gerekir. (Toplanma günü için bkz. Şûra 7)

³⁸⁸ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, Cilt: 27, ss. 158 -159.

³⁸⁹ Nahl, 16/125: اذْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ

³⁹⁰ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, Cilt: 27, ss. 158-159; Derveze, **et-Tefsîru'l-Hadîs**, Cilt: 4, s. 447.

³⁹¹ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, Cilt: 27, ss. 158 -159.

2. 4. Allah'ın Hükümlerini Tartışma ve İnatlaşma

وَالَّذِينَ يُحَاجُّونَ فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا اسْتُجِيبَ لَهُ حُجَّتُهُمْ دَاحِضَةٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ

شَدِيدٌ (16)

“İslam davetinin kabul edilmesi sonrasında Allah'ın dini hakkında tartışanların (temelsiz) delilleri Rableri indinde boşa kalır. Onlar için hem gazap, hem de şiddetli bir azap olacaktır.”

Nüzûl Sebebi: İbn Abbas, bu âyetin Ehl-i kitap hakkında; Katâde ise Yahudi ve Hristiyanlar hakkında indiğini,³⁹² ayrıca Medine'de nâzil olduğu yönünde rivâyetler varsa da³⁹³ sûrenin -nüzûl yeri bahsinde geçtiği üzere- tamamı Mekkî'dir.

Sûredeki bazı âyetlerin (Şûra, 14-18, 51.) muhtevalarında bazı müfessirler Sahabe'ye dayanan bazı aktarmalar yapmışlardır. Bu aktarmalar nüzûl sebebiyle ilgili olup Ehl-i kitap'a dayandırılmaktadır.³⁹⁴ Özel dikkat gerektiren bu nüzûl sebebi rivâyetleri makul değildir, çünkü tefsirlerde bulunan bu âyetlerle ilgili “Ehl-i kitap” nüzûl sebepleri³⁹⁵ tarihi gerçeklere aykırı görünmektedir. Yani Ehl-i kitap (Yahudi, Hristiyan) ile Mekke döneminde dinî anlamda şiddetli bir mücadele olmadığı kanaatindeyiz. Aksi takdirde Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı Medine'ye hicret (belkide) mümkün olamazdı. İstihza yollu, “Kıyâmet ne zaman kopacak?” gibi sorular, müşrikler tarafından sorulmuş olabilir. Ayrıca daha önce -Sûrenin nüzûl yeri bahsinde geçtiği gibi bu âyetleri Mekkî olmaktan istisna eden müfessir yoktur.

“Daveti kabul edildikten sonra Allah hakkında hâlâ tartışanlar...” Âyette “lehu (له)” zamiri, Allah lafzı yerine kullanılmıştır, “yani O'nun dini veya peygamberi” kabul gördükten sonra anlamındadır. Âyetten, iman edenleri Allah'ın yolundan çevirmek için çalışanların olduğu, “Allah hakkında tartışanlar” buyruğu ile -yukarıda işaret edildiği gibi- müşrikler söz konusu edildiği anlaşılabılır. İbn Abbas'dan rivâyete göre; Mekke'de insanlar Hz. Peygamber'in davetine icabet edip İslâm'a

³⁹² Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, Cilt: 18, ss. 488-489.

³⁹³ Kurtubî, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, Cilt:18, s. 456-457; Âlûsî, **Ruhu'l-Meânî**, Cilt: 25, s. 25.

³⁹⁴ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, Cilt: 27, s. 158; Kurtubî, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, Cilt: 18, s. 454; Elmalılı, **Kur'ân Dili**, Cilt: 7, ss. 229-230; Hicazî, **et-Tefsîru'l-Vâzih**, Cilt: 25, s. 161.

³⁹⁵ Bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, Cilt: 18, ss. 488-489; Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, Cilt: 27, ss. 158 -160; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'ân'il -Azîm**, Cilt: 4, s. 110; Kurtubî, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, Cilt: 18, ss. 457- 459; Derveze, **et-Tefsîru'l-Hadîs**, Cilt: 4, ss. 452-453.

girdikten sonra müşrikler, inanan bu insanları hidâyetten çevirmek için mücadeleye giriştiler ve onları yeniden cahiliye inancına döndürmeyi istediler.³⁹⁶ Allah'ın birliği, sıfatları, ibadet ve velâyete sadece O'nun layık ve hak sahibi olduğu konusunda ve Resûlü'nün davetinin hak ve doğruluğu konularında tartıştılar. Bunlar cahiliyenin tekrar geri döneceğini vehmetmişlerdi.

“O'nun hakkında münakaşa edenlerin delilleri, Rableri katında boştur.” Âyetteki “dâhida (دَاحِضَةً)” kelimesine, “delilin boşa çıkması, delilin çürütülmesi, kaydırılması, kaygan yer, ayağın kayması ve Güneş sema'nın ortasından kaydı” gibi anlamlar verilmiştir.³⁹⁷ Bu âyet, bir önceki âyeti tamamlayıcı niteliktedir. Ayrıca, onlara üstünlük kurmak suretiyle susturma maksadı ihtimal dahilindedir.

İslam çağrısını tartışanların delillerinin bâtil olması, hakkın ortaya çıkması, inat ve kibirden uzak, hakkı işlemede doğru kimselerin daveti kabullenmesidir.³⁹⁸ Müşrikler kendilerinin üstün oldukları kanaatine sahiptiler ve “Onlara apaçık olan âyetlerimiz okunduğunda, o küfre sapanlar, iman edenlere derler ki: İki gruptan hangisi, makam bakımından daha iyi, topluluk bakımından daha güzeldir?”³⁹⁹ diyorlardı. Çünkü diğer peygamberlerde olduğu gibi, Hz. Peygamber'in ilk tabileri, toplumda zayıf konumda olan kimsesiz ve fakir kimselerdi. İnkâr edenler ise mal, mülk ve iktidar sahipleridir. Bu konumdakiler inananları küçümseyen, horlayan ve ezme-ye çalışan grupları oluşturur. Bunlara, Kur'an'da işaret eden âyetler mevcuttur.⁴⁰⁰

³⁹⁶ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, Cilt: 27, ss. 158 -159; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'an'il - Azîm**, Cilt: 4, s. 110; Kurtubî, **Ahkâmu'l-Kur'an**, Cilt: 18, s. 457;

³⁹⁷ Halîl b. Ahmed, **Kitâbü'l-Ayn**, Cilt: 1, s. 556; Râğib el-İsfahânî, s. 308; İbrahim Mustafa ve ark., s. 273; Kurtubî, **Ahkâmu'l-Kur'an**, Cilt: 18, s. 457.

³⁹⁸ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, Cilt: 27, ss. 158 -159; Kurtubî, **Ahkâmu'l-Kur'an**, Cilt: 18, s. 457; Derzeze, **et-Tefsîru'l-Hadîs**, Cilt: 4, ss. 452-453.

³⁹⁹ Meryem, 19/73: وَإِذَا تَنَالَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَيُفْرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَّقَامًا وَأَحْسَنُ نَدِيًّا

⁴⁰⁰ Ahkaf, 46/11: (وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا لَوْ كَانَ خَيْرًا مَا سَبَقُونَا إِلَيْهِ...) “İnkâr edenler, inananlar için: Eğer İslamiyet'te bir hayır olsaydı, bu hususta bizden öne geçemezlerdi, derler.”; En'am, 6/52-53: (وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ) “Sabah akşam, Rablerinin rızasını isteyerek O'na yalvaranları kovma. Onların hesabından sana bir sorumluluk yoktur, senin hesabından da onlara bir sorumluluk yoktur ki onları kovarak zulmedenlerden olasın. Böylece, Aramızdan Allah bunlara mı iyilikte bulundu? demeleri için onları birbiriyle denedik.”

“Onlar için hem gazap, hem de şiddetli bir azap vardır.” “Ĝ-d-b (غضب)” kokünden ‘gazap’, öfke, hışım; hoşla gitmeyen birşey karşısında intikam arzusunda olma, anlamlarına gelir.⁴⁰¹ Âyetteki “Onların üzerinde bir gazap” sözüyle dünyadaki durumları, “onlar için çok çetin bir azap da vardır” sözüyle de âhirette uğrayacakları azaplar kastedilmiştir. Çünkü dünyada bir toplumda had aşılmaz, güçlü zayıfa, zengin fakire, lider etrafına üstünlük taslamaz, güçlü olanlar zayıf olanlara merhamet duyarsa dünyevi bir gazaptan söz edilmez. Aşırılıklardan sakınıp, Allah’ın rızasını kazanmak yolunda çalışılırsa, Maruf emredilip, münker yasaklanırsa uhrevî ve dünyevî olarak gazap ve azaptan söz edilmez. Bu zıtlıklardan dolayı, Allah’ın dini hakkında tartışmaya girişenlerin ve hidâyet yolundan çevirmek için tartışanların delilleri boş olduğu beyan edilmiştir ve uyarılmıştır.⁴⁰²

2. 5. Kitap, Mîzan ve Kıyâmet

اللَّهُ الَّذِي أَنْزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَالْمِيزَانَ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ (17)

“Allah, hem hakkı bildirdiği kitab’ı, hem de mîzânı indirmiştir. Zamanını bilmediğin kıyâmet saati de çok yakın olabilir!”

‘Kitap’ kelimesiyle önceki peygamberlere verilmiş kitaplar, ilâhî mesajlar ve son indiren Kur’ân-ı Kerîm kastedilmiş olabilir.⁴⁰³ “And olsun, biz peygamberlerimizi apaçık belgelerle gönderdik ve insanlar adâleti ayakta tutsunlar diye, onlarla birlikte kitabı ve mizanı indirdik”⁴⁰⁴ âyeti bu yorumu teyit etmektedir.

Mîzân (المِيزَان), sözlükte “bir şeyin ağırlığını tahmin etmek, ölçüye vurmak, tartmak” anlamındaki (وَزَنَ) vezn kökünden türemiş bir isim olup “tartı aleti, tartmada kullanılan ağırlık veya adâlet” mânalarına gelir.⁴⁰⁵ Âyetteki mîzan, İbn Abbas ve

⁴⁰¹ Halîl b. Ahmed, **Kitâbü’l-Ayn**, Cilt: 2, ss. 1343-1344; Râğıb el-İsfahânî, s. 608.

⁴⁰² Kurtubî, **Ahkâmu’l-Kur’ân**, Cilt: 18, s. 457; Derveze, **et-Tefsîru’l-Hadîs**, Cilt: 4, ss. 452-453.

⁴⁰³ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, Cilt: 3, s. 401; Kurtubî, **Ahkâmu’l-Kur’ân**, Cilt: 18, s. 458; Karaman vd., **Kur’an Yolu Tefsir**, Cilt: 4, s.742.

⁴⁰⁴ Hadîd, 57/25: ... وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ.

⁴⁰⁵ Halîl b. Ahmed, **Kitâbü’l-Ayn**, Cilt: 3, s. 1949; Râğıb el-İsfahânî, s. 868; İbrahim Mustafa ve ark., ss. 1029-1030.

müfessirlerin çoğuna göre adâlet anlamındadır.⁴⁰⁶ Âyet ve hadislerde kullanılışı çerçevesinde terimleşen muhtevası ise âhiret hallerinin bir merhalesinde mükelleflerin, sorguya çekilmelerinin tamamlayıcı bir işlemi olarak ceza veya mükâfatı gerektiren amellerinin kemiyet açısından değerlendirilmesi şeklinde belirginleşmektedir.⁴⁰⁷

Allah, hakkın tecelli edebilmesi için hak konularını açıklayan, beyyineleri ihtiva eden kitabı ve mîzanı indirmiştir.⁴⁰⁸ Adâlet kavramı mîzan olarak da ifade edilir. Çünkü mîzan vasıtasıyla, hakların, hak sahipleri arasında adâletle paylaşılması mümkün olur. Mîzanın amelle ilgili hususlar olduğu da söylenmiş; yine bu kavram ile iyilik ve kötülüğün farkını bildiren şariat'in kastedildiği ifade edilmiştir.⁴⁰⁹

Bir diğer yoruma göre mîzan, yapılan itaate sevap, isyana karşılık da cezayla mukabele etmektir. Bazan bu tabirle, ağırlıkların tartıldığı terazi aleti kastedilir, çünkü insanlığa bahşedilmiş bu aletle kullar eşyayı tartarlar.⁴¹⁰ Ölçü ve denge diye tercüme edilen kelimenin âyetteki karşılığı mîzan'dır. Bu kelime birçok âyette “tartı” anlamında kullanılmış, müfessirlerin çoğunluğu tarafından “adâlet” mânasında anlaşılmıştır.⁴¹¹ Devamında ise kıyâmet bahis konusu edilmiştir.

2. 5. 1. Kıyâmet Saati

Kıyâmetin kopmasıyla alakalı Hz. Peygamber tarafından tehdit edilen müşriklerin istihza yollu “Kıyâmet ne zaman kopacak?” gibi sorularına cevap verilmiş olabilir.⁴¹² “Saat belki çok yakındır” şeklindeki bir ifade tarzıyla, kıyâmetin kopma zamanıyla ilgili bir bilgi verilmemiş, gizli olduğuna işaret edilmiştir. Böylelikle hesabın gerçekleşeceği, amellerin tartılacağı gün gelmeden önce, kitap ile gereğince amel etmeye teşvik etmekte ve eşitlikle muamele etmek ve dinin gereklerine uymak

⁴⁰⁶ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, Cilt: 3, s. 401; Kurtubî, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, Cilt: 18, s. 458; Elmalılı, **Kur'ân Dili**, Cilt: 7, s. 232.

⁴⁰⁷ Süleyman Toprak, “Mîzan”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2005, Cilt:30, s. 211.

⁴⁰⁸ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, Cilt: 27, s. 159; Kurtubî, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, Cilt: 18, s. 458; Elmalılı, **Kur'ân Dili**, Cilt: 7, s. 232.

⁴⁰⁹ Kurtubî, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, Cilt: 18, s. 458; Mevdûdî, **Tefhîmu'l Kur'ân**, Cilt: 4, s. 220.

⁴¹⁰ Kurtubî, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, Cilt: 18, s. 458; Elmalılı, **Kur'ân Dili**, Cilt: 7, s. 232.

⁴¹¹ Elmalılı, **Kur'ân Dili**, Cilt: 7, s. 232; Karaman vd., **Kur'an Yolu Tefsir**, Cilt: 4, s. 742.

⁴¹² Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, Cilt: 27, ss. 159-160

tavsiye edilmektedir.⁴¹³ Çünkü evreni yaratan ve ölçü koyan, dengeyi de oluşturan bir yaratıcının, böyle bir sistemi gayesiz olarak kurması düşünülemez. “*Göğü yükseltmiş, dengeyi koymuştur. Dengeyi bozup haksızlık etmeyin. Ölçerken adâletli olun, tartarken eksik koymayın*”⁴¹⁴ buyurmuştur.

Allah Teâlâ, kıyâmetin ne zaman kopacağına bilgisini kendine tahsis etmiştir. Kur’ân’da bu husus şöyle açıklanır: “*Kıyâmet saati hakkındaki bilgi sadece Allah’ın indindedir.*”⁴¹⁵ “*...Kıyâmet saatini bilmek O’na aittir.*”⁴¹⁶ Âyetteki “saatini bilemezsin” anlamındaki ifade, Hz Peygambere hitapmış gibi görünmektedir, bununla birlikte bir kişiye hitap olarak sınırlamak doğru değildir, hitap umumi bir anlamı da ihtiva ediyor. Âyet, ayrıca bütün muhataplarını kıyâmet hadisesi hakkında düşünmeye çağırıyor. Devamındaki âyetlerde konu biraz daha açıklanıyor.

2. 5. 2. Kıyâmet Hakkında Acele Edenler

يَسْتَعْجِلُ بِهَا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِهَا وَالَّذِينَ آمَنُوا مُشْفِقُونَ مِنْهَا وَيَعْلَمُونَ أَنَّهَا الْحَقُّ أَلَا إِنَّ الَّذِينَ يُمارُونَ فِي السَّاعَةِ لَفِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ (18)

“*Onda acele davrananlar, (gerçekte) ona inanmayanlardır. İman edenler ise, ona karşı bir korku içindedirler ve onun gerçekten hak olduğunu bilirler. Haberiniz olsun; kıyâmet saati konusunda tartışanlar derin bir sapıklık içindedirler.*”

Âyet, bir önceki âyetlerle bağlantılıdır. Allah, Kur’ân’ı, hak olarak indirmiş ve insanlar arasında adâletli hüküm verilsin diye göndermiştir. Hz. Pygamber’e de “belki de kıyâmetin kopma zamanı yakındır” denildikten sonra, “kıyâmetin kopacağına inanmayanlar, onun acele kopmasını isterler” şeklinde bilgi verilmiştir. Onlar, “kıyâmetin kopacağına inanmazlar” denilerek bir önceki âyete bağlanmaktadır.⁴¹⁷

⁴¹³ Kurtubî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, Cilt: 18, s. 458; Karaman vd., *Kur’an Yolu Tefsir*, Cilt: 4, s. 742.

⁴¹⁴ Rahman, 54/7-9: وَأَقِيمُوا الزُّنْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ: 54/7-9: وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ: 54/8: أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ: 54/9

⁴¹⁵ Lokman, 31/34: إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ

⁴¹⁶ Zuhurf, 43/85: ... وَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ

⁴¹⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, Cilt: 18, s. 490; Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, Cilt: 4, s. 454.

2. 5. 3. Kıyâmetle İlgili İnsanların Tutumları

Âyette zikredilen acelecilik, kâfirlerin meydan okuma, inkâr etme, hafife alma ve yüz çevirme nedenine bağlıdır. Onlar, vahyî mesaja itiraz etmeye ve onu hafife almaya devam edecekleri ve değişik örneklerle bunu tekrarladıklarına işaret edilmektedir.⁴¹⁸ Aynı zamanda bu âyet, kıyâmetin kopması hususuyla ilgili istihza yollu soru ve şüpheleri bertaraf etmek için bir cevap niteliğindedir. Allah, “*Kıyâmetin acele gelmesini isteyenlerin ona inanmayanlar*” olduğunu belirtmiştir.

Kıyâmetin kopacağına inananlar, onun kopması sonrasında Allah’ın kendilerine nasıl muamele edeceğini bilmedikleri için endişelidirler. Müminlerin, kıyâmetin gerçek olduğu ve onun kesinlikle gerçekleşeceği hususunda şüpheleri yoktur.⁴¹⁹ Allah’a itaat konusunda gayretlerini ortaya koymakla birlikte, yaptıkları salih amellere güvenemez, dolayısıyla korkarlar ve endişe ederler. Diğer taraftan Allah, “*Verdiklerini verirlerken Rablerinin huzuruna dönecekler diye kalpleri ürperenler*”⁴²⁰ buyurmuştur. Bunun açıklaması şöyledir: Müminler, kıyâmet hadisesi gerçekleştiği zaman tövbe etmenin artık imkânsız olduğunu bilir, bu sebepten dolayı titrer ve korkarlar. Kıyameti ve öldükten sonra dirilme hadisesini inkâr edenler için bu dünyada iken bir korku bahis konusu değildir.⁴²¹

Müminlerin vasıfları, Kur’ân’da birçok âyette geçtiği gibi⁴²² hadislerde de geçmektedir. Rivâyete göre, Hz. Peygamber, seferlerinden birinde iken birisi yüksek bir sesle nida edip: Ey Muhammed! diye seslenmiş, Hz. Peygamber onun sesine benzer bir sesle, buyur! demişti. Adam: Kıyâmet ne zamandır? diye sordu. Hz. Peygamber: Yazıklar olsun sana! O, mutlaka meydana gelecektir. Onun için ne hazırlık yaptın? buyurdu. Adam: Allah ve Resûlünün sevgisi, diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: Sen sevdiğinle berabersin, buyurmuştur.⁴²³

⁴¹⁸ Derveze, **et-Tefsîru’l-Hadîs**, Cilt: 4, s. 454.

⁴¹⁹ Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, Cilt: 18, s. 490.

⁴²⁰ Mü’minun, 23/60: وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَىٰ رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ

⁴²¹ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, ss. 159 -160.

⁴²² Bkz. İsra, 17/111; Bakara, 2/152; Nur, 24/55; Hucurat, 49/15; Tevbe, 9/114; Zümer, 39/18; Meryem, 19/12; Âl-i İmran, 3/45; Maide, 5/54; Hadid, 57/19; Ahzab, 33/23-24; Fetih, 48/29.

⁴²³ Buhârî, **Sahîhu’l-Buhârî**, “Kitabü’l-Edep”, Bab: 95, Cilt: 7, s. 112.

Âyetin devamında da doğru yoldan ayrılıp batıl ve dalâlet yolunu tercih eden, âhîret inancında tereddüt gösteren, bu hususta soru işaretleri oluşması için gayret gösteren kâfirler kınanmaktadır.

2. 5. 4. Kıyâmet Saati Hakkında Tartışanlar

“*Kıyâmet saati konusunda tartışanlar...*” Burada, m-r-y (مری) kökünden “mümârat (مُمَارَات)” formunda bir kelime geçmektedir. “(يُمَارُونَ) Şüphe götüren şeyde tartışmak” anlamındadır.⁴²⁴ Kıyâmetin vukuu hususunda, mücadele edip inkâra düşen kimselere işaret edilmiştir. Bu kimseler mazlumun hakkının zalimden alınacağı kıyamet hakkında şüphede oldukları anlaşılmaktadır, oysaki Cenâb-ı Hakk’ın adâlet vasfının gereği şâyet kıyâmet tahakkuk etmeyecek olsaydı, Allah’a zulüm isnat edilmesi gerekirdi ki bu, en olmayacak şeylerdendir. Kıyâmet kopma zamanı hakkında tartışmak veya kopmayacağını düşünmek, âleme ibret nazarıyla bakmamak anlamına gelir, bu da “sapıklık” olarak adlandırılmıştır. Çünkü öğüt alarak düşünülürse yoktan vareden veya önce topraktan, sonra meniden (nutfe) yaratarak bir seviye veren Allah, her şeye “kâdir” demektir.

3. AHİRET İLE ALAKALI BAZI KONULAR

Âhîret meselesinin akabinde rızık bahis konu edilmiştir. İlk bakışta bu iki mesele arasında yakın bir alaka görülüyor, ancak âyetler birlikte dikkatli şekilde incelendiğinde aralarında önemli bir bağ olduğu anlaşıyor.⁴²⁵ Ayrıca mushaflarda (19.) âyette bulunan “ayn (ع)” secavendi’nin yerinin uygun olmadığı düşüncesindeyiz. Âyetin bir sonraki âyetle muhtevası daha uyumlu durmaktadır.

3. 1. Allah’ın Kullarına Lütüfları

اللَّهُ لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ ()

19- “Allah kullarına lütfeder; dilediğini rızıklandırır. O, kuvvetlidir, Azidir.”

⁴²⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, Cilt: 3, s. 1696; İbrahim Mustafa ve ark., ss. 865-866.

⁴²⁵ Seyyid Kutub, *Fî Zılâl-il Kur’ân*, Cilt: 5, s. 3151.

Allah'ın Esmâ-i Hüsna'sından birisi olarak “Latîf (لَطِيفٌ)”, hafif olan hareketler, hoşluk, incelik, nezaket, lütfkâr gibi anlamları içerir. Kur'ân'da geçen latîf kelimesi lütuftan gelen mübağalı bir isim olabileceği gibi, letafetten gelen bir benzetme sıfatı olarak da anlaşılabilir.⁴²⁶ Latîf kelimesine, kula çalışmasından fazla rızık verme veya takati kadar onu itaat ile mükellef kılma, anlamı verilir.⁴²⁷

Kullara birçok lütufda bulunma, çokça iyilik yapma, acıyarak şefkat gösterme, iyiye de kötüye de in'amda bulunma anlamları vardır. Yine isyanları sebebiyle isyan edenlere hemen ceza vermeyip sabırla muamele eder. Yanılan kimseleri affettiği gibi, kendisine acımayan kimselere dahi merhamet eder; lütfu umumdur ve tüm kullar ondan farklı yöntemlerle yararlanır. Allah'ın ihsanı boldur ve insanlara güzel deliller ihtiva eden bir kitap da indirmiştir.⁴²⁸ Allah'ın lütufları saymakla bitmez, konu bir sonraki âyetin konusuyla da alakalıdır. Ayrıca herkes tarafından kolayca müşahade edilmesi mümkün olan gerçeklere işaret edilmektedir. Allah'ın “O, Kuvvetlidir, Azizdir.” Yani tüm paylar, Allah'ın kudretiyle ilgilidir ve kimsenin gücü bunu değiştiremez. (Rızık için bkz. Şûra, 12).

3. 2. Âhiret Kazancı Veya Dünyalık Arzusu (hars)

مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ (20)

“Âhiret (hars)kazancını isteyeninsevabını çoğaltırız, dünya kazancını isteyene debir şeyler veririz, ancak âhirette hiçbir payıolmaz.”

Yaptığı amelle âhiret sevabını isteyenin sevabının, derecesine göre artırılacağı beyan edilmiş ve Allah'ın kullarına birçok ihsanda bulunduğu dikkat çekilmiştir. Daha sonra bu âyet-i kerîmelerde de hayır talep edip çirkinliklerden uzak durmak için mutlaka çalışıp çabalamak gerektiğine de işaret edilmiştir.⁴²⁹ Bu arada ahîreti arzu edenle dünyayı isteyenin arasında farklar bulunur, bu konunun izahı şöyle olur.

⁴²⁶ Halîl b. Ahmed, **Kitâbü'l-Ayn**, Cilt: 3, s. 1637; Râğıb el-İsfahânî, s. 740.

⁴²⁷ Bkz. Nahl, 16/18; Lokman, 31/20; Hac, 22/78; Nisâ, 4/28.

⁴²⁸ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, Cilt:27, s.160; Kurtubî, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, Cilt:18, s. 459.

⁴²⁹ Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, Cilt: 18, s. 491; Hicazî, **et-Tefsîru'l-Vâzih**, Cilt: 25, s.165.

3. 2. 1. Âhîret Kazancı (hars)

Hars (حَرْث), tarlaya tohum atmak anlamına gelir, ürün anlamında kullanıldığı da olur. Aynı zamanda yapılan işlerin semeresi mânasını da ifade eder. Kişinin çalışıp kazandığı ve faydalandığı şey, mecâzî olarak “hars-mahsul” kelimesiyle ifade edilmiştir.⁴³⁰ Yine bu kelime “el-hars (ekin)” amel ve kazanç anlamına da gelir. Zaten “hâris”, ekin eken adama denir.⁴³¹ Yalnız burada öncelikle âhîret için uğraşanlardan bahsedilmiştir. Bu âyette Allah, âhîret kazancını arzu edeni, dünya kazancını isteyen den önce bahsetmiştir. Ayrıca, âhîret kazancını isteyenler hakkında, “onun mahsulünü arttırırız” buyurmuştur ki bu ifade dikkat çekicidir.

Allah’ın, “*Onun ekinini arttırırız*” ifadesinde iki görüş öne çıkmaktadır:

- 1- Allah, ona yardım eder ve o işlerinde muvaffak olur. Ayrıca hayır ve taat yollarının kolaylaşması neticesinde fazladan ikram olur veya bir iyiliğin karşılığı on misliyle katlanır, Allah’ın dilediği miktarda da mükâfat olabilir.⁴³²
- 2- Âhîret ekini itaat olup kim itaat ederse, onun, mükâfatını kat kat vererek, âhîret gayretini arttırırız, mânasındadır.⁴³³ Kur’ân’da “*Allah onların ecirlerini eksiksiz verir, lutuf olarak daha da artırabilir*”⁴³⁴ buyrulmuştur.

3. 2. 2. Dünya Kazancını İsteyene Onun Verilmesi

“*Dünya kazancını isteyen de bir şeyler veririz; ancak ahirette alacağı bir nasibi olmaz.*” Bu sözde, “kısmîlik” anlamı vardır, yani “tüm istediklerinin bir kısmı verilir” anlamındadır. Çünkü ahiret asıldır ve önemlidir, ikinci derecede olan dünya ise ona tabidir. Aslı elde eden, ikinciye de elde eder, denilmek istenmiştir.⁴³⁵ İsrâ sûresinde aynı konu zikredilmiş, ancak orada önce dünya sonra âhîretten bahsedil-

⁴³⁰ Halîl b. Ahmed, **Kitâbü'l-Ayn**, Cilt: 1, s. 363; Râğîb el-İsfahânî, s. 226; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, Cilt: 3, s. 401; Hicazî, **et-Tefsîru'l-Vâzih**, Cilt: 25, s. 164.

⁴³¹ Kurtubî, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, Cilt: 18, s. 461.

⁴³² Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, Cilt: 27, ss. 161 -162; Kurtubî, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, Cilt: 18, s. 463; İbn Kesîr, **Tefsiru'l-Kur'ân'il -Azîm**, Cilt: 4, ss. 110 -111.

⁴³³ Kurtubî, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, Cilt: 18, s. 463.

⁴³⁴ Fâtır,35/30: ... لِيُؤْتِيَهُمْ أَجُورَهُمْ وَيَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ.

⁴³⁵ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, Cilt: 27, ss. 161-162.

miştir.⁴³⁶ Dünyayı isteyenlerin hakkında Hz. Peygamber, akli dünya sevgisiyle meşgulken sabahlayanın Allah tarafından akli dağıtılacağı, fakirliğin onun iki gözü arasına yaklaştırılacağını belirtmiş, bu kadar çabasına karşılık dünyalık olarak ona sadece takdir edilen şeyin verileceğini bildirmiştir. Akli-fikri ahiret arzusıyla meşgul bir halde sabahlayan kişinin ise, Allah tarafından aklının derli toplu olacağı, kalbine zenginlik verileceği, dünyanın da o kimseye bir şekilde geleceğini işaret etmiştir.⁴³⁷ Bu sözle çalışıp çabalamanın etkisini yok saymamıştır, her şeyin Allah'ın belirlediği ölçülere ve iradesine bağlı olarak gerçekleşeceğine işaret etmiştir.

Dünyayı isteyenlere, “*kendisine ondan bir şeyler veririz*” âyetinin başka (İsra, 18) âyetle nesh edildiği söylene de, doğru olanı nesh olmadığı yönündedir.⁴³⁸ Çünkü İsrâ sûresi daha önce nâzil olduğundan, önce nâzil olan âyet sonra nâzil olan âyeti nesh edemez, dolayısıyla dayanağı yoktur.

3. 3. Allah’a Ortaklar Koşma

أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ شَرَعُوا لَهُمْ مِنَ الدِّينِ مَا لَمْ يَأْذَنْ بِهِ اللَّهُ وَلَوْلَا كَلِمَةُ الْفَصْلِ لَفُضِّي بَيْنَهُمْ وَإِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ()

21- “Yoksa Allah’ın izin vermediğini kendilerine yasallaştıran ortakları mı var? Eğer kesin bir karar (fasl) olmasaydı, aralarında kesinlikle hüküm verilerek hüküm icra edilirdi. Kuşkusuz zalimlere acı veren bir azap vardır.”

Âyette iki konu dikkat çekmektedir: Şürekâ ve fasl.

3. 3. 1. Şürekâ

Ş-r-k kökünden “şirk (شرك)”, ortak koşma demektir. Âyette geçen ‘(شُرَكَاء)’ şürekâ’, şerîk kelimesinin çoğulu olup Allah’a zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde eş

⁴³⁶ Bkz. İsrâ, 17/18 -20: .. مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ... () وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا

“Dünyalık isteyen kullardan seçtiklerimize çabucak veririz, ancak dilediğimiz ölçüde... Âhireti isteyen mümin kullara gelince, bir çaba içine girerlerse, işte onların koşturmaları takdire şâyandır. ...”

⁴³⁷ Tirmizî, *Sünenü Tirmizî*, “Kitabü’l-Kıyame”, Cilt: 4, Bap: 30, (hadis no: 2465).

⁴³⁸ Kurtubî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, Cilt: 18, s. 463.

(ortak) koşmak, Allah'ın yanında başka ilâhlar edinmek anlamına gelir.⁴³⁹ Birlemek mânasına gelen tevhid'in zıddı bir anlam ihtiva eder. Şirk, başkasını O'na denk tutarak Allah'a eş (ortak) koşmak anlamında⁴⁴⁰ veya ibâdetten gayri taatte ortak koşmak mânasında⁴⁴¹ veya amellerde şirk (riya) mânasında⁴⁴² kullanılır.

*Şirk, Allah'a zâtında, sıfatlarında ve fiilerinde eş ve ortak koşup onun yanı sıra ilahlar edinmektir. Bir diğeri değışle şirk, kişinin bilerek-bilmeyerek açıktan veya gizli olarak Allah dışında başka kutsallar edinmesidir. Şirkte Allah'ı inkâr etmek değıl, bilakis Allah'ın yanında başka kutsal ilahlar edinmek söz konusudur.*⁴⁴³

Allah Kur'ân'da, şirk'i büyük bir zulüm olarak tarif etmiştir.⁴⁴⁴ Şirk, en büyük günâhtır ve çeşitli şekillerde tezahür eder. Ortak koşma, en açığıdır. Allah'ı bırakarak yeryüzündeki varlıklara, ağaca, aya, güneşe, insana tapma şeklinde olabildiğı gibi,⁴⁴⁵ Allah'a inanmakla birlikte O'nun yanında başka şerikler, ortaklar kabul etmekte olabilir. Hıristiyanların teslis akidesi buna örnektir.⁴⁴⁶ Kur'ân'da bunlara birçok âyette işaret edilmiştir.⁴⁴⁷

Allah Teâlâ dünya ve ahiret işleri konusunda, önemli olan kanunlar ve ölçütleri açıklamış, devamında da dalâlet ilgili daha önemli başka bir şeye daha dikkat çekmiştir ve "Allah'ın meşru kılmadığı şeyleri kendilerine din olarak getiren ortakları mı var?" diye sormuştur. Âyette "ortaklar" ifadesiyle de müşriklere şirki, öldükten sonra dirilişi (ba's) inkârı, dünyadan başkasını düşünmedikleri için sadece dünya için

⁴³⁹ Halîl b. Ahmed, **Kitâbü'l-Ayn**, Cilt: 2, s. 911; Râğıb el-İsfahânî, ss. 451-452; İbrahim Mustafa ve ark., s. 480; Şerafeddin Gölcük ve Süleyman Toprak, s. 125; Muammer Erbaş, **Kur'ân ve Sünnet'e Göre Tevhîd ve Vahdet**, Albi Yayınları, İzmir, 2017.

⁴⁴⁰ Bkz. Nisâ, 4/36, 48; Mâide, 5/72; Tevbe, 9/3.

⁴⁴¹ A'râf, 7/190: ... فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا ... / "...çocuk hakkında (sonradan insanlar) Allah'a ortak koştular."; Ayrıca bkz. İbrahim, 14/22.

⁴⁴² Kehf, 18/110: ...فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا... / "Rabbine kavuşmayı arzu eden kimse öncelikle Salih amel işlesin ve Rabbine ibadet ederken hiçbir şeyi ortak koşmasın."

⁴⁴³ Erbaş, s. 46.

⁴⁴⁴ Lokman, 31/13: ...لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ / "Lokman oğluna; Allah'a eş (şirk) koşma! Çünkü şirk koşmak, büyük bir zulümdür, dedi."

⁴⁴⁵ Râğıb el-İsfahânî, ss. 451-453; Şerafeddin Gölcük, Süleyman Toprak, s. 126; Erbaş, ss. 46-154.

⁴⁴⁶ Mesela bkz. Maide, 5/73. (Bu âyette ulûhiyette parçalanmışlık ve bölünme dikkat çekmektedir.)

⁴⁴⁷ Bkz. En'am, 6/71, 136; İbrahim, 14/30; A'râf, 7/192; Âl-i İmran, 3/64; Furkân, 25/43; İsrâ, 17/56.

çalışmayı süslü gösterenler veya taptıkları putlar kastedilmiş olmalıdır. Çünkü müşrikler, taptıkları putları Allah'ın ortakları olduğuna inandıkları için “ortaklar” denilmiş olabilir.⁴⁴⁸ Yani onlar, Allah'ın gönderdiği kanun şeriata veya dine uymadıkları gibi, aksine diğer insanların, cinlerin veya şeytanların onlara meşru dediklerine uymaktalar. Doğuran develer ve on batın dölliyen erkek deve meselesi de bu inancın tezahürüdür. Buna benzer sapıklıkları helâl addetmişlerdir.⁴⁴⁹ Aslında şirkin temeli, insanların tam mânasıyla Allah'ın emir ve yasaklarına gerektiği gibi uymamalarıyla başlar ve buna dayanır. Bu husus, birçok âyette dile getirilmiştir.⁴⁵⁰

3. 3. 2. Fasl

Cümledeki “fasl (الفصل)” kelimesi, iki şeyi birbirinden uzaklaştırmak,⁴⁵¹ “ayırt edici söz”, “kıyâmet günü” veya “kesin bir karar”⁴⁵² mânalarına gelir. Beyan, sınıflamak veya ayırmak (tefrik) mânaları da kastedilir. Müminler ile kâfirler; müşriklerle taptıkları putları; dünya kazancı ve âhîret kazancının hüküm olarak ayrılması gibi mânalar da olabilir. Ama mânanın aslı, şirk cürmüne verilecek cezanın geri bırakılması hadisesidir.⁴⁵³ Çünkü bir âyette, “*Asıl onlara vaad olunan vakit kıyâmettir*”⁴⁵⁴ buyurulmuştur.

⁴⁴⁸ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, Cilt: 27, ss. 163 -164; Hicazî, **et-Tefsîru'l-Vâzih**, Cilt: 25, ss. 166-167.

⁴⁴⁹ Maide, 5/90: “*İçki, kumar, putlar/dikili taşlar, fal oklarıyla kura sadece birer şeytan işi pisliktir...*” **103:** مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَجِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ وَلَكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ / “Allah, kulağı çentilen veya adanıp salıverilen develerin, erkek-dişi ikiz doğan kuzunun erkeğinin ve on kez dölliyen develerin salı verilip etlerinin yenilmesini yasak etmemiştir.” **104:** وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَى مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ قَالُوا حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ / Onlara, “Allah'ın indirdiğine ve Hz. Peygamber'e gelin” dendiğinde, “Atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol) bize yeter” derler. Ataları bir şey bilmeyen ve doğru yolda gitmeyen kimseler olsa da mı?”

⁴⁵⁰ Bkz. A'raf, 7/80-81, 85- 86; Hicr, 15/3; Yusuf, 12/23, 25, 28- 29, 30, 31, 35.

⁴⁵¹ Halîl b. Ahmed, **Kitâbü'l-Ayn**, Cilt: 2, s. 1399; Râğıb el-İsfahânî, s. 638.

⁴⁵² Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, Cilt: 27, s. 163; Kurtubî, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, Cilt: 18, ss. 463-464; Hüseyin Elmalı ve Ömer Dumlu, s. 443.

⁴⁵³ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, Cilt: 27, s. 163; Elmalılı, **Kur'ân Dili**, Cilt: 7, ss. 237-238; Ayrıca bkz. Şûra, 7. âyet.

⁴⁵⁴ Kamer, 54/46: بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَدْهَى وَأَمَرُ

Allah'ın, dinde izin vermediği şeyleri dünya kazancı için meşru bir şeriat yapmaya kalkışmak, yapılan fenalıklar veya şirk'in başında sayılacağından ceza gerektirir. Ancak Allah, “Eğer, karar (fasl) kelimesi olmasaydı, aralarında (dünyada) kesinlikle hüküm icra edilirdi...” buyurarak “fasl” ile açıklamıştır. Kesinleşmiş bir cezanın ertelenmesine hakkında önceden belirlenmiş bir karar olması anlamında olması kuvvetli muhtemeldir.⁴⁵⁵ Kur’ân’da bu hususa işaret edilmiştir.⁴⁵⁶ Allah, din olmasına izin vermediği şeyleri kendilerine şeriat yapanlar, uydurma dinler veya Allah'ın istemediği şeylerdir.⁴⁵⁷ Buna hadislerde de örnekler verilmiştir.⁴⁵⁸

Âyetin sonunda da “zalimler için can yakıcı bir azap” olduğundan bahsedilmiştir. Ayrıca zulüm, şirk ve küfür birbiriyle alakalıdır. Zâlim konusu daha önce açıklanmıştı. (bkz. Şûra, 8)

“Şüphesiz, o zâlimler için, acı veren bir azap vardır.” Bir kısmı (إِنَّ) inne’yi, âyetteki “kelimetü’l-fasl” tamlamasına atfedip, (أَنَّ) üstün (fetha) okumuştur. Bu durumda mâna; “Eğer kesin karar (fasıl), yani âhirette zalimlere verilecek olan ceza olmasaydı, onların azabı dünya hayatında iken verilirdi” şeklinde olur.⁴⁵⁹

تَرَى الظَّالِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا كَسَبُوا وَهُوَ وَاقِعٌ بِهِمْ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِي رَوْضَاتِ الْجَنَّاتِ لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ ()

22- “Sen o zalimlerin, dünyada yaptıklarının cezasının başlarına gelmesinden korktuklarını görürsün. Halbûki işlediklerinin cezası onların başlarına mutlaka gelecektir. İman edip Salih ameller işleyenler ise cennetlerin bahçelerindedirler. Onlar için rableri nezdinde istedikleri her şey vardır. İşte büyük lütuf budur.”

Âyet, önceki konunun devamı durumundadır. Müşrikler, kendi durumlarının Allah'ın şeriatı ile uyumlu olduğunu iddia ediyorlardı. Kur’ân-ı Kerîm’de birçok yerde açıkladığı üzere bu âyetlerde de, kâfirler ve iman edenlerden bahsetmektedir. Bu

⁴⁵⁵ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, s. 163; Elmalılı, **Kur’ân Dili**, Cilt: 7, s. 237.

⁴⁵⁶ Taha, 20/15-16: إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أُخْفِيهَا لِنُجْزِيَ كُلَّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعَى فَلَا يَصُدُّكَ عَنْهَا مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَتَرَدُّ / “Herkes işlediğinin karşılığını görsün diye, zamanını gizli tuttuğum kıyamet mutlaka gelecektir. Buna inanmayan ve hevesine uyan kimse seni ondan alıkoymasın...”

⁴⁵⁷ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, s. 163.

⁴⁵⁸ Buhârî, **Sahîhu’l-Buhârî**, “Kitabu Tefsîri’l-Kur’ân”, Mâide, Bap: 13, Cilt: 5, s. 191: Hz. Peygamber (s.a.v.), Amr b. Lühay’ı cehennemde bağıracağını sürüklerken gördüğünü söylemiş; çünkü o, Huzâa hâkimlerinden birisi olup adak devesini haram sayma âdetini koyanların ilkidir, buyurmuştur.

⁴⁵⁹ Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, Cilt: 18, s. 493; Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, s. 163.

zümrelerden her birinin işledikleri amellerin karşılıklarını âhirette nasıl görecekları bildirilmektedir.⁴⁶⁰ Yani kâfirler, dünyada kazandıkları günahlardan dolayı kıyâmet gününde cezalandırılacaklar, bundan dolayı korktukları görünecektir. Onların korktukları azap başlarına gelecek ve ceza onları bulacaktır.⁴⁶¹

3. 4. İman Edip Sâlih Amel İşleyenler

Aynı âyette Allah'ın hudutlarını aşan, O'na isyan eden zalimler uyarıldıktan sonra “iman edip sâlih ameller işleyenler” konusuna değinilmektedir. Yine, “*Kitap sahiplerinin hepsi bir değildir. Onların içerisinde dürüst davranan istikamet sahibi, geceleri Allah'ın âyetlerini hem okuyan, hem de huzur-i İlâhide secdeye kapanan bir grup daha vardır. İşte Allah'a ve ahiret gününe de inanan bu topluluk, iyiliği emredip kötülüğü men ederken, hayırlı işlerde koşuşurlar...*”⁴⁶² buyrulmuştur.

3. 4. 1. İman- Salih Amel İlişkisi

“İman” kavramı, müminlerin özellikleri (Şûra, 36) bahsinde izah edilecektir.

“Amel (عمل)” sözlükte iş, çaba, fiil, çalışma gibi mânalara gelen amel, canlı varlığın gayeli olarak yaptığı iş diye de tarif edilmiştir.⁴⁶³ Amel, dünya ve âhirete yönelik her çeşit iş ve davranışı ihtiva ettiğinden, işlendikten sonra ceza veya mükâfat söz konusudur. Bu terim, fiil kelimesinden daha özel bir mânayı ifade eder.⁴⁶⁴ Çünkü fiil, bilgisiz ve gayesiz olarak yapılan işleri de kapsamaktadır.⁴⁶⁵

⁴⁶⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Cilt: 18, s. 493; Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Cilt: 27, s. 163;

İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm*, Cilt: 4, s. 111; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Cilt: 4, s. 456.

⁴⁶¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Cilt: 18, s. 493; Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Cilt: 27, ss. 163;

Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Cilt: 4, s. 456; Hüseyin Elmalı ve Ömer Dumlu, s. 443.

⁴⁶² Âl-i İmran, 3/113-114: يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ (113) لَيْسُوا سَوَاءً مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَانِئَةٌ يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ آنَاءَ اللَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ (114) وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ (114)

⁴⁶³ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, Cilt: 2, ss. 1285-1286; Râğıb el-İsfahânî, s. 587; Dumlu,

Kur'ân'da Salâh Meselesi, s. 37.

⁴⁶⁴ Dumlu, *Kur'ân'da Salâh Meselesi*, s.37.

⁴⁶⁵ Râğıb el-İsfahânî, “Amel”, ss. 587-588; Râğıb el-İsfahânî, “fiil”, s. 640.

Ameller, şariat prensipleriyle bağdaşıp bağdaşmamak bakımından çoğunlukla taat, mâsiyet ve mubah olarak tasnif edilmiştir. Kur'ân'da, hadislerde ve diğer İslam kaynaklarında taat sayılan ameller çok kere amel-i sâlih, bazan da hasene gibi adlarla anılır. Sâlih ameli ifade eden birr, ihsan, hayr, infak, ma'ruf, gibi kavramlar bulunmaktadır. Fıkıh'a ait eserlerde ise sâlih ameller ekseriyatla farz, vâcip, sünnet, müstahap veya mendup şeklinde kavramlarla ifade edilir.⁴⁶⁶

“Kur'ân'da insanları ilgilendiren en önemli iki kavram, iman ve ameldir. Diğer bütün kavramlar bunların etrafında dolaşır.”⁴⁶⁷ Bu nedenle Kur'ân-ı Kerîm'de birçok yerde iman ve amel-i sâlih konusu birlikte geçmektedir. Bazı âyetlerde ise bunlara ilaveten âhiret inancı zikredilmiştir. Kur'ân'da, amel-i sâlihın faydalı ve ahiret için gerekli olduğu, kötü amelin de zararlı ve yanlış olduğu üzerinde ısrarla durulmuştur.⁴⁶⁸ Çünkü amel-i sâlih aslında insani bir durumun göstergesidir.

Amel -iman münasebetiyle ilgili, Kur'ân'da amel-i sâlihın çoğunlukla imandan sonra zikredilmesi, amelle imanin birlikte bulunmalarının gereğine işaret eder. İman kavramına benzer sabır, şükür, takva sahibi olmak gibi kalbî fiilleri de sâlih amel çerçevesinde mütalaa etmek mümkündür.⁴⁶⁹

3. 4. 2. İnanan ve Sâlih Amel İşleyenlere Vadedilenler

Bunların başında Cennet ve içindekiler gelir. Bu husus birçok âyette geçtiği üzere,⁴⁷⁰ burada da uhrevî açıdan cennetliklerin hallerine işaret edilmiştir. Şurasını da belirtelim ki yüksek dereceler elde edebilmek için iman ve sâlih ameli beraberce yerine getirmek temel şarttır. Belki “sâlihât”ın tamamını yerine getirmek herkes için mümkün olmayabilir. Ancak kişi kendisinden yapılması istenen mecburi görevleri yapar,⁴⁷¹ sonra gücünün yettiği kadar ilave çaba sarfederse sâlih amel yapmış olur. Bu vesileyle, “onlar için Rableri nezdinde istedikleri her şey vardır.”

⁴⁶⁶ Süleyman Uludağ, “Amel”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1991, Cilt: 3, ss. 13-14. Geniş bilgi için bkz. Dumlu, **Kur'ân'da Salâh Meselesi**, ss. 57-68.

⁴⁶⁷ Dumlu, **Kur'ân'da Salâh Meselesi**, s. 71.

⁴⁶⁸ Bakara, 2/25, 62, 82, 277; Talâk 65/11; Nisâ, 4/ 57, 122, 124; Ra'd,13/29.

⁴⁶⁹ Bkz. Sebe, 34/37; Bakara, 2/62; Teğâbün, 64/9; Dumlu, **Kur'ân'da Salâh Meselesi**, s. 37.

⁴⁷⁰ Bkz. Nisâ, 4/24; Mümin, 40/40; Meryem, 19/60; Teğâbün, 64/9; Talâk, 65/11.

⁴⁷¹ Dumlu, **Kur'ân'da Salâh Meselesi**, s. 215.

Sâlih amel her şeyden önce müminlerin özelliğidir ve Kur’ân’da sâlih amelle alkası bulunan başka kavramlar da bulunmaktadır. Bunlar tövbe, takva, hidayet, ihlâs, sabır, zikir, şükür, tevekkül gibi kavramlardır ve sâlih amelle ilişkileri vardır.⁴⁷²

Günahkâr Müslümanların da neticede bir şekilde cennete gireceklerine dair bir ipucu görünüyor. Cennetin ravzalarını Allah, öncelikle iman edip sâlih amel işleyenlere verebilir. Ancak onun dışında kalan mıntıkalar, Allah’a iman etmek ve amellerde bulunmak şartıyla verilebilir. “İşte bu büyük lütfun kendisidir” ifadesi, amellere verilen mükâfatın hakedilmeyle değil, lütuf olduğunu açıklıyor.⁴⁷³

ذَٰلِكَ الَّذِي يُبَشِّرُ اللَّهَ عِبَادَهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ
وَمَنْ يَتَّقِرْفَ حَسَنَةً نَّزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ شَكُورٌ ()

23- “İşte Allah, iman edip sâlih amel işleyen kullarını bu büyük lütufla müjdeliyor. Ey Muhammed! Sen onlara şöyle de: Ben, Allah’ın dinini tebliğe karşılık sizden bir ücret istemiyorum. Ben sizden ancak yakınlıkta sevgi istiyorum.” “Kim bir iyilik kazanırsa biz onun bu husustaki iyiliğini artırırız. Şüphesiz Allah, çok affeden ve şükredenlerin şükürünü kabul edendir.”

Bu (يُبَشِّرُ) kelime, “yebşuru, yubşiru ve yubeşşiru” şeklinde okunur.⁴⁷⁴

Âyetle ilgili, birden çok nüzûl sebebi rivâyet edilmiştir. Bunlardan bir tanesinde Ebu Bekir hakkındadır.⁴⁷⁵ Müşrikler, Hz. Muhammed yaptıkları için belki bir ücret almak istiyor, dediler. Bu söylentiler üzerine, Hz. Peygamber’e ve onun yakınlarına sevgi beslemeyi ve onlara saygılı olmayı teşvik etmek üzere bu âyet-i kerîme nâzil olmuştur. Âyetin muhtevası ve sûrenin Mekkî oluşu bunu desteklemektedir.⁴⁷⁶ Önceki âyetin devamı olarak Allah, müjdeleme işini tekrar ederek, “İşte bu, Allah’ın... müjdelediği ödüldür” buyurmaktadır. Bu ifade, büyük ödülü gösterir.⁴⁷⁷

⁴⁷² Bkz. Furkan, 25/71; Bakara, 2/160; Bilgi için bkz. Dumlu, **Kur’ân’da Salâh Meselesi**, ss. 80-115.

⁴⁷³ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, s. 163; Elmalılı, **Kur’an Dili**, Cilt: 7, s. 238.

⁴⁷⁴ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, ss. 164 -165; Kurtubî, **Ahkâmu’l-Kur’ân**, Cilt: 18, ss. 464-465; Ateş, **Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri**, Cilt: 8, s. 231.

⁴⁷⁵ Âlûsî, **Rûhu’l-Meânî**, Cilt: 25, s. 33.

⁴⁷⁶ Vâhidî, **el-Veciz**, s. 265; Kurtubî, **Ahkâmu’l-Kur’ân**, Cilt: 18, ss. 464-465.

⁴⁷⁷ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, ss. 164-165; Derveze, **et-Tefsîru’l-Hadîs**, Cilt: 4, ss. 456-457; bkz. Şûra 22. mad.

3. 5. Hz. Peygamber'in Yakınlarından İsteği

İnsanlar, dünyaya aşırı bağlandıkları ve sosyal ilişkilerde menfaati önceleyip umduklarına ulaşamayınca kötü zanna kapılabilmektedir. Bu nedenle Allah, “*Ey Muhammed! Sen onlara şöyle de! Ben, Allah'ın dinini tebliğe karşılık sizden bir ücret istemiyorum...*” şeklinde tavsiye etmiştir. “*Yoksa sen, onlardan bir ücret istiyorsun da onlar ağır bir yük altında mı kalıyorlar?*”⁴⁷⁸ “*De ki: Ben sizden buna karşı bir ücret istemiyorum...*”⁴⁷⁹ buyrulurken tebliğin gayesine dikkat çekmesi istenmiştir. Bu tebliğ vesilesiyle amacın mal ve makam elde etmek olmadığını bilmesi veya bu tebliğin gayesinin dünyevî olmadığını açıklaması tavsiye edilmiştir.⁴⁸⁰ Bu konu, şu şekilde izah edilmektedir:

- 1- Hz. Peygamber Kureyşlilere, yardım etmesenizde hiç olmazsa benden uzak durun, Rabbimin emirlerini tebliğ edebilmem için beni serbest bırakın, benimle sizin aranızda olan akrabalık bağına gözetin. Yani size yakın oluşumdan dolayı bir akraba olarak beni sevmenizi diliyorum. Bana uymasanız da akrabalık bağımızdan ötürü bana uymanız ve eziyet etmemeniz gerekir.⁴⁸¹
- 2- Ben, bu davetime karşılık sizden ancak birbirinizi sevmenizi ve taatlarda bulunarak Allah'a yaklaşmanızı diliyorum.⁴⁸² Bu ifade, Allah'ın hükümlerini kabullenerek haktan yana olmaya ve güzel amel işlemeye, teşvik etmektedir.

Âyetin zâhirinden, Hz. Peygamber'in, İslâmı tebliğ etme ve risâlet görevine karşılık, insanlardan bir ücret istediği anlamı çıkmaktadır, ancak böyle bir şeyin olmayacağı aynı âyette açıklanmıştır. Buradaki ücret veya talep, “akrabalıkta sevgi isteği” şeklinde yorumlanabilir. Zaten tebliğe karşılık bir ücret talebi câiz değildir, Kur'an'da da peygamberlerin ücret talebinde bulunmadıkları ve bunu açıkça söyle-

⁴⁷⁸ Kalem, 68/46: أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ

⁴⁷⁹ Sâd, 38/86: قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ

⁴⁸⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Cilt: 18, ss. 494-495; Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Cilt: 27, ss. 164-165; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Cilt: 4, ss. 456-457.

⁴⁸¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Cilt: 18, s. 494; Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Cilt: 27, ss. 164-166; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Cilt: 4, s. 460; Hicazî, *et-Tefsîru'l-Vâzih*, Cilt: 25, s. 166.

⁴⁸² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Cilt: 18, ss. 494-495; Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Cilt: 27, ss. 164 -166; Hicazî, *et-Tefsîru'l-Vâzih*, Cilt: 25, s. 167.

dikleri ifade edilmiştir.⁴⁸³ Çünkü Nübüvvet ve risâlet bir vazifedir. Hz. Peygamber'in, böyle bir ücret talebinde bulunmadığı da âyette açıkça ifade edilmiştir.⁴⁸⁴

3. 5. 1. Hz. Peygamber'in Yakınları

“Kurba”, k-r-b (قرب) kökünden gelir. K-r-b kelimesi zaman, mekân, nisbet, mevki, koruma ve güç konularında kullanılır. Özel anlamda âyetteki “kurbâ” ifadesinden bazıları, “rahm” mânasına gelen akrabalığı; başka görüşte olanlar ise, “akrabalar” mânasındaki yakınlığı almışlardır.⁴⁸⁵ Âyetteki bu konu, İbn Abbas’a sorulmuş, fakat ondan önce söze giren Said b. Cübeyr; “Buradaki yakınlıktan maksat, Hz. Muhammed’in ailesinden olan akrabalarıdır” şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine İbn Abbas; “Sen acele ettin. Zira Kureyş’in herhangi bir kolu yoktur ki onda Resûlullah’ın akrabası bulunmuş olmasın” dedi.⁴⁸⁶

Burada bu kelime, kurba (yakınlık) mânasında alınırsa, âl (aile) efradına akrabaları, çocukları, damadı ve torunları girer. Ancak Hz. Peygamber’in akrabalarının çoğu Mekke döneminde kâfir idiler. Hz. Fatıma hâlâ evlenmemişti, torunları tabiatıyla daha doğmamıştı. Dolayısıyla bu gerçeklerle uyumlu değildir. Genel anlamda eğer “kurbâ” kelimesini, Hz. Muhammed’in davetine icabet edenler anlamında alınırsa, o zaman çocukları, torunları dâhil tüm inananlar Hz. Peygamber’in âli (yakınları) olur.

Burada yakınlıkta sevgi demek, yani güzel ameller işleyerek Allah’a “kurbet/yakın olmak” anlamındadır. Kurbâ, nesep ve soy yakınlığı anlamında değildir. Bu yorum hem daha genel bir anlam ifade eder, hem de âyetin öncesi ve sonrasıyla uyumlu olur.⁴⁸⁷ Diğer taraftan Müslümanların kendi aralarında bir sevgi ve muhabbet duygusuna sahip olma mecburiyeti vardır.⁴⁸⁸

⁴⁸³ Bkz. Şuarâ, 26/109: رَّبِّ الْعَالَمِينَ /“ Yol gösterme (tebliğ) sebebiyle sizden bir ücret beklemiyorum. Benim ecrimi âlemlerin Rabbi verir” : bkz. 26/127, 145, 180, 164.

⁴⁸⁴ Sebe, 34/47: قُلْ مَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ /“De ki; ben sizden bir ücret istemedim. Ücretiniz size aittir”

⁴⁸⁵ Halîl b. Ahmed, **Kitâbü’l-Ayn**, Cilt: 3, ss. 1453-1455; Râğıb el-İsfahânî, ss. 663-665.

⁴⁸⁶ Buhârî, **Sahîhu’l-Buhârî**, “Kitabu Tefsiri’l-Kur’ân”, Sûretü’ş-Şûra, , Cilt: 6, Bap: 1, s. 37; Tirmizî, **Sünenü Tirmizî**, “Kitabu Tefsiri’l-Ku’ran”, Cilt: 5, Bap: 42, s. 377 (hadis no: 3251).

⁴⁸⁷ Âlûsî, **Rûhu’l-Meânî**, Cilt: 25, s. 33; Derveze, **et-Tefsîru’l-Hadîs**, Cilt: 4, ss. 459-460; Elmalılı, **Kur’ân Dili**, Cilt: 7, s. 239.

⁴⁸⁸ Bkz. Tevbe, 9/71.

3. 5. 2. İyi Amel ve Şükür

“İyi amel işleyenin güzelliğini artırırız.” Âyet-i kerîmenin bu kısmının, Ehl-i beyt’e olan sevgisinin aşırılığı sebebiyle Hz. Ebu Bekir hakkında nâzil olduğu söylenmiştir, ancak âyetin zâhirinden umumî bir anlam çıkıyor, yani tüm iyilikleri kapsıyor.⁴⁸⁹ Ayrıca anlam olarak şu âyet-i kerîme’ye de benziyor: “Onların işi Allah’a kalmıştır, sonra O, işlediklerini onlara bildirecektir. Kim bir iyilikle gelirse, kendisine bunun on katı vardır, kim de bir kötülükle gelirse, onu mislinden başkasıyla cezalandırılmaz ve onlar haksızlığa uğratılmazlar.”⁴⁹⁰

İyilik yapma azmi içindeki kulların eksik amelleri olsa da, iyi niyetleri sebebiyle Allah onların eksiklerini örtebilir. Onlar, az da olsa salih amelle gelirlerse, Allah onu artırabilir. Çünkü “Allah, şüphesiz kimseye haksızlık yapmaz. Kim zerre kadar iyilik yaparsa onu kat kat arttırır. Ve kendi katından büyük bir mükâfat verir.”⁴⁹¹

“Allah, çok affeden ve şükredenlerin şükrünü kabul edendir...” Âyette, “ş-k-r (شكر)” kökünden, “şekûr” geçmektedir. Allah Teâlâ hem çok affedici, hem de mükâfat ile kâşılık vericidir. Allah hakkında kullanılan, “şekûr (çok şükreden)” kelimesi mecâzî anlamda kullanılmıştır. Yani “Allah Teâlâ mükâfatını ve lütuflarını, kendisine itaat eden kullara ihsan eder” anlamındadır.⁴⁹² Konu “şükür” meselesiyle ilgilidir ve sâlih amelle bağlantılıdır.

*Şükür, Allah’a izafe edilmenin yanında, insanlara da izafe edilir. Allah’tan olursa kulların amellerinde az olanın O’nun katında çoğalması ve bununla onları kat kat mükâfatlandırması demektir. Şayet insandan olursa bu da, kulun, itaat ve ibadetleri yapmak sûretiyle Rabb’ine karşı minnet duygularını yerine getirmesi demektir.*⁴⁹³

⁴⁸⁹ Âlûsî, **Rûhu’l-Meânî**, Cilt: 25, s. 33; Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, s. 167;

Derveze, **et-Tefsîru’l-Hadîs**, Cilt: 4, ss. 459-460.

⁴⁹⁰ En’am, 6/159 -160: *مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ* (159) *إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ* (160) *فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ* ()

⁴⁹¹ Nisâ, 4/40: *إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَإِنْ تَكَ حَسَنَةً يضاعفها وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا*

⁴⁹² Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, s. 167; Elmalılı, **Kur’ân Dili**, Cilt: 7, s. 239.

⁴⁹³ Dumlu, **Kur’ân’da Salâh Meselesi**, s.112.

3. 6. Allah'a Karşı Yalan Ve Kalbin Mühürlenmesi

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا فَإِنْ يَشَأْ اللَّهُ يَخْتِمْ عَلَى قَلْبِكَ وَيَمْحُ اللَّهُ الْبَاطِلَ وَيُجِئُ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (24)

24- “Yoksa senin Allah’a(nisbetle) yalan uydurduğunu mu, söylüyorlar? Böyle bir durumda Allah senin de kalbini mühürler, bâtılı yok eder ve kendi sözleriyle de hakkı ortaya çıkarırdı. Çünkü O, kalplerden geçen her şeyi bilmektedir.”

“İşte böyle vahyeder” (Şûra, 3) âyetiyle açıklanmaya başlanan konular birbiriyle bağlantılı buraya kadar gelmiştir. Burada ise müşriklerin “Bu, Allah’tan gelen bir vahiy değildir” şeklindeki şüphelerine işaret edilerek “yoksa senin, Allah’a nispet edip yalan uydurduğunu mu? söylüyorlar” buyrulmuş; “Kur’ân’ı Muhammed uydurdu” diyenlere, “bu mümkün değildir” şeklinde cevap verilmiştir.⁴⁹⁴ “Onların ne kendilerinin ve ne de babalarının Allah hakkında hiçbir bilgileri yoktur. Ağzlarından çıkan o söz ne ağır bir sözdür! Onlar yalandan başka bir şey söylememektedirler.”⁴⁹⁵ “Eğer O, bize nisbetle bazı sözler uydurup söyleseydi, kesinlikle Biz onu sıkıca yakalar, sonra da can damarından keserdik”⁴⁹⁶ buyurmuştur.

3. 6. 1. Kalb’in Mühürlenmesi

Allah’a karşı yalan uydurmakla itham edenlerin kendi kalplerinin mühürlenmediği belirtilerek “eğer sözleri doğru ise O, Peygamber’in kalbini mühürler, O’na iftira edilen bâtılı siler ve hakkı gerçekleştirir” denilerek bir cevap verilmiştir. Cümlede Allah Hz. Peygamber’in, Allah’a yönelik yalan uydurmasının imkânsızlığını ve Allah’a karşı yalan uyduranların müşrikler olduğunu ifade etmektedir. Bu ifadeyle söz tamamlanmıştır. Şâyet onların zannettiği gibi olsaydı, Allah senin de kalbini mühürler, gerekirse sana verdiğini senden de alır, denilmek istenmiştir.⁴⁹⁷

⁴⁹⁴ Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, Cilt: 18, s. 504; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, Cilt: 3, s. 403; Derveze, **et-Tefsîru’l-Hadîs**, Cilt: 4, s. 461.

⁴⁹⁵ Kehf, 18/5: كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ إِنْ يَقُولُونَ إِلَّا كَذِبًا .

⁴⁹⁶ Hakka, 69/44 -46: { لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ } { ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ }

⁴⁹⁷ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, s. 167-168; Kurtubî, **Ahkâmu’l-Kur’ân**, Cilt: 18, ss. 471-472; Derveze, **et-Tefsîru’l-Hadîs**, Cilt: 4, s. 461; Hicazî, **Tefsîru’l-Vâzih**, Cilt: 25, s. 167.

3. 6. 2. Bâtıl'ın Yok Edilmesi

“Allah batılı ortadan kaldırır” sözüne gelince, Hz. Peygamber’in tebliğ ettiği konulara iman etmeyen kimselere için bir delil sunulmuştur. Yani bâtılın mahvolması ve kendi kelimeleriyle hakkın ortaya çıkması gerçekleşir. Onun için gün geçtikçe yalan diyenlerin sözleri yok olacağından hak davanın hâkimiyeti gerçekleşir. Bâtılın mahvolup hakkın sağlamlaşması Allah’ın sünnetidir. Dolayısıyla Hz. Muhammed, bâtılın peşinden koşan bir yalancı olsaydı rezil rüsvay olur, Allah Onu ve Onun savunduğu bâtıl davasının içyüzünü ortaya çıkarırdı. Sonuçta O, maddî ve manevî olarak desteklenmezdi.⁴⁹⁸ Âyetin devamında “O, kalplerdekileri çok iyi bilmektedir” ifadesiyle, Hz. Peygamber teselli edilerek, onların laflarına aldırılmaması istenmektedir.⁴⁹⁹ Şu halde âyetin mânâsından anlaşılan Hz. Muhammed’in, Allah’ın âyetlerine kendinden bir şeyler katmadığı, aksi durumda Allah’ın tehdidinin yerine geleceği ve kalbi mühürlenerek Kur’ân’ın unutturalacağı ve vahyinin kesileceği, yönündedir.

“O, kalplerin özünü çok iyi bilendir.” Âyet siyaktan da kopuk değildir. Kâfirlerin iddialarını ve onlara verilen cevabı içermesine rağmen özellikle bu sûredeki “yoksa onların bir takım ortakları mı var...” (âyet,21) âyetiyle bağlantılıdır. İşaret edilmesi gereken önemli bir konu da gerek sözlü, gerek sözsüz olsun ilâhî âyetlere insanlığın ne tür cevap verdiklerini tespit etmek gerekiyor. Kur’ân’a göre bu âyetlere, “kabul” veya “red” cevabından biri verilebilir. Bu âyetleri doğru kabul etmeğe tasdik, sahte kabul etmeğe de tekzîb denir. İnsan bu âyetleri ya doğru (hak), ya da batıl (hayalden ibaret, yersiz) şeyler kabul eder. Pek tabiidir ki tasdik, imana doğru atılmış ilk adımdır, tekzîb de küfrün temelidir.⁵⁰⁰

3. 7. Kulların Tövbesi ve Kötülüklerin Affı

وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَعْفُو عَنِ السَّيِّئَاتِ وَيَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ (25)

25- “O, kullarından (kötü amel işleyip pişman olan ve af dileyen kimselerden) tövbeyi kabul eder, onları bağışlar ve tüm yaptıklarınızı da bilir.”

⁴⁹⁸ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, Cilt: 27, ss. 167-168; Elmalılı, **Kur’ân Dili**, Cilt: 7, s. 240.

⁴⁹⁹ Elmalılı, **Kur’ân Dili**, Cilt: 7, s. 240; Karaman vd., **Kur’an Yolu Tefsir**, Cilt: 4, s. 748.

⁵⁰⁰ İzutsu, s. 143.

Hamza, Âsım'ın ravisi Hafs ve Kisâî tâ (ت) ile muhatap sîgasıyla (تَفْعُلُونَ) okurken, diğer kıraat imamı ise (يَفْعُلُونَ) yâ ile gâib sîgasıyla okumuştur. Bu durumda anlam, “Allah onların yaptıklarını bilir, onların hasenatlarına mukabil onlara mükâfat verir, seyyiâtlarına karşı da onları cezalandırır” şeklinde olur.⁵⁰¹

3. 7. 1. Tövbe'nin Anlamı ve Mahiyeti

Tövbe (التَّوْبَةُ), t-v-b (توب) kökündendir ve rücû etmek, geri dönmek, pişman olmak, nedâmet duymak, yaptığı günahı bırakıp Cenâb-ı Hakk'a yönelmek anlamındadır. Tevâp, tövbe işini çok yapan anlamında aşırılık ifade eden ism-i fâildir.⁵⁰²

Bu âyetle, önceki âyetlerin muhtevasında geçen hatalar olursa hemen akabinde “tövbe edilmesi” yönünde çağrıda bulunmaktadır. Çünkü “*O, kullarından tövbe-beyi kabul eder.*” Gerçek dost olarak sadece O'na itaat edilmesi gerektiğini anlayan kimselerin tövbesini kabul eder, anlamındadır. Müşriklerin Hz. Peygamber'e isnad ettikleri yalan ve iftiralar sebebiyle hokkalı bir cezayı hak ettikleri malûmdur. Bu nedenle Allah onlara tövbe etmeyi hatırlatarak tövbeye teşvik etmiş ve kötülüklerin büyüklüğüne bakılmaksızın kötülük edenin tövbesini kabul edeceğini bildirmiştir.⁵⁰³ Çünkü “*Kim kötü bir iş yapar veya nefesine yazık eder, sonrasında pişman olur Allah'tan af dilerse, Allah'ın hem bağışlayıcı hem de merhametli olduğunu görür.*”⁵⁰⁴ buyrulmuştur. “*Kötülüğü cehalet nedeniyle bilmeden işleyenlerin*” âyetindeki “kötülük (sû)” ve “*aranızdan kim bilmeksizin bir kötülük işlerse...*”⁵⁰⁵ âyetindeki “kötülük” ifadeleri umumî bir anlama gelmektedir.

Tövbe'nin mahiyeti, en güzel şekilde günahı terk etmektir. Bu özür dilemenin en etkili yoludur. Çünkü özür dileme şekil olarak kişi yaptım, kötü ettim, artık ondan geri döndüm/vazgeçtim demesidir.⁵⁰⁶ Tövbe eden ve kararlı şekilde pişman olan kişi,

⁵⁰¹ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, Cilt: 3, s. 404; Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, Cilt: 27, s. 169; Ateş, **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**, Cilt: 8, s. 232.

⁵⁰² Halîl b. Ahmed, **Kitâbü'l-Ayn**, Cilt: 1, s. 229; İbrahim Mustafa ve ark., s. 90.

⁵⁰³ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, Cilt: 27, ss. 168 -169; Kurtubî, **Ahkâmü'l-Kur'an**, Cilt: 18, s. 472.

⁵⁰⁴ Nisâ, 4/110: وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللَّهَ يَجِدِ اللَّهَ غَفُورًا رَحِيمًا

⁵⁰⁵ Nisâ, 4/17: مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ ... En'am, 6/54: لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ

⁵⁰⁶ Râğib el-İsfahânî, s. 169.

akabinde iyi amel işleyen kişi Allah’a yönelmiş olur. Tövbe, kötü olan şeyleri terk etmekle beraber güzel olan şeyleri yapmaya gayret etmektir.⁵⁰⁷

Nisâ sûresinde, “Allah’ın tövbelerini kabul edeceği kimseler, kötülüğü ancak bilmeden yapanların, sonra da çarçabuk tövbe eden kimselerinkidir. İşte Allah’ın tövbelerini kabul edeceği kimseler bunlardır...” “Yoksa kötülükleri işlemeye devam eden, nihâyet onların birine eceli gelip öleceği anlaşılınca; “gerçekten şimdi tövbe ettim” diyenlerin ve inkârcı olarak öleceklerin tövbesi değildir”⁵⁰⁸ buyrulmuştur. Hz. Peygamber de Allah’ın, kullarının yaptıkları tövbeye çok sevindiğini belirtmiş ve susuzluk sebebiyle ölüm korkusu yaşanan bir yerde, su bulan kimsenin sevincine benzeterek ondan daha fazla sevindiğini söylemiştir.⁵⁰⁹ Yine, bir kadınla zina edip sonra onunla evlenen bir adamın durumu İbn Mesûd’a sorulmuş, İbn Mesûd, “bunda bir beis yok” deyip “O, kullarından tövbeyi kabul edendir” âyetini okumuştur.⁵¹⁰

Ümmetin görüşü, müminlerin tövbe etmelerinin farz olduğu yönündedir. Çünkü Allah, “Ey müminler! Hepiniz Allah’a tövbe edin”⁵¹¹ buyurmaktadır. Yine Allah, “Ey inananlar! Yürekte (nasuh) tövbe ederek Allah’a dönün ki, Rabbiniz kötülüklerinizi örtsün”⁵¹² buyurmuştur. “Nasûh” kelimesi, tövbeyi tavsiye edenler, günahları mahvedecek ve aşırılıkları telâfi edecek şekilde tövbe ederler, anlamındadır. Tövbe geçmişte olan bir işe pişman olmaya denilse de, insan kalbinde ve zihninde oluşan pişmanlık veya nedâmete denir. Pişmanlık, şimdiki ve gelecek zamanda bu işi yapmamaya azimli olmak ve geçmişteki zararı da telâfiye çalışmak gibi birbiriyle alakalı üç unsurdur ki, hepsine birden tövbe denir. Tövbe, kişinin işlediği kötülükten utanması, nedâmet duyması ve kötülükleri bir daha işlememeye kararlı olmasıdır.⁵¹³

⁵⁰⁷ Bkz. Furkân 25/71; Ra’d, 13/30; Nûr, 24/ 31; Mâide, 5/74.

⁵⁰⁸ Nisâ, 4/17-18: *إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولَٰئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا (17) وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كَفَارٌ*

⁵⁰⁹ Müslim, **Sahîh-i Müslim**, Kitabu’t-Tevbe, Cilt: 3, Bap: 1, (hadis no: 2744).

⁵¹⁰ Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, Cilt: 18, s. 507; İbn Kesîr, **Tefsiru’l-Kur’ân’il-Azîm**, Cilt:4, ss. 114-115.

⁵¹¹ Nur, 24/31: *وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ...*

⁵¹² Tahrim, 66/8: *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا...*

⁵¹³ Râğib el-İsfahânî, s. 169; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, Cilt: 3, s. 404; Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, ss. 168-169; Mevdûdî, **Tefhîmu’l Kur’ân**, Cilt: 4, s. 226.

3. 7. 2. Kötülükleri Bağışlama

Tövbe kul açısından günahlardan dönmeyi, yüce Allah hakkında da cezalandırmaktan vazgeçmeyi ifade eder. Dolayısıyla Allah, işlenen günahlardan tövbe edildiği takdirde onları cezalandırmaktan vazgeçebilir demektir.⁵¹⁴ Cümle, bir önceki cümleyle bağlantılıdır ve onun neticesidir.

Âyette, “s-v-e” kökünden “sû (سوء)” kelimesi birçok anlama gelir ve burada çoğul olarak “es-seyyiât (السَّيِّئَاتِ)” gelmiştir. “İnsana üzüntü veren her şey” anlamındadır. Ruh ve bedenle ilgili durumları yitirmek gibi harici şeylerdir.⁵¹⁵ Mâsiyet sayılan ameller seyyie, kötü iş veya amel-i sû gibi isimlerle zikredilir. Fıkıh’da sâlih olmayan ameller, haram, mekruh ve müfsid şeklinde bölümlere ayrılan amelleri içerir. Kur’ân-ı Kerîm’de de küçük günahlar için “lemem”, büyük günahlar için ise “fahişe” kelimeleri kullanılmaktadır.⁵¹⁶ Konuyla alakalı “fahişe” kelimesine ileride (Şûra, 37) değinilecektir.

Sonuç olarak; *“Hiç şüphesiz Allah hem çok tövbe edenleri, hem de çok temizlenenleri sever”*⁵¹⁷ âyeti tövbenin lüzum ve faydasına işaret etmektedir. İnsan zaafıyla ve çevresel etkilerle, bilerek veya bilmeyerek zaman zaman günaha sürüklenir.⁵¹⁸ Yüce Allah’ın kullarına lütfettiği tövbe/istiğfar, kurtulmak için bir rahmet kapısı’dır. *“Ve onlar ki çirkin bir iş yaptıklarında veya kendilerine yazık ettiklerinde Allah’ı hatırlayarak günahları için hemen bağışlanma dilerler.”*⁵¹⁹ Çünkü Allah’ın, affetmeyeceği hiçbir günahın olmadığı veya günahın büyüklüğü sebebiyle tövbe kapısının kimsenin yüzüne kapanmayacağı söylenebilir.⁵²⁰ Ancak Allah, bazan tövbeyi vasıta yapar, bazan da tövbe olmadan, doğrudan kullarını affedebilir.

Kulların yapacağı tövbenin kabul edilmesi veya kötülüklerin bağışlanması, âyetlerde geçen kesin ifadelerden anlaşılmaktadır. Allah Teâlâ gerçekten pişman

⁵¹⁴ Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, Cilt: 18, s. 505; Derveze, **et-Tefsîru’l-Hadîs**, Cilt: 4, s. 463.

⁵¹⁵ Bkz. Halîl b. Ahmed, **Kitâbü’l-Ayn**, Cilt: 2, ss. 870-872; Mukâtil b. Süleymân, ss. 106-108; Râğib el-İsfahânî, s. 441; İbrahim Mustafa ve ark., s. 459-460.

⁵¹⁶ Necm 53/32; En’âm 6/160.

⁵¹⁷ Bakara, 2/222: ... إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ النَّوَائِبِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ

⁵¹⁸ Bkz. Nisâ, 4/ 27 -28, 128; Hûd, 11/9 -10; Meâric, 70/ 19-21.

⁵¹⁹ Âl-i İmran, 3/135: ... وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاجِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ

⁵²⁰ Bkz. Necm, 53/ 32; Âl-i İmran, 3/86 -89;

olup tövbe edenlerin günahının bağışlayabilir. Ancak kul hakkını barındıran günahlar bu kapsamın dışındadır ve onların bağışlanması için ilgilileriyle helâlleşildiği takdirde günahlar bağışlanabilir. Kâfirlerin tövbesine gelince, artık ölüm hadisesi yanbaşında olan ve hayata dönme ihtimali olmayan kimselerin tövbeleri de bu kapsamda değildir. Kur’ân’da buna Fıravun örneği gösterilmiştir.⁵²¹

Tövbe, gûnahta bulunan zararı ve günahın kul ile Allah’ın rahmeti arasında perde olduğunu bilmektir. Bilinince de kalpte bir üzüntü meydana gelir. Bu üzüntüye pişmanlık denilir. Hz. Peygamber, “pişmanlık tövbedir”⁵²² demiştir. Bununla birlikte kurtarma ve kurtarıcılık fikirlerinin de olmadığına da işaret edilmiştir.

*İslâm kurtarıcılık fikrini temelden reddetmiş, herkesin işlediği suçun cezasını göreceğini belirtmiş ve tövbe kapısını daima açık olduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda bizi kurtaran tövbemizdir ve günahlarımızı affeden de Allah’tır. Dolayısıyla arada hiçbir aracı yoktur. Bu yüzden İslâm’a göre, kul ile Allah arasına kimse giremez.*⁵²³

3. 8. İman Edip İtaat Eden Kullar

(وَيَسْتَجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَالْكَافِرُونَ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ)

26-“O, iman edenve yararlı işler yapanların isteklerine icabet eder, lütfundan onlara fazlasını da verir. İnkâr edenler için şiddetli bir azap vardır.”

Diğer bir okuyuşta,“emilü’s-sâlihâte (وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ)” nasb konumundadır. Böyle olunca mâna: Allah, iman eden kullarına icabet eder; yani kalpden, hem ihlâslı bir şekilde ibadet eden, hem de emirlere itaat eden kulların isteklerini Allah kabul eder, anlamındadır.⁵²⁴ Bu şekildeki mâna ile âyet, bir önceki âyete bağlanır. Diğer taraftan dua anlamında da olabilir, sonraki âyete bağlanır; o zaman “iman edip yararlı amel yapanların ibadetlerini de kabul eder ve istemiş oldukları şeyin fazlasını da verir..., eğer rızkı genişletseydi...” şeklinde bir mâna olur.

Bir iyilik sonrasında “Allah sana rahmet ihsan eylesin, iyi iş yaptın” denilerek

⁵²¹ Yunus, 10/90-91.

⁵²² İbn Mâce, **Sünen-i İbn Mâce**, Cilt: 2, Zühhd: 30, s. 1420 (hadis no: 4252).

⁵²³ Fazlurrahman, s. 62.

⁵²⁴ Kurtubî, **Ahkâmu’l-Kur’ân**, Cilt: 18, s. 473.

insanlara dua edilirken, bu âyetin okunduğu olmuştur. Çünkü Allah, müminlerin, dualarını da kabul eder. Dua ise nidâ gibidir ve davet gibi istemek mânasına ve küçükten büyüğe, aşağıdan yukarıya meydana gelen talep ve niyaz mânasına âdet olmuştur. Dua'nın hakikati kulun, şanı yüce olan Rabbiyle iletişim kurmaya çalışması, mütevâzi bir şekilde yardım dilemesidir. Âyetteki, “onlara daha fazlasını verir” ifadesi, “iman edip salih amel işleyenler, Rablerinin, kendilerini iman ve itaate davetini kabul ederler. Allah da onlara lütfundan fazlasıyla mükâfat verir” şeklinde olur.⁵²⁵ Müminlerin Rabbe icabetleri hakkında Allah, “*Ey inananlar! Hayat verecek şeylere sizi çağırdığı zaman, Allah'a ve Resûlüne uyun!*”⁵²⁶ buyurmuştur.

“Kâfirlere gelince, onlar için çetin bir azap vardır.” Müminlerin duasına icabet etmek, bir şereflendirme anlamına gelirken, kâfirlerin duasına karşılık verilmesi, küfürde ilerlemesine zaman tanıma veya mühlet anlamında olur.⁵²⁷ Müminlere mükâfat bilgisi verilirken, kâfirler çetin bir azapla tehdit edilmiştir.

3. 9. Yeryüzünde Azgınlık (Bağy)

وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ وَلَكِنْ يُنَزِّلُ بِقَدَرٍ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ بِعِبَادِهِ خَبِيرٌ بَصِيرٌ ()

27- “Şâyet Allah kulların rızıklarını isteklere göre geniş verseydi, yeryüzünde kesinlikle taşkınlık ederlerdi. Ancak O, ne kadar dilerse onu verir. Şüphesiz O, kulların halinden haberdardır, her hallerini görür.”

“Yünezzilü (يُنَزِّلُ)” kelimesini, Ebû Amr ve İbn Kesir ‘z’ harfini şedde olmadan (يُنْزِلُ /yünzilü) şeklinde; diğer imamlar ise, şeddeli (يُنَزِّلُ) okumuşlardır.⁵²⁸ “Beseda (بَسَطَ) kelimesi sermek, (bir şeyi) genişletmek, açmak, bir şeyi yaymak, büyütmek gibi anlamlara gelir. “Sin” harfi yerine “sâd (ص)” harfiyle okunabilir.⁵²⁹

Âyet'in nüzûl sebebiyle ilgili olarak Habbab b. el-Eret, bu âyet bizim hakkımızda nâzil oldu; bizler, Medîne’de Yahûdilerin sahip oldukları mallara heveslendik,

⁵²⁵ Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, Cilt: 18, ss. 507-508; Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, s. 169; Züheylî, **et-Tefsîru’l-Münîr**, Cilt: 25, ss. 59-60.

⁵²⁶ Enfal, 8/24: ... يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ

⁵²⁷ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, s. 169.

⁵²⁸ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, ss. 170 -171; Ateş, **Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri**, Cilt: 8, s. 232.

⁵²⁹ Halîl b. Ahmed, **Kitâbü’l-Ayn**, Cilt: 1, ss. 169-170; Kurtubî, **Ahkâmu’l-Kur’ân**, Cilt: 18, s. 473.

o mallara biz sahip olmayı (Suffe ehli olarak) arzu ettik, buna binaen bu âyet indi, dediği rivâyet edilmiştir.⁵³⁰ Ancak, daha önce “sûrenin nüzûl yeri” bahsinde belirttiğimiz gibi sûre Mekkî olduğundan bu şekliyle nüzûl sebebi sıhhatli değildir. Devezde şöyle demektedir:

*Âyetin Mekkî olduğunda ihtilâf yoktur. Medenî olduğu ile ilgili rivâyetlerin hikmeti Mekkî siyak içinde değerlendirilebilir. Bunun yanında âyetin içeriği, söz konusu rivâyetin içeriği ile tamamıyla uyum sağlar. Bütün bunlara binaen biz Medenî rivâyetin üzerinde şöyle duruyoruz: Allah Resûlü'nün bazı sahabesinin, Medine Yahudilerin elinde olan servete hayretlerini gizlememiş olmaları karşısında, Hz. Peygamber'in bu âyeti okuyarak Allah'ın rızık genişletme ve daraltmadaki kanunu hatırlatması mümkündür. Bu hal karşısında sahabeden bazıları da âyetin yeni indiğini zannedebilirler.*⁵³¹

Birbirini etkileyen “rızık” ve “bağy” gibi iki kavram bu âyette birlikte zikredilmiştir, rızık konusu daha önce açıklanmıştı.(bkz. Şûra,7)

3. 9. 1. Bağy'ın Anlamı

Bağy (بَغْي), aranan şeyde orta yolu aşmayı istemektir. Bazan kemiyet demek olan miktar, bazan da keyfiyet demek olan sıfat ölçü alınır. Sözlükte, “haktan ayrılmak, zulmetmek, haddi aşmak” anlamına gelen bağy, fıkıh terimi olarak ifade ettiği siyasî anlamın yanı sıra “Allah'a karşı gelme, dinin çizdiği sınırları aşma” mânasında dinî - ahlâkî bir terim olarak da kullanılmaktadır.⁵³² Kelime Kur'ân-ı Kerîm'de hem sözlük hem de terim mânalarında geçmektedir.⁵³³ İbn Abbas, yeryüzünde taşkınlık etmek ve mâsiyetlere yönelmek anlamındaki “azgınlık” kelimesini çeşitli mevkiler, binekler, vasıtalar, elbisler temenni etmek anlamında olduğunu söylemiştir.⁵³⁴

Bağy, dinî -ahlâkî bir terim olarak da kullanılmaktadır. İnsan karakterinin

⁵³⁰ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, Cilt: 27, s. 171; Kurtubî, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, Cilt: 18, s. 473.

⁵³¹ Derveze, **et-Tefsîru'l-Hadîs**, Cilt: 4, ss. 465-466.

⁵³² Halîl b. Ahmed, **Kitâbü'l-Ayn**, Cilt: 1, s. 181; Râğib el-İsfahânî, ss. 136-138; İbrahim Mustafa ve ark., ss. 64-65; Ali Şafak, “Bağy”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1991, Cilt: 4, s. 451.

⁵³³ Bkz. Kasas 28/76; En'am, 6/164; Hucurât, 49/9; Yûnus 10/23; Hac 22/60.

⁵³⁴ Tirmizî, **Sünenü Tirmizî**, Kitabu 'z-Züh'd, Cilt: 4, Bap: 27, (hadis no: 2337); Müslim, **Sahîh-i Müslim**, Kitabu 'z-Zekât. Cilt: 1, Bap: 39, (hadis no: 1048).

yansıması olarak, kibirlenip büyüklük taslayabilir. O, bir zenginlik veya güç elde ettiği zaman, yaratılışının gereği olan o şeye dönebilir. Ama bir sıkıntı, bir belâ ve istenmeyen bir duruma düştüğü zaman, Allah’a itaate ve tevazu haline döner. Dolayısıyla Allah, insanların hallerini ve amellerinin sonucunu bilir, buna göre rızıklarını takdir eder, demektir.⁵³⁵ Kullar açısından bunun idrak edilmesi mümkün değildir. “Şüphesiz O, kullarından haberdardır ve çok iyi görendir.”

Kulların rızıkları, yani malî imkânlar yağmurla da ilgilidir. Yağmur yağdığında ziraî işler güzelleşir; yeryüzü, bhusus ekin tarlaları suya kanıp doyar ve bereket olur. Bu vesileyle ürünler hem çeşirlenir hem de çoğalır; yaş- kuru sebze ve meyveden oluşan mahsullar elde edilir. Aksi durum olan kuraklıkta kıtlık olur ki, canlıların telef olması, yağmalama, talan gibi kötü netice ve fiillere de sebep olur. Devam eden âyetlerde bu konuya işaret edilmiştir.

وَهُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ الْغَيْثَ مِنْ بَعْدِ مَا قَنَطُوا وَيَنْشُرُ رَحْمَتَهُ وَهُوَ الْوَلِيُّ الْحَمِيدُ ()

28- “O, umutsuzluğa düşmelerinin ardından yağmuru indirendir, (O), rahmetini yayar. O, dosttur, övülmeye layıktır.”

‘İndiren’ anlamındaki ‘yünezzilü (يُنَزِّلُ)’, şeklinde şeddeli okunduğu gibi; ‘yünzilü (يُنْزِلُ)’ şeklinde şeddesizde okunur. Diğer bir kelime, “ümitsizliğe düşmeleri” anlamındaki (قَنَطُوا) kanedu, “kanidu” şeklinde esreli de okunabilir.⁵³⁶

Rivâyete göre Mekkelilere (Hz. Peygamber’in, Hz. Yusuf’un kıtlık seneleri gibi yedi kıtlık senesini başlarına getirmesi için beddua etmesi üzerine) yağmur yağdırılmaması ve artık onların tamamen yağmurdan umutlarını kesmesi üzerine Allah’ın onlara yağmuru indirmesi sebebiyle nâzil olmuştur. Adamın biri Hz. Ömer’e hitaben: “Ey müminlerin emiri, yağmur yağmaz oldu, insanlar ümitsizliğe kapıldı” demiş, Ömer de o adama, bu âyeti okumuştur:⁵³⁷ “O, yağmuru (ğays) indirendir.”

“el Ğays (الْغَيْثُ)”, yağmur demektir. Benzer olarak “ğ-v-s (غَوْث)” vardır. Yardım ile ilgili “ğavs (غَوْث)”, yağmurla ilgili “ğays (غَيْث)” kullanılır. İnsanların tam ihtiyacı esnasında yağmasından dolayı ona bu ad (ğays) verilmiştir. “Yağmur toprağa

⁵³⁵ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, ss. 171 -172; Karaman vd., **Kur’an Yolu Tefsir**, Cilt: 4, s. 749.

⁵³⁶ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, s. 171; Kurtubî, **Ahkâmu’l-Kur’ân**, Cilt: 18, s. 476; Ateş, **Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri**, Cilt: 8, s. 232.

⁵³⁷ Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, Cilt: 18, s. 511; Kurtubî, **Ahkâmu’l-Kur’ân**, Cilt: 18, s. 476.

isabet etti” anlamına gelir. Bazı zaman buluta, bazı zamanda bitkiye ad olmuştur. “Ümit kesmek” anlamına -âyet de geçtiği üzere- geldiği de söylenmiştir. Ğays, zamanında ve faydası olan yağmura denir. “Matar (مَطَر)” ise, çok faydası olan bir yağmur olabileceği gibi, zararda verebilir; yağma vakti belli olmaz.⁵³⁸

Âyette “Allah, rüzgârları gönderir, böylece bir bulut kaldırır da onu nasıl dilerse gökte yayıp-dağıtır ve onu parça parça kılar; nihâyet onun arasından yağmurun akıp çıktığını görürsün. Sonunda kendi kullarından dilediğine verince, hemen sevince kapılı verirler. Oysa onlar, bundan önce (yağmurun) üzerlerine inmesinden evvel umutlarını kesmişlerdi”⁵³⁹ kavliyle açıklanmıştır. Çünkü umutların tükendiği zor zamanlarda yağmurun yağmasının, insanları şükre sevkedici bir yönü vardır.

(O), rahmetini serip yayar.” Bunun anlamı, Allah’ın rahmetinin, bereketli yağmurlar sebebiyle menfaatlerin ortaya çıkması, yine bu sayede bolluk ve bereket olan şeylerin yayılması ve bolca verilmesidir.

“O Velî’dir, Hamid’dir.” “Velî (الْوَلِيُّ)” bir şeye çok yakın olmak, bir kimseye yan yana bulunmak anlamında “yardımcı, dost” demektir.⁵⁴⁰ (Ayrıca bkz. Şûra, 6) Mahlukâtın tüm ihtiyaçlarını karşılayan ve onlara “velisi” olan zat kast olunmaktadır.

“O, Hamîd (الْحَمِيدُ)’dir.” Allah’a hamd etmek, O’nu erdemlerinden dolayı övmektir. Bu, methetmekten daha özel, şükürden daha geneldir. O’nun, yağmuru indirdiği bölgede bütün varlıklar ondan faydalanır. “el-Velî, her türlü yardım eden” anlamına gelirken, “el-Hamid” her dil ile övülen demektir.⁵⁴¹

3. 9. 2. Dâbbe

وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا مِنْ دَابَّةٍ وَهُوَ عَلَى جَمْعِهِمْ إِذَا يَشَاءُ قَدِيرٌ (29)

29- “Göklerin ve yerin yaratılması ile onlarda her canlıdan türetip yayması O’nun âyetlerindendir. Ve O, dileyeyeceği zaman onların hepsini toplamağa güç yetirir.”

⁵³⁸ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-Ayn*, Cilt: 2, s. 1363; Râğıb el-İsfahânî, s. 617; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, Cilt: 18, s. 511. Kurtubî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, Cilt: 18, s. 476.

⁵³⁹ Rûm, 30/48-49: اللَّهُ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَيَبْسُطُهُ فِي السَّمَاءِ كَيْفَ يَشَاءُ وَيَجْعَلُهُ كِسْفًا فَنَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ فَإِذَا أَصَابَ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ (48) وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ يُنْزَلَ عَلَيْهِمْ مِنْ قَلِيلٍ لُمْلِسِينَ

⁵⁴⁰ Râğıb el-İsfahânî, ss. 885-887; Kurtubî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, Cilt: 18, s. 477.

⁵⁴¹ Râğıb el-İsfahânî, s. 256; Kurtubî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, Cilt: 18, s. 477.

“Göklerin ve yerin yaratılması” konusu daha önce (Şûra, 11) incelenmiştir.

‘Dâbbe (دَابَّةٌ)’ , hafif yürümek anlamına gelir, bu kelime hayvanlar için, çoğunlukla da haşarat için kullanılır. Ayrıca duyu organının hareketini fark edemediği benzeri şeylerde, örf açısından at anlamında ise de bütün hayvanlar için de kullanılır.⁵⁴² Allah: “*Ve bilemeyeceğiniz daha nice şeyleri de yaratır*”⁵⁴³ diye buyurmaktadır.

“Dâbbe” ismi sürünmek, ilerlemek, emeklemek, anlamına gelen debîb kelimesinden alınmıştır. Bu kelimeye müenneslik alameti “ta (ة)” harfî eklenelerek, erkek veya dişi, ruh taşıyan bütün canlılar için kullanılır. Ancak Arapların örfünde bu lafız, özellikle at için kullanılmaktadır. Buradaki lafızla kastedilen mâna ise aslî, yani lügat anlamıdır. Bu ifadenin muhtevasına bütün canlılar dahil edilir.⁵⁴⁴ Burada da dâbbe “Allah’ın kudretine delil olan alametler”den biri olarak zikredilmiştir. Buna benzer ifadeler Kur’ân’da başka âyetlerde de bulunmaktadır.⁵⁴⁵

4. DÜNYA HAYATI

Allah, birliğini gösteren bir takım delilleri zikrettikten sonra, gökler ve yer gibi görünen âlemi ve canlılar gibi küçük âlemden bahsetmiş ve bunlarda bir takım deliller bulunduğunu hatırlatmıştır. Sonra Yüce Allah, insanların başlarına gelen musibetler, fakirlik ve benzeri istenmeyen durumların, insanların günahlarına karşılık ceza veya insanları imtihan için olduğunu açıklamıştır.

4. 1. Başa Gelen Musibetler

وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُو عَنْ كَثِيرٍ ()

30. “Başınıza gelen herhangi bir musibet ellerinizle işlediklerinizden ötürüdür. O, yine de çoğunu affeder.”

⁵⁴² Halîl b. Ahmed, **Kitâbü'l-Ayn**, Cilt: 1, s. 549; Râğib el-İsfahânî, s. 306.

⁵⁴³ Nahl, 16/8: وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ

⁵⁴⁴ Halîl b. Ahmed, **Kitâbü'l-Ayn**, Cilt: 1, s. 549; Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, Cilt: 27, ss. 171 -172; Züheylî, **et-Tefsîru'l-Münîr**, Cilt: 25, ss. 71-72.

⁵⁴⁵ Bkz. Fussilet, 41/37, 39; Rum, 30/20 -25; Bkz. Hüseyin Elmalı ve Ömer Dumlu, ss. 369-370.

“Kazandıklarınız sebebi ile (فَبِمَا كَسَبَتْ)” kelimesini Naff ile İbn Amir ‘fe’ olmadan, ‘bimâ (بِمَا)’ şeklinde okumuş; diğer imam­lar ise ‘fe’ harfini ilave ederek ‘febima (فَبِمَا)’ okumuşlardır. Harf fazlalığını ecir fazlalığı olarak düşünenler bunu tercih etmiştir. Musibetler acılar, kıtlıklar, hastalıklar vb.insanı üzen her şeyi kapsar.⁵⁴⁶ Hz. Ali’den rivâyet edildiğine göre “Başınıza gelen musibetler...” âyeti, Hz. Peygamber’in ifadesiyle Allah’ın kitabındaki “en önemli” âyettir.⁵⁴⁷ Çünkü bu âyet, önemli bir konuya dikkat çekmektedir. Bunlar ağrı, acı ve buna benzer şeylerin, önceden yapılmış birtakım günahların cezası olup olmadığı konusu olup, haklarında ihtilâf edilmiştir. Bir kısım âlimler, bazı sebeplerden dolayı farklı görüşte olduklarını beyen etmişlerdir:

- a) Allah, “Bugün, her nefis, kazandığına göre cezalandırılır.”⁵⁴⁸ buyurmuştur. Âlimler bununla, kıyâmetin kastedildiği konusunda ittifak etmişlerdir.
- b) Dünyadaki musibetler hususunda mümin ve kâfir ortaktır. Böyle olunca, daha önceki günahlar sebebiyle ceza verildiğini kabul etmek imkânsızdır.⁵⁴⁹

Hadis-i şerifde rivâyet edilen ve günahkârlardan ziyade, sâlih ve muttakilerin başına geldiği⁵⁵⁰ anlamıyla yorumlanan musibetler, Allah’ın emirleri konusunda imtihan mahiyetinde olup cezalandırma olmaz. Lakin “dünya, bir mükellefiyet yurdu­dur. Şayet işlenen günahlara karşılık bu dünyada ceza verilseydi, o zaman dünyamız aynı anda hem yükümlülük, hem de ceza yeri olmuş olurdu.”⁵⁵¹

“O, çoğunu affeder”, cezalandırmaktan bu dünyada vazgeçer. “Müslümana isabet eden eziyet, üzüntü ve herhangi bir gam yoktur ki Allah bununla onun günah­larından birini affetmiş olmasın.”⁵⁵² İbn Abbas bu âyet hakkında şöyle demiştir:

⁵⁴⁶ Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, Cilt: 18, s. 514; Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, s. 172; Kurtubî, **Ahkâmu’l-Kur’ân**, Cilt: 18, s. 477; Ateş, **Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri**, Cilt: 8, s. 233.

⁵⁴⁷ Ebû Abdullâh Ahmed b. Hanbel el-Mervezî (ö. 241/855), **Müsned**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, Cilt: 1, s. 85.

⁵⁴⁸ Mü'min, 40/17: الْيَوْمَ تُجْزَى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ; Bkz. Fatiha, 1/3.

⁵⁴⁹ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, ss. 172-173.

⁵⁵⁰ Bkz. Buhârî, **Sahîhu’l-Buhârî**, Kitabü’l-Mardâ ve’t-Tıbb, Bap: 1, Cilt: 7, s. 3.

⁵⁵¹ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, ss. 172-173; Züheylî, **et-Tefsîru’l-Münîr**, Cilt: 25, ss. 71-73.

⁵⁵² Buhârî, **Sahîhu’l-Buhârî**, “Kitabü’l-Merdâ”, Bap: 1, Cilt: 7, s. 2; Müslim, **Sahîh-i Müslim**, “Kitabü’l-Birr”, Bap: 14, Cilt: 3, (hadis no: 2573).

“Müminlere, işledikleri günahlarının cezası dünyada iken verilir ve onlar bu günahlarından dolayı âhirette hesaba çekilmezler.”⁵⁵³ Ancak bu konu âyetle dile getirilen⁵⁵⁴ hükme terstir. Allah, dünyada ceza vermemek sûretiyle isyan edenleri affetmiş olabilir. Müminlerin kul hakkını içeren günahlarını veya diğer günahların karşılığı olmalıdır, yine kâfirlerin cezasını da âhirette verilmek üzere ertelenmiş olabilir.

Âyet bizlere, insanların başına gelen musibetlerin kendi elleriyle yaptıkları sebebiyle meydana geldiğini bildiriyor. Ucuz atlatılanlar da oluyor, buna af diyebiliriz. İnsanlar, dünyada kendi çalışmasının karşılığını bir şekilde elde etmektedir, itiraza mahal yoktur, bu hususu akıl da tasdik eder.

4. 2. Allah’ın Yeryüzünde Aciz Bırakılamayacağı

وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ()

31- “Sizler yeryüzünde (Allah’ın) kudretinden kaçabilecek güçte değilsiniz. Allah’ın dışında bir dostunuz olmayacağı gibi, yardım edeninizde yoktur.”

İnsanların, işlemiş olduğu günahlardan dolayı, Allah tarafından cezalandırma istenmesi halinde O’nu âciz bırakarak elinden kurtulma imkânının olmadığı, kişi nerede olursa olsun O’nun saltanatı altında olduğu belirtilmiştir. Yani, Allah’ın azabından kendinizi kurtarabilecek değilsiniz, demektir. Çünkü Allah’ın dışında bir kurtarıcı kimse olamaz. Yine bununla putperstlerde kastedilmiş olabilir, çünkü putlara ibadet etmede asla bir fayda bulunmadığı beyan edilmiştir.⁵⁵⁵ Yine başka bir âyetle şöyle “وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ”⁵⁵⁶ denilerek işaret edilmiştir. Mutlak egemenliğin yalnız Allah’a ait olduğundan güçlü olunması veya herhangi bir yola başvurulması, başa gelecek bir musibetin gelmesi mukadder ise ondan kaçılılamayacağı, ilâhî irade bertaraf edilemeyeceğine işaret edilmiştir.⁵⁵⁷ Allah’ın dışında musibetlerden koruyucu, Allah’tan ayrı olarak cezalardan kurtarıcı ve himaye edip yardım edici yoktur. Devamında Allah, kudret ve azametini gösteren diğer delilleri zikretmiştir.

⁵⁵³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, Cilt: 18, s. 514.

⁵⁵⁴ Nisâ, 4/123: ... مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ. / “Kim bir kötülük yaparsa, onun cezasını görür.”

⁵⁵⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, Cilt: 18, ss. 514-515; Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, Cilt: 27, s. 173; Kurtubî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, Cilt: 18, s. 480; Ayrıca bkz. Şûra 6. mad.

⁵⁵⁶ Bakara, 2/107: “Sizin için Allah’ın dışında dost olmadığı gibi, bir yardım edeniniz de yoktur.”

⁵⁵⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu’l Kur’ân*, Cilt: 4, s. 229; Karaman vd., *Kur’an Yolu Tefsir*, Cilt: 4, s. 749.

4. 3. Allah'ın Kudret ve Saltanatına İşaret Eden Alametler

وَمِنْ آيَاتِهِ الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ ()

32- “Dağlar gibi olan ve denizlerde seyreden gemilerde O’nun kudretinin delillerindendir.”

Allah'ın kudret ve saltanatına delâleti açısından, âyetteki “(جَوَار) cevâr” kelimesi “akıp giden gemiler” anlamındadır. Konunun anlaşılması açısından bir karışıklık olmadığından dolayı, mevsûf konumunda olan “süfün (سفن)/gemiler” kelimesi hazfedilmiştir.⁵⁵⁸ “el-Cevâr (الْجَوَار)” “câriye (جَارِيَّة)” kelimesinin çoğuludur, denizdeki gemilerden kinayedir.⁵⁵⁹ Yine “e’lâm (أَعْلَام)” kelimesi, denizde dağlar gibi büyük gemiler demektir ve deniz yüzeyinde yükselen dalgalardan kinayedir. Fırtına anlamı da verilmiştir.⁵⁶⁰

4. 3. 1. Denizde Dağlar Gibi Akıp Gidenler

Burada (gemilerden) “akıp giden” anlamıyla söz edilmiştir. Çünkü gemiler su üstünde akarak gitmektedir. Bu kelime, “genç kadın” anlamına da gelir. Onda da “gençlik suyu” akar. Bundan dolayı bu isim ona da verilmiştir.⁵⁶¹ Kur’ân’da, “Sizi karada ve denizde yürüten Allah’tır”⁵⁶² buyrulmuş, çünkü denizde gemiler, Allah'ın takdir ettiği evren kanunlarına göre seyretilmektedir. Bu hususta Allah, “(Tufanda) sular yükselip taşıdığı zamansızları denizde/gemide taşıyan Bizdik”⁵⁶³ buyurmuştur. Ayrıca tüm mahlûkat Allah'ın birer eserleri olarak müşahade edilebilmektedir.

Allah Teâlâ, rüzgâr eşliğinde su üstünde yüzerek hareket eden büyük büyük gemilerden bahsetmesinin iki maksadı olabilir:

a) “Bu olayla, kâdir ve hâkim olan bir zât'ın varolduğuna delil sunulması,

⁵⁵⁸ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, Cilt: 27, s. 174.

⁵⁵⁹ Derveze, **et-Tefsîru'l-Hadîs**, Cilt: 4, s. 468.

⁵⁶⁰ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, Cilt: 27, ss. 17 -175; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur’ân’il -Azîm**, Cilt: 4, s. 117; Derveze, **et-Tefsîru'l-Hadîs**, Cilt: 4, s. 468.

⁵⁶¹ Kurtubî, **Ahkâmu'l-Kur’ân**, Cilt: 18, s. 481.

⁵⁶² Yunus, 10/22: ... هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ

⁵⁶³ Hakka, 69/11: إِنَّا لَمَّا طَغَى الْمَاءُ حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ

b) Allah'ın, kullarına bahsettiği nimetlerinin farkındalık oluşması..."⁵⁶⁴

O gün için bu âyete muhatap olanlara, Allah Teâlâ'nın kudretine karşı direnmenin anlamsız olduğunu kavratmak için insanlar tarafından kolayca gözlemlenebilen bir hadiseye değinilmektedir.⁵⁶⁵ Arkasından hadisenin olumsuz yönüne de dikkat çekilerek "Allah rüzgârı durdurursa!" buyurmuştur.

4. 3. 2. Rüzgâr

إِنْ يَشَأْ يُسْكِنِ الرِّيحَ فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ عَلَى ظَهْرِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ()

33- "O dilediği zaman rüzgârı durdurur, böylece (yelkenli) gemiler su yüzeyinde hareketsiz kalır. Elbette bu, her haline sabreden ve şükreden kimseler için ibretlik bir durumdur."

"Dilerse rüzgârı durdurur" âyetinde 'rîh (الرِّيح)/rüzgâr' anlamına gelen lafzı Medineli imamlar, 'riyâh (rüzgârlar)' şeklinde çoğul olarak okumuşlardır. Katade, 'kalırlardı' anlamındaki kelimeyi, 'yezlilne (يَظْلَلْنَ)' yani, birinci 'lam' harfini esreyle (kesre) okumuştur, tabi bu şekil okuma da bir teleffuzdur. Aynen 'şaşırdım, şaşarım' fiiline bezemektedir. Ama meşhur olan teleffuz şekli, 'lam' harfini 'yezlelne (يَظْلَلْنَ)' şeklinde üstün (fethe) telaffuz edilmesidir.⁵⁶⁶

'Revâkid (رَوَاكِد)', 'râkidetün' kelimesinin çoğuludur. Su ve rüzgâr durgunlaştı, dindi. Seyirde durma, durgun, hareketsiz anlamındadır. Yani "Allah dilerse rüzgârı durdurur..." Rüzgâr ve gemilerin durduklarını anlatmak için bu kelime kullanıldığı, öğle vaktinde üneşin durumu da aynen bu kelimeyle ifade edildiği, kısaca sabit duran her şey için kullanılır. Terazi'nin dengleşerek durması, insanların sakinleşmesi veya insan ve diğer varlıkların sabit şekilde durduğu yerler, demektir.⁵⁶⁷

Rüzgârın birçok etkisi bulunur. Kur'an'da rüzgârdan, "Allah'ın birliğini ve benzersiz bir tek İlâh olduğunu, O'ndan başka bir tanrı bulunmadığını, O'nun Rah-

⁵⁶⁴ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, Cilt: 27, ss. 174 -176; Karaman vd., **Kur'an Yolu Tefsir**, Cilt: 4, s. 749.

⁵⁶⁵ Derveze, **et-Tefsîru'l-Hadîs**, Cilt: 4, s. 469; Karaman vd., **Kur'an Yolu Tefsir**, Cilt: 4, s. 749.

⁵⁶⁶ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, Cilt: 3, s.406; Kurtubî, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, Cilt: 18, ss. 481-482; Ateş, **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**, Cilt: 8, s. 234.

⁵⁶⁷ Râğîb el-İsfahânî, s. 364; Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, Cilt: 18, ss. 516-517; Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, Cilt: 27, ss. 175 -177; Kurtubî, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, Cilt: 18, ss. 481-482.

man ve Rahîm olduğunu” bildiren âyetin akabinde, bütün bunları gösteren sekiz farklı kozmolojik delille beraber bahsedilmiştir:

- a) “Göklerin yaratılışı,
- b) Yerin yaratılışı,
- c) Gece ve gündüzün değişmesi,
- d) Gemilerin denizlerde seyretmesi,
- e) Yağmurun yağması ve onunla ölü haldeki toprağın canlanıp yeşermesi,
- f) Yeryüzünde her çeşit canlının gelişip yayılması,
- g) Rüzgârların çeşitli yönlerde doğru hareket etmesi,
- h) Bulutların yer değiştirmesi.”⁵⁶⁸

Rüzgâr, havanın yer değiştirmesinden ibarettir. Rüzgâr bazan aşılar, bazan bulutları sürükler, bazan da feleketlere sebep olan yönü vardır. Canlıların hayat kaynağı olan yağmuru taşıyan bulutları çeşitli yönlerde sevk etmesi, Allah’ın birliğini gösteren alâmetler olarak kabul edilmektedir. Bu alâmetler, insanın her gün gördüğü ve içinde yaşadığı olaylardan seçilmiştir. Yani insanoğlu Allah’ın varlığını ve kudretini yansıtan ibretlik bilgilerin içinde yaşamaktadır.⁵⁶⁹ Rüzgâr, o gün olduğu gibi günümüzde de bir enerji kaynağıdır. Birçok faydası olduğu gibi, zarar verme potansiyeli de mevcuttur. Bu nedenle ya sabır gerektiren, ya da şükür gerektiren sonuçları olur.

Kur’ân âyetlerinde geçen ‘sabır’ ve ‘şükür’ kavramları çoğu zaman bir arada bulunur. Sabır ve şükür ihlâslı müminin sıfatıdır. Burada anlatılan, müminin Allah’ı tanıtan delilleri anlaması ve O’na olan bağlılığından asla gafil olmamasına dikkat çekilmektedir. Kendisine nimet verildiği zaman şükreden, belalara maruz kaldığı zaman sabreden kuldur. Zâten sabırlı ve nimetlere şükreden kul, iyi bir kuldur.⁵⁷⁰ Yine denilir ki imanın yarısı sabır, yarısı şükürdür. Çünkü insan daima sınanmaktadır, sınama maksatlı çıkan zorluklar karşısında sabır, verilen nimetler sebebiyle şükür, müminde gözlenen ve ruh yapısını gösteren iki güzel özelliktir.

أَوْ يُؤْفِقُهُنَّ بِمَا كَسَبُوا وَيَعْفُ عَنْ كَثِيرٍ ()

⁵⁶⁸ Bakara, 2/164: إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَخْضَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ

⁵⁶⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, Cilt: 3, ss. 10-15; Karaman vd., *Kur’an Yolu Tefsir*, Cilt: 1, ss. 248-249.

⁵⁷⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Cilt: 3, s.406; Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, Cilt: 27, s. 175.

34. “Yahut yaptıkları yüzünden gemileri helak eder. Birçoğunu da affeder.”

Gemiler, çok şiddetli kasırgalarla insanların kötü amellerinin cezası olarak Allah emriyle, rüzgârın kasırgaya dönüşmesiyle bataabilir. Yine rüzgâr ve fırtına sebebiyle gemiler, istenen yöne gitmeyerek başıboş oldukları zannı verebilir.⁵⁷¹ Netice olarak bu yorumlar, gemilerde bulunanların akıbetini de içermektedir.

4. 3. 3. Musibetlerde Af

“Affeder (يَغْفِرُ)” âyeti yaygın olarak cezm ile okunur. Bunun açıklanması zor olmakla birlikte şöyledir: Allah rüzgârın durmasını dilerse, yelkenli gemiler hareketsiz kalır, bu durum gemilerde bulunanların yok olması anlamına gelir. Yani âyetteki ‘affeder’ kelimesini, önceki âyette olan ‘dilerse’ anlamına gelen ve cezimle okunan (يَشَاءُ) fiiline atıf yapılması uygun olmaz. Öyle bir durumda mâna ‘dilerse affeder’ şeklinde olur, oysa böyle bir mâna kastedilmemiştir. Aksine ‘Allah’ın dileme (meşiet) şartı’ bulunmaksızın affedeceği bildirilmektedir. O zaman, burada anlam bakımından değil, lafız yönüyle cezm edilmiş bir fiile atıf yapılmıştır. ‘Affeder’ şeklinde ötre (ref) ile okuyanlar vardır ki, bu da anlam cihetiyle güzeldir.⁵⁷²

‘Vâv’ ile okuyanlara göre burada, artık yeni bir cümle başlamaktadır. Yani Allah, günahlar mukabilinde onlara ceza vermiş olsaydı, gemide olan herkes helak edilirdi, bununla birlikte birçoğunu affeder. Yani Allah, insanları işledikleri bütün günahlardan dolayı cezalandırmaz. Buna göre Allah, rahmetiyle muamele ederek rüzgârı ihtiyaç miktarı gönderir.⁵⁷³

وَيَعْلَمُ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِنَا مَا لَهُمْ مِنْ مَّجِيسٍ ()

35- “Ve âyetlerimizdeolanları sorgulayanlar, sığınacak bir yerlerinin olmadığını bileceklerdir.”

Nafi’ ve İbn Amr, ‘bileler (يَعْلَمُ)’ anlamındaki kelimeyi, ‘ye’lemü (يَعْلَمُ)’ şeklinde ötreli (ref); ötekiler ise, ‘ye’leme (يَعْلَمُ)’ üstün (nasb) okumuşlardır. Ötreli okuyuş

⁵⁷¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, Cilt: 18, ss. 518-519; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Cilt: 3, s.406; Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, Cilt: 27, s. 175; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’il-Azîm*, Cilt: 4, s. 117.

⁵⁷² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Cilt: 3, s.406; Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, Cilt: 27, s. 175.

⁵⁷³ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, Cilt: 27, ss. 175 -176; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’il-Azîm*, Cilt: 4, ss. 117 -118; Elmalılı, *Kur’ân Dili*, Cilt: 7, s. 244. Seyyid Kutub, *Fî Zılâl-il Kur’ân*, Cilt: 5, s. 3159.

şekliyle şart ve cevaptan sonra yeni bir konunun başlangıç cümlesi olarak okunur.⁵⁷⁴

Kâfirler, deniz'in ortasında bulunup da her yandan dalgalar kendilerini bürüyünce yahut da, gemiler hareketsiz şekilde denizin ortasında kaldıkları zaman sığınacak merci veya kurtuluşlarına Allah'tan başka yardım edecek bir ilâhın olmadığı bilinmesi anlamındadır. Çünkü Kureyşliler, ticaret amacıyla sahil ülkelere kayık ve gemilerle yolculuklara çıkıyorlar ve Kızıldeniz'den geçiyorlardı. Dolayısıyla “*sığınacak bir yerlerinin olmadığını bilecekler*” âyeti, inkâr edenleri Allah helak etmeyi dileyecek olursa, hiçbir kurtarıcı olmadığını anlamaları için uyarmaktadır.⁵⁷⁵

4. 4. Dünya Hayatı'nın Mahiyeti

Hayat şartlarının zorlaştığı, gün geçtikçe problemlerin çeşitlendiği dünyamızda, insanların tek başına halledemediği ahlâkî ve sosyal problemler geçmişte olmuştur, gelecekte de olacaktır. Bu problemler, değer yargılarının bozulması sebebiyle hem ferdi, hem de toplumu ilgilendiren konularla alakalıdır. Bu problemler sebebiyle insanlar biçare kalabilir ve umutsuz durumlar sebebiyle toplumlarda istenmeyen olaylar ortaya çıkabilir. Ancak, önemli olan sorunların üstesinden gelebilmektir.

Allah Teâlâ, önceki âyetlerde kendisinin birliğine deliller getirdikten sonra dünya hayatının mahiyetine yönelik, onun önemsiz oluşu hakkında açıklamalara yer vermiştir. Çünkü menfaat ve makam sahibi olma duygusu, sunulan delilleri kabul etme önünde bir engeldir. Dünyaya yönelik arzu ve istekler, kişinin gözünde önemsizleştiği anda, kişi dünyaya yeterince iltifat etmeyerek, delillerden yararlanacaktır. İşte bu deliller sebebiyle iman edenler hakkında Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

فَمَا أُوتِيتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَّاعِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَى لِلَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ()

36 - “Size verilen her hangi bir şey yalnızca dünya hayatının bir geçimliğidir.

Allah katında olan ise hem daha hayırlı, hem de daha bakî'dir. Bu, iman edenler ve Rablerine tevekkül edenler içindir.”

⁵⁷⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Cilt: 18, s. 518; Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Cilt: 27, s. 175;

Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Cilt: 8, s. 233. Hicazî, *et-Tefsîru'l-Vâzih*, Cilt: 25, s. 171.

⁵⁷⁵ Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Cilt: 18, ss. 482-484; Hicazî, *et-Tefsîru'l-Vâzih*, Cilt: 25, s. 171.

Rivâyet'e göre bu âyet, Hz. Ebu Bekir'in bir keresinde yanında olan malı sadaka olarak dağıtması üzerine nâzil olmuştur.⁵⁷⁶ İnsanlık için cevap niteliğindedir.

Mallardan yalnız dünyada iken fayda elde edilir, âhirette bu malların herhangi bir kârı olmaz. Dolayısıyla Allah Teâlâ, onu “meta (bir geçimlik)” olarak adlandırmıştır.⁵⁷⁷ Bir kimsenin ne kadar çok malı, mülkü ve serveti olursa olsun, belli bir miktardan fazla onlardan istifade etmesi mümkün değildir. Zaten duyu organlarımızla da dünya haytında olan şeylerin, çabucak tükendiğine şahit oluruz.⁵⁷⁸

4. 5. Allah'ın İndindeki Mükâfatlar ve Müminler

“Allah'ın nezdindekiler” ile Allah katında olan ve Allah'a iman edip emirlerine uyan kullara verileceği vaad edilen mukâfatlar kastedilmiştir. Bu nimetlerin ne olduğu ve bazı özellikleri âyetlerde geçmektedir.⁵⁷⁹ Aklını kullanarak hayırlı olanı tercih eden, geçici ve değersiz olanları tercih etmeyen müminler için tahakkuk edeceği beyân edilmiştir. Bu noktada müminlerin özellikleri incelenecektir.

4. 5. 1. Fert Olarak Müminlerin Özellikleri

4. 5. 1. 1. Allah'a İman Etmek

“E-m-n (آمن)” kokünden olan “iman” kelimesinin asıl anlamı, gönül huzuru ve korkunun bertaraf olması anlamında bir masdar'dır. Bazan emân ve insanın güven içinde olduğu bir hâli anlatmak için, bazan da insanın tam emin olmadığı bir hâl anlamına işaret eder.⁵⁸⁰ Tasdik etmek, güvenmek, boyun eğmek, anlamlarına da gelen iman, bazan Hz. Muhammed'e gönderilmiş olan şariat anlamında kullanılır.⁵⁸¹ Allah'ı ve Onun peygamberliğini kabul ederek şariatına giren herkes iman etmiş ol-

⁵⁷⁶ Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Cilt:18, s. 484-485; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, Cilt: 25, s. 45.

⁵⁷⁷ Bkz. Ra'd, 13/26; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Cilt: 18, ss. 520-521.

⁵⁷⁸ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Cilt: 27, s. 176; Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'ân*, Cilt: 4, s. 230.

⁵⁷⁹ Secde, 32/17, 19; Muhammed, 47/12, 15; Beyyine, 98/8.

⁵⁸⁰ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, Cilt: 1, s. 108; Râğib el-İsfahânî, ss. 90-92; İbrahim Mustafa ve ark., s. 28; Enfâl, 8/2, 27; Bakara, 2/125; Tevbe 9/6; Ankebût, 29/67.

⁵⁸¹ Bkz. Mâide 5/69; Yûsuf 12/106; Bakara, 2/ 3-4, 285; Dumlu, *Kur'ân'da Salâh Meselesi*, s. 71.

makla nitelenir. İnanç sistemi, doğru söz ve sâlih amelin her birine de denir. Bazan övgü bağlamında kullanılır ve bu durumda insanın, doğruluğunu tasdik ettiği halde Hakka bağlanışını dile getirir ve şu üç şeyin bir arada bulunmasıyla gerçekleşir: Kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve organların hayatta buna uygun amel işlemleridir. İman, eminlikle birlikte tasdik etmek demektir.⁵⁸²

4. 5. 1. 2. Allah’a Tevekkül Etmek

‘Tevekkül (التوكل)’, Allah’a güvenip dayanma anlamında bir terimdir. Sözlükte ‘Allah’a güvenmek’ anlamındaki ‘v-k-l’ kökünden türeyen tevekkül, “birinin işini üstüne alma, birine güvence verme, birine işini havale etme, ona güvenme’ mânasına gelir. Birine güvenip dayanan kimseye mütevekkil, güvenilirine vekîl denir.⁵⁸³ Müslümanın, yapacağı işlerde zâhirî sebeplere sarılması, alınması gereken tedbirleri alması, çalışıp çabalaması, ama gönlünü bunlara bağlamayıp sadece Allah’a dayanmasıdır. ‘Allah’ın dediği olur’ diyerek kenara çekilmek tevekkül olarak kabul edilmez.⁵⁸⁴ “*Kim Allah’a tevekkül ederse, O, ona yeter*”⁵⁸⁵ buyrulmuştur.

Allah: “Müminler, yalnız Allah’a güvenip tevekkül etsinler”⁵⁸⁶ buyurmuştur. Bir kimsenin bu sıfata sahip müminlerden olması için iman edip, Allah’ın lütfuna ve fazlına razı olan, O’na güvenen olması gerekir. Buna, “*iman edip, Rablerine tevekkül de etmekte...*” ifadesi işaret etmektedir. Tevekkül, yaratana yönelmek demektir, ancak önce sebeplere teşebbüs etmek gerekir. Eğer sebeplere riayet olmazsa, kişinin yaptığı işe tevekkül denilemez. Böyle bir şeye inanan Resûlullah’ın sünnetine karşı çıkmış olur. Allah’a tevekkül etmek demek, her işte Allah’a dayanmayı, O’nun belirlediği ölçülere inanmayı, Sünnetullah’a riayet ederek gerekli eylemlere ve sebeplere teşebbüs etmeği gerektirmektedir.⁵⁸⁷

⁵⁸² Bkz. Râğıb el-İsfahânî, ss.90-92; Hadîd, 57/19; Bakara, 2/ 3 -4, 143, 285; Nisâ, 4/57, 136.

⁵⁸³ Râğıb el-İsfahânî, s. 882; İbrahim Mustafa ve ark., s. 1054; Ayrıca bkz. Şûra 6 ve 10. mad.

⁵⁸⁴ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 7, s. 149; Elmalılı, **Kur’ân Dili**, Cilt: 7, s. 226.

⁵⁸⁵ Talak, 65/3: وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ

⁵⁸⁶ Âl-i İmrân, 3/122: وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ

⁵⁸⁷ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, s. 176; Kurtubî, **el-Câmiu li-Ahkâmi’l-Kur’ân**, Cilt: 4, ss. 252 -254; Mevdûdî, **Tefhîmu’l-Kur’ân**, Cilt: 4, s. 231.

Tevekkül bu âyette, imanın bir cüz'ü olarak nitelenmiş ve âhiret yurdunun kazanılabilmesi, bunun bu dünyada başarılmasıyla mümkün olacağı ifade edilmiştir.⁵⁸⁸ Ayrıca “kalbî bir davranış olan tevekkül, salih amel cümlesinden” olup⁵⁸⁹ mümin için burada geçen ilk özelliktir. İman ve tevekkül âyetine, sonraki birkaç âyet daha atfedilmiş ve müminlerin diğer bazı özelliklerinden bahsedilmiştir.

4. 5. 1. 3. Büyük Günahlardan Sakınmak

وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ وَإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ ()

37- “(Müminler) büyük günahlardan uzak durur, çirkin işlerden sakınır, gazap durumunda öfkelerini bastırırlar ve kusurları affederler.”

Kıraat imamı Hamza ve Kisaî; “büyük günahlardan” kelimelerini, “günahın büyüğü” anlamıyla okumuşlardır. Çünkü “izafet” yapıldığı takdirde, bazan tekil ifadeyle çoğul kastedilebilir. İbn Abbas’dan yapılan bir rivâyete göre bu âyet, Hz. Ebu Bekir’e söven bir müşrik’e cevap vermemesi üzerine nâzil olmuştur.⁵⁹⁰

Âyet, bir önceki âyette geçen, “İman edip ...” âyetine atfedilmiştir. Âyette “ism (إِثْمٌ)” geçmektedir ve sevaptan alıkoyan ve geri bıraktıran amel, yapılmasıyla hayırdan uzaklaştıran eylem anlamındadır.⁵⁹¹ “Kebâire’l-ism” şeklinde gelmiştir.

İbn Abbas’tan, âyetteki (كَبَائِرَ الْإِثْمِ) ifadenin, ‘Allah’a ortak koşma/şirk’ mânasında olduğu rivâyet edilmiştir.⁵⁹² Ancak imanın şartı, daha önce zikredildiğinden bu uzak bir ihtimaldir, çünkü bu ifadeyle hürafe veya bid’at gibi şeylerin kastedilmiş olabileceği ihtimal dâhilindedir.⁵⁹³

Bir gün Hz. Peygamber ashâba hitap ederken üç kez “nefsim elinde olan Allah’a yemin olsun ki” dedikten sonra sustuğu, bu durum karşısında ashâbın başını öne eğerek Resûlullah’ın bu ifadesi sebebiyle üzüntüyle ağladığı nakledilmiştir. Sonra da “beş vakit namazını kılan, Ramazan orucunu tutan ve yedi büyük günahtan

⁵⁸⁸ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, s. 176; Mevdûdî, **Tefhîmu’l-Kur’ân**, Cilt: 4, s. 231.

⁵⁸⁹ Dumlu, **Kur’ân’da Salâh Meselesi**, s. 114.

⁵⁹⁰ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, Cilt: 3, s.406; Ateş, **Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri**, Cilt: 8, s. 234.

⁵⁹¹ Halîl b. Ahmed, **Kitâbü’l-Ayn**, Cilt: 1, s. 67; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, Cilt: 3, s.406.

⁵⁹² Zemahşerî, **el-Keşşâf**, Cilt: 3, s.406; Kurtubî, **Ahkâmu’l-Kur’ân**, Cilt: 18, ss. 485-486.

⁵⁹³ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, s. 176.

kaçınan her bir kul için, kesinlikle kıyâmet gününde sekiz tane cennet kapısı açılır, buyurmuş; o kul, sevinçten yerinde bile duramaz” demiştir.⁵⁹⁴ Âyette de (*إِنْ تَجْتَنِبُوا*)⁵⁹⁵ geçmektedir.

Günahlar konusu amelî bir konudur ve “amel” ile ilgili izahat daha önce (bkz. Şûra, 22 ve 25. âyet) yapılmıştı. Din’de yasak olan ve işlendiğinde ceza gerektiren fiiller günah (ism) olarak kabul edilir. Bunlar, büyük (kebâir) günahlar ve küçük (sağâir) günahlar olmak üzere iki bölümdür.⁵⁹⁶ Kur’ân’da, büyük günahlara “fahişe” (çoğulu fevâhiş); küçük günahlara ise “lemem” denilmektedir.⁵⁹⁷ Âyetteki fâhişe (فَاحِشَة)’nin çoğulu “fevahiş”⁵⁹⁸ ifadesiyle, çoğunlukla şehvî olan şeyler kastedilir,⁵⁹⁹ çünkü büyük günahların kapsamındadır. Bununla birlikte yaralamadan kötü olan öldürmek veya zina arzusuna nispetle zina fiilini işlemek, bazan daha hayâsızca olabilir. Üzerine tehdit gerçekleşen veya hadleri gerektiren veya (fevâhiş) özellikle çirkinliği açık ve aşırı olan günahlardır.⁶⁰⁰ Bu günahlar karşısında iyi müminler bile kendisinden emin olamaz.

Büyük günahların tarifi ve sayısı hakkında farklı açıklamalar vardır. Bunlar arasında, fikir sahibi olmak açısından şu noktalar zikredilebilir:

- 1) Karşılığında ateş, azap ve lanet zikredilen günahlardır.
- 2) Kur’ân-ı Kerîm’de yasaklanan davranışlardır.
- 3) Kişinin dini önemsemediğini, dindarlığının zayıf olduğunu gösteren günahlardır.⁶⁰¹

Büyük günahlar “Allah’a şirk koşturmak, haksız yere adam öldürmek, yetim malı yemek, iffetli bir kadına iftira etmek, dini yaşayabilmek adına hicret ettikten

⁵⁹⁴ Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî (ö. 303/915), **Sünen-ü Nesâî**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, Kitabu’z-Zekât, Cilt: 5, Bap: 1 (hadis no: 2436).

⁵⁹⁵ Nisâ, 4/31: “Size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız, (küçük)günahlarınızı kapatırız.”

⁵⁹⁶ Derveze, **et-Tefsîru’l-Hadîs**, Cilt: 4, s. 473; Karaman vd., **Kur’an Yolu Tefsir**, Cilt: 2, s. 52.

⁵⁹⁷ Bkz. Necm 53/32; En’âm 6/160.

⁵⁹⁸ Bkz. Halîl b. Ahmed, **Kitâbü’l-Ayn**, Cilt: 3, s. 1374; Râğıb el-İsfahânî, ss. 626-627: Şirk çirkin iş, zina, çirkin söz ve fiiller olarak tanımlanmıştır.

⁵⁹⁹ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, ss. 176 -177; Kurtubî, **Ahkâmu’l-Kur’ân**, Cilt: 18, ss. 485-486.

⁶⁰⁰ Kurtubî, **Ahkâmu’l-Kur’ân**, Cilt: 18, ss. 485-486; Elmalılı, **Kur’ân Dili**, Cilt: 7, s. 244; Karaman vd., **Kur’an Yolu Tefsir**, Cilt: 2, s. 52.

⁶⁰¹ Karaman vd., **Kur’an Yolu Tefsir**, Cilt: 2, s. 52.

sonra -aynı şartlardaki- eski vatanına dönmek, savaştan kaçmak, büyü (sihir) yapmak, yalancı şahit olmak, Mescid-i Haram'da günah işlemek, ana-baba hakkını gözetmemek, faiz yemek..."⁶⁰² Bir kısmı hadislerde sıralanmış olan büyük günahlar listesi böyledir. Haram yemek, ibadetleri terk, fitne, kul hakkı vb. karşılığında azap gereken günahlar gibi Kur'ân'da yasaklananlar unutulmamalıdır. Büyük günahların sayısı yedi yüz olması yedi olma ihtimalinden daha fazladır.

Bu âyet (Şûra, 37) günahların, büyük ve küçük günahlar olmak üzere iki kısma ayrıldığıının delilidir. Böyle olmakla birlikte hiçbir günah küçümsenemez, kime karşı isyan edildiğine bakılmalıdır. Çünkü bizzat Allah'ın emrine muhalif hareket edildiğini düşünenlere göre bütün günahlar büyük olur.⁶⁰³ Diğer taraftan âyette; *"Gerçek şu ki Allah, kendisine ortak koşulma günahını bağışlamaz. Onun dışında dilediği günahı bağışlar"*⁶⁰⁴ buyrulmaktadır (ayrıca bkz. Şûra, 25). Çünkü unutulmaması gerekir ki şirk, bütün bu günahların en büyüğüdür.

Büyük günahlardan uzak durulması, küçük günahların affedilmesi için bir sebep veya bir vacip değildir. Bu, zannı galip veya kuvvetli bir umudun neticesinde böyle olabileceği söylenir. İlahî meşîetin nasıl tecelli edeceği ise meçhuldür, bu konuda O, dilediği şekilde karar verebilir. Burada şöyle bir izah yapılır: Eğer, büyük günahlardan sakınan, farzları tam yapan kimselerin kesin şekilde küçük günahlarının bağışlanacağı ve affedileceği söylenirse o zaman bu söz, bir sorumluluk gerektirmeyen mubah hükmünde bir ifade olacağı belirtilmiştir.⁶⁰⁵

4. 5. 1. 4. Öfke Anında Bağışlamak

"Ve öfkelendiklerinde de bağışlarlar." ifadesiyle, gazabla alâkalı olan şeyler kasedilir. Eğer bir durum onları kızdırırsa, kızarak hareket etmez; bilakis mağfiret ve müsamaha ile davranmayı tercih ederler.⁶⁰⁶ Kendilerine zulmedenlere karşılık

⁶⁰² Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, "Kitabu'l-Edeb", Bap: 6, Cilt: 7, ss. 70-71; "Kitabu'l-İmân", Cilt: 1,

Bap: 11, s. 11; Müslim, *Sahîh-i Müslim*, "Kitabu'l-İmân", Bap: 38, Cilt: 1, (hadis no: 143-146).

⁶⁰³ Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Cilt: 5, ss. 158-159.

⁶⁰⁴ Nisâ, 4/48: *إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ*

⁶⁰⁵ Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Cilt: 5, ss. 158-159.

⁶⁰⁶ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Cilt: 27, ss. 176 -177; Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Cilt: 18, ss. 485-486; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Cilt: 4, s. 471.

vermez, affederler.⁶⁰⁷ Çünkü “(Müttekîler) öfkelerini yenerler, insanların kusurlarını bağışlarlar”⁶⁰⁸ buyrulmuştur. Âyetteki “ğayz (غَيْظ)” öfke anlamındadır. Hoşlanılmadık bir şeye karşı insanın duyduğu heyecandır.

Gazab (غَضَب)’ın aslının öfke (ğayz) olduğu düşünülür. Gazap, intikam alma arzusunu doğurduğundan, irade dışı yüzde ve diğer azalarda emareleri görülür. Bu âyette de gazapla alâkalı olan şeyler kastedilmiştir. Allah “yeğfiru” kelimesiyle beraber “gazap” kelimesini neden zikretmiştir. Çünkü “gazap” ateş karakterini ihtiva eder. Ona karşı galibiyet elde etmek zor olduğu gibi, karşı durmak da meşakkatli bir iştir. İşte bu sebeple Allah, “yeğfiru (ğufuran)” kelimesini de zikretmiştir.⁶⁰⁹ Bu sebepledir ki Hz. Peygamber, Allah’ın haram kıldıkları hakkında musamaha göstermemiş, ama bunun haricinde kendi şahsi meseleleri için intikam almamış, elinde intikam imkânı olduğu halde affetmiştir.

İnsan tabiatı birçok şeyi barındırır, öfkelenmek de insan tabiatında bulunan bir özelliktir. Bu özellik sayesinde insan öfkelenmekte bazen da kendini kaybetmektedir. Erdemli bir duruş sergileyenler, böyle bir durumda öfkesine mağlûp olmadıkları gibi, özveride bulunarak bağışlayıcı da olabilir.

4. 5. 1. 5. Müminlerin Rabbe İcabetleri

وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ ()

38- “Onlar, Rablerinin davetine icabet ederler ve namazı kılarlar. Onların işleri, aralarında danışma ile dir. Kendilerine verdiğimiz rızıktan da harcarlar.”

Bu âyette Hz. Peygamber’in hicreti öncesinde Müslüman olan Medineliler veya Akabe’de kendisine biat eden insanlar kastedilmiş olmalıdır. Bu sebeple müfessirler, bu âyet-i kerîmenin Mekki ya da Medeni oluşu hakkında ittifak edememişlerdir. İttifak edebildikleri tek konu, sadece âyetin Ensar hakkında nâzil olması mesele-

⁶⁰⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, Cilt: 18, ss.155-158; Kurtubî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, Cilt: 18, ss. 484-485; Elmalılı, *Kur’ân Dili*, Cilt: 7, s. 245.

⁶⁰⁸ Âl-i İmrân, 3/134: ... وَالْكَافِرِينَ الْغَيْظَ وَالْغَافِينَ عَنِ النَّاسِ ...

⁶⁰⁹ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, Cilt: 27, ss. 176 -177; Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, Cilt: 4, s. 472; Elmalılı, *Kur’ân Dili*, Cilt: 7, s. 245; Karaman vd., *Kur’an Yolu Tefsir*, Cilt: 1, s. 672.

sidir.⁶¹⁰ Bunlar, kendilerine hicret öncesinde on iki nakip geldiğinde, Hz. Peygamber'e iman davetine uyan "Ensar" olduğu söylenirken,⁶¹¹ "Rablerine icabet edenler" ifâdesiyle de, tam ve mükemmel mânada teslimiyetleri kastedilmiştir. Samimî bir kalple Allah'ın emirlerine teslim olma ve onların kalbinde İslam aleyhinde, farklı bir mücadele duygusunun yer almaması mânâsınadır.

Birçok yeteneği olan insan, yeryüzündeki varlıkların en mükemmelidir. Bu sayede insan, yeryüzünde tasarrufta bulunmakta ve aklını kullanarak onu yönetmektedir. Ancak, akıl ve yeteneklerin sınırlı olması sebebiyle Kur'ân-ı Kerîm indirilmiş ve onunla insanlığa yol gösterilmiştir, bu konu unutulmamalıdır.

"*Namazı dosdoğru kılarlar*" ifadesiyle farz namazlar kastedilmiştir. Müminler, şartlarına ve rükünlerine riayet ederek namazı vaktinde ederler, anlamındadır. Çünkü namaz, Allah için olan ibadetlerin en büyüğüdür, hatta başıdır,⁶¹² İşte bundan dolayıdır ki Hz. Peygamber, namazı dinin direği olarak açıklamıştır.⁶¹³

Namaz, maruf ve münkerle de ilişkilidir. İyiliği emredip kötülüğün yasaklanması gerekliliğini belirten ayetlerde, bu işi yapanların özellikleri arasında namaz kılmak da zikredilmiştir.⁶¹⁴ Ve "*onların işleri, aralarında danışma iledir.*"

4. 5. 2. Müminler Arasında Tecrübe Paylaşımı (Şûra)

4. 5. 2. 1. Şûra'nın Anlamı Ve Mahiyeti

Şûra (الشورى), 'ş-v-r (شور)' kökünden gelir ve görünen eşya, açığa çıkarma, ortaya çıkarma anlamındadır. Müşâvere, meşveret, meşûre, istişâre ve teşâvür kelimeleri de "şûra" anlamına gelir. Arı kovanından bal almak, görüş alışverişi, rey ver-

⁶¹⁰ Âlûsî, **Rûhu'l-Meânî**, Cilt: 25, s. 46; Züheylî, **et-Tefsîru'l-Münîr**, Cilt: 25, s. 80.

⁶¹¹ Kurtubî, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, Cilt: 18, s. 486; Âlûsî, **Rûhu'l-Meânî**, Cilt: 25, s. 46; Züheylî, **et-Tefsîru'l-Münîr**, Cilt: 25, s. 80.

⁶¹² Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, Cilt: 27, ss. 176 -177; Kurtubî, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, Cilt: 18, s. 486; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'ân'il -Azîm**, Cilt: 4, s. 118; Ömer Dumlu, **Kur'ân-ı Kerimde Maruf ve Münker**, Anadolu Yayınları, İzmir, 1999, s. 56.

⁶¹³ Tirmizî, **Sünenü Tirmizî**, "İman", Cilt: 5, Bap: 8, ss. 11-12 (hadis no: 2616).

⁶¹⁴ Bkz. Tevbe, 9/71; Hac, 22/41; Dumlu, **Kur'ân-ı Kerimde Maruf ve Münker**, ss. 56-58.

mek mânalarıyla da kullanılır.⁶¹⁵ “Şûra”, “el-fütüya”ya benzer, “karşılıklı müşavere etmek” mânasına gelen bir masdardır. Herhangi bir meselede doğruya ulaşmak ve yaklaşmak maksadıyla başkasının fikrine başvurma anlamındadır. Teşhir ile iyi ve kötü bilindiği gibi, aynı şekilde müşavereyle işlerin hayırları ve şerleri bilinir/ öğrenilir. Şeriat’ın kaidelerini ve azimet yoluyla uyulması gereken hükümleri içerir.⁶¹⁶

Danışma veya danışma kurulu anlamındaki şûra; sözlükte “danışma, görüş alış-verişinde bulunma, danışan kimseye fikrini söyleyip onu yönlendirme” anlamındadır. Fıkhî anlamda tarifi yapılmamış olsa da “İslâmî literatürde yöneticilerin ve özellikle devlet başkanının görev alanlarına giren işler hakkında teknik kişilere danışıp onların eğilimlerini göz önünde bulundurmasını ifade eder.”⁶¹⁷

İstişârenin mahiyetine gelince, kişinin şahsıyla alakalı hususlarda bilgi sahibi kişilerin görüşüne başvurma veya yöneticilerin toplumsal meseleler hakkında teknik heyetle müşaverede bulunmasını ifade eder.⁶¹⁸ İki cepheden ele alınmaktadır:

- 1- Kişinin kendisini ilgilendiren konularda istişâre etmesi sünnettir.
- 2- Yöneticilerin ümmeti ilgilendiren meselelerde istişârede bulunmasının hükmüyle alakalı iki farklı nokta vardır. Âyetin gereklilik (vücub) veya iyileştirme (nedb) anlamı konusunda ihtilâf edilmiştir.

Allah Kur’ân-ı Kerîm’de, “Onların işleri aralarında istişâre iledir” diyerek istişâre edenleri önce medhetmiş; sonra “iş hususunda onlarla müşavere et”⁶¹⁹ diyerek ehemmiyetine dikkat çekmiştir. Dolayısıyla şûra “yöneticilerin görevlerini yürütürken istişârede bulunmalarını ve istişâre sonucu oluşan eğilimi göz önünde bulundurmasını” ifade etmektedir. Şûra Sûresinde ‘istişâre’nin müminlerin bazı özellikleriyle beraber zikredilmesi dikkat çekicidir. (Bkz. Şûra, 36-39.) Kur’ân, bu âyetlerle insanlık için evrensel bir kural koymakta ve özellikle idareci için toplumu ilgilendiren konularda istişâre etme zorunluluğu getirmektedir.

⁶¹⁵ Bkz. Halîl b. Ahmed, **Kitâbü’l-Ayn**, Cilt: 2, s. 953; Râğib el-İsfahânî, s. 469; Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 8, s. 65; Kurtubî, **Ahkâmu’l-Kur’ân**, Cilt: 18, s. 486.

⁶¹⁶ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 8, s. 65; **et-Tefsîru’l-Kebîr** Cilt: 27, s. 177; Kurtubî, **Ahkâmu’l-Kur’ân**, Cilt: 4, ss. 249-250.

⁶¹⁷ Râğib el-İsfahânî, ss.469-470; Talip Türcan, “Şûra”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2010, Cilt: 39, s. 230.

⁶¹⁸ Râğib el-İsfahânî, ss. 469-470; Karaman vd., **Kur’an Yolu Tefsir**, Cilt: 1, s. 701.

⁶¹⁹ Âl-i İmrân, 3/159: وَشَاوَرُكُمْ فِي الْأَمْرِ...

İstişâre denilince akla ilahî fermanın olmadığı konular gelir. Çünkü Allah bir konuda vahiy göndermişse artık istişâre yapılmaz, doğrudan Allah'ın kanunu uygulanır. Yani istişâre, vahiy gelmeyen meselelerde söz konusudur. İstişâre, hem idarecilerin âkil kişilere veya halka danışması, hem de halkın idarecilerle veya kendi aralarında özel işlerini istişâre etmesidir.

Danışılacak konu, bilgi alma veya fetva şeklinde olursa bu konuda sadece alan bilgisi olan kişilere müracaat edilir. İstişârenin alanı, fetva alanından daha kapsamlıdır. Fetva konusunda kişinin görüşü yerine, Kur'ân esas alınacağından, bir istişâre değildir. Allah: “*Yeryüzünde bulunanların çoğuna uyacak olursan, seni Allah'ın yolundan saptırırlar. Onlar zandan başka bir şeye tâbi olmaz, yalandan başka söz de söylemezler*”⁶²⁰ buyurmuştur.

İslâm'da istişârenin temel nedeni, bir mesele en az iki kişiyle alakalı olur, daha fazla kişiyle de olabilir. Dolayısıyla bir konu hakkında bir kişi, tek başına karar verdiği takdirde, diğer kişiler haksızlığa uğrayabilir. İslâm öncesi zamanlarda da istişâre'nin varlığından Kur'ân'da bahsedilmektedir.⁶²¹ Ayrıca Hz. Peygamber'in hadislerinde de istişâreyle ilgili hususlar yer almaktadır. O, bir sözünde, “mümin bir kardeşiniz size bir şey danıştığı zaman ona (doğruyu) gösterin”⁶²² buyurmuştur. Yine “bir kişiye, bildiği bir şey danışıldığı zaman onu saklarsa, Allah kıyâmet günü o kişiyi yularla bağlar”⁶²³ buyurmuştur.

4. 5. 2. 2. İstişârenin Fazileti ve Konusu

İçtimaî, askerî veya siyasî işlerden iyi neticeler elde edebilmek; yine oluşan problemlerin olumlu şekilde çözülebilmesi istişâre ile mümkün olur. Kişinin aklı, zekâsı ve tecrübesi hangi seviyede olursa olsun, şûra temeline uygun hareket etmediği müddetçe faydalı sonuçlar elde etmesi zor görünmektedir. Kur'ân'da da işaret

⁶²⁰ En'am, 6/116: وَإِنْ تُطِغْ أَكْثَرَ مَنْ فِي الْأَرْضِ يُضِلُّوكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ

⁶²¹ Neml, 27/32: /قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي أَمْرِي مَا كُنْتُ قَاطِعَةً أَمْرًا حَتَّى تَشْهَدُون (Sebe kraliçesi dedi ki): “Ey ileri gelenler, Ne yapacağım hususunda bana fikrinizi söyleyin. Sizler fikirlerinizi açıklamadan bir şeye kesin karar vermem.”

⁶²² İbn Mâce, **Sünen-i İbn Mâce**, “Edeb”, Cilt: 37, s. 1233 (hadis no: 3747).

⁶²³ Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'âs b. İshâk es-Sicistânî, **Sünen-i Ebû Dâvûd**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, “Kitabu'l-İlm”, Cilt: 4, ss. 67-68 (hadis no: 3658).

edildiği üzere problemler, en güzel şekilde danışılarak çözülebilir. Hz. Peygamber akıl yönünden üstün olmakla birlikte, dünyevî meselelerin halledilmesinde ihtiyaç olan bilgilerin tümüne sahip olmadığından, insanların fikir ve tecrübesinden yararlanma ihtiyacında olduğu bilinmektedir. Allah Ona da müşavereyi emretmiştir.

“Şûra” kavramı, fıkıhta kamu hukukuyla alakalı konularda “danışma” manasında yaygın olarak kullanılır ve idarecilerin toplumu ilgilendiren konularda müşavere bulunması anlamına gelir.⁶²⁴ Allah, böyle davrananları övmektedir.

İstişârenin konusu hakkında âlimler, Allah'tan bir vahiy nâzil olmuş olan herhangi bir mesele hakkında, peygamberin ümmetiyle istişâre etmesinin câiz olmayacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü “nass” varid olduğunda, re’y ve kıyas geçersiz olur. Bu nedenle Resûlullah, ahkâm ile ilgili meseleleri tartışmaya açmaz, istişâre etmezdi. Çünkü ahkâm denilen farzlar ve haramlar bütün yönleriyle Allah tarafından belirlenmiştir.⁶²⁵ Ama âyet, hakkında vahiy gelmemiş konularda hüccet olmaya devam etmektedir. Ayrıca şûra daha çok sosyal konularla ilgilidir, bu nedenle devlet yönetiminden de bahsetmek lazımdır.

4. 5. 2. 3. Devlet Yapısı Ve Şûra

Âyet-i kerîmede bu duruma işaret edilmiş, daha sonra nâzil olan âyette, “işler hakkında onlarla müşavere et” denilmiştir. Son asırlarda da istişâre, özellikle “siyasette” önemli bir mefkûre olmuş durumdadır. Bilenlere veya halka danışma, halkla birlikte olma ve yönet(il)me, halkın sıkıntılarını yöneticilere anlatabilmesi için onlara ulaşmalarını imkân verme, önemli bir ilkedir. Bunun için meclisler, senatolar, müşavere heyetleri vb. kurumlar oluşturulmaktadır.

İslâm’a göre devlet, hukuk ve ahlâk devletidir. O, icraatta kanunlara dayanırken, öte taraftan ahlâkî umdelere dayanır. Devletin anayasa Kur’ân’dır. İslâm, devletin genel hatlarını çizen yegâne dindir. Birçok kanun ve anayasal genel kurallar ge-

⁶²⁴ Kurtubî, **Ahkâmü’l-Kur’ân**, Cilt: 4, ss. 249-250.

⁶²⁵ Bkz. Nisâ, 4/59; Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 8, s. 65; Talip Türcan, “Şûra”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2010, Cilt: 39, ss. 230-235.

tirmiştir.⁶²⁶ “İslâm demokrasinin kişisel sorumluluk sınırını tahkim etmek, hukuk'u insan arasında yaymak ve eşit kılmaktır. Grupların çeşitliliğine rağmen, halk arasında sosyal güvenliğin zorunlu olduğunu pekiştirmek gibi görevleri de üstlenmiştir.”⁶²⁷ İslâm'ın ilk kabul ettiği ilke “hürriyet ve eşitlik” ilkesidir. Siyasî alanda “hürriyet” ilkesi en kâmil ve bariz şekilde insanlara bazı haklar vermektedir. O haklar:

- 1- Siyasal özgürlük: Akıllı ve ergin bireye yönetime katılma ve denetleme hakkını verir.
- 2- Düşünce hürriyeti: İslâm herkese istediği şekilde düşüncesini ifade etme hakkını verir.
- 3- İslâm'da inanç hürriyeti, kendi dinini terk ederek İslâm dinini kabullenmeye kimseyi zorlamamasıyla kendini göstermektedir.
- 4- Eşitlik ilkesi: İslâm kâmil mânada hürriyet ilkesini tesis ettikten sonra bunu tamamlayanı müsavat/ eşitlik ilkesini getirmiştir. Ona göre insanlar sadece hür değil, menşei itibarı ile bir tür olarak eşittirler. İnsanlar, kişiden kişiye ayırım yapılmadan hak ve sorumluluk yönünden kanun karşısında eşittirler. Eşitlik ilkesinin tatbikinde Müslümanla gayrimüslim arasında fark gözetilmez.⁶²⁸

4. 5. 2. 4. İslâm'da Danışma Kurulu Üyeleri

Devlet yönetimiyle ilgili konularda şûraya kimlerin katılacağı konusunda Kur'ân'da ve Sünnet'te özel bir düzenleme yoktur. Hz. Peygamber bu konuyla ilgili olarak bazı meseleleri mescitte hazır olan aşıpla, bazılarını ise onların ileri gelenleriyle istişâre etmiştir. Şûra ehliyle ilgili “ehlü'l-hal ve'l-akd” tabiri kullanılmıştır. Bu tabir, “ülü'l-emr” ifadesiyle de yakından alâkalıdır. “Çoğunluk, iki sınıf arasında iktidarın kullanımında ortaya çıkan tarihsel uzlaşmaya uygun olarak ülü'l-emrin yöneticilerden ve ilim adamlarından meydana geldiği fikrini benimsemiştir.”⁶²⁹

⁶²⁶ Samiye Mustafa Haşşab, **İslam Sosyolojisi** (çev. Ali Coşkun, Nebile Özmen), Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2010, s. 45.

⁶²⁷ Derveze, **et-Tefsîru'l-Hadîs**, Cilt: 4, s. 473.

⁶²⁸ S. Mustafa Haşşab, ss. 45-47.

⁶²⁹ Talip Türcan, “Şûra”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2010, Cilt: 39, ss. 230-235.

İstişârenin yöntemiyle ilgili Allah, “Eğer bilmiyorsanız bilgi sahibi olanlara sorunuz”⁶³⁰ buyurmuştur. Devlet erkânı veya herhangi bir kimse, her hususta bilgi sahibi değildir. Dolayısıyla bilinmeyen veya yeterli tecrübeye sahip olunmayan konularda bilgi sahibi olanlara, yani konunun uzmanlarına sormak gerekir. Bu konuda Devlet başkanı, farklı bir istişâre heyeti oluşturabilir. Şûra mensupları karar alırken ya ittifak ile veya çoğunluk kararı alabilirler. Allah’tan nass varid olduğunda, re’y ve kıyas geçersiz olur, bu konuya âyetlerde de işaret edilmiştir.⁶³¹

Allah, vahiy gelmemiş konularda akıl sahiplerine kıyas yapmalarını emretmiş,⁶³² kıyasla hüküm çıkaranları da medhetmiştir.⁶³³ “Yönetimde olanlar, ümmetin menfaatine yönelik mevzularda İslâm bilginleriyle, memleket davalarında bakanlar, işi bilen temsilcilerle istişâre etmeleri durumunda bu iş amacına ulaşır.”⁶³⁴

Şûra’da içtihad bir ruhsattır, toplantılarda bu ruhsat kullanılırken alınan kararlar veya ortaya çıkarılan hükümler, İslâm’ın genel prensiplerine aykırı olmamalıdır, zulüm ve adâletsizlik meydana getirmemelidir, zira İslâm, adâleti emretmektedir. Hz. Peygamber de insanların en akıllısı ve en zekisi olarak vahiy gelmediği konularda şûra toplantıları yapmış, bunun neticesinde de içtihad ederek ümmetine yol göstermiştir.

4. 5. 2. 5. İstişâre’nin Kapsamı ve Bağlayıcılığı

Hiz. Peygamber, ashabın kalplerini hoş tutmak için gayret eder, birçok meseleyi onlarla istişâre ederdi. Harp ve benzeri konularda da diğer görüşlerden istifade ederek yardım alır veya bir konuda temayül oluşmadıkça, o işe girişmezlerdi.⁶³⁵

İstişâreye ilişkin talebin, Hiz. Peygamber açısından hangi hususları kapsadığı hakkındaki tartışma, aynı zamanda şer’î ahkâmın tespitinde onun içtihad yetkisine sahip olup-olmadığına ve fiilen içtihad yapıp-yapmadığına dair görüş ayrılığı

⁶³⁰ Nahl, 16/43: فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ...

⁶³¹ Nisâ, 4/59, 105; Maide, 5/48, 49, 50.

⁶³² Haşr, 59/ 2: فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ.../ “Ey akıl ve basiret sahipleri ibret alın!”

⁶³³ Nisâ, 4/83: ...لَعَلَّهُمُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ.../ “(Onlar), bunu hüküm çıkaranlardan öğrenirlerdi.”

⁶³⁴ Derveze, et-Tefsîru’l-Hadîs, Cilt: 4, s. 473.

⁶³⁵ Fahreddin er-Râzî, et-Tefsîru’l-Kebîr, Cilt: 8, ss. 66- 67; Kurtubî, Ahkâmü’l-Kur’ân, Cilt: 18, ss. 486-487; İbn Kesîr, Tefsîru’l-Kur’ân’il -Azîm, Cilt: 4, s. 118.

lığı ile de alâkalıdır. Buna mukabil sahabenin içtihadı açık konularda şer'î hükümlerin tespiti dâhil bütün meselelerde birbirleriyle istişâre ettikleri bilinmektedir."⁶³⁶

Ashâb'ın hakkında istişâre ettikleri birçok husus vardır, bunların biri halifeliktir. Yine Hz. Ömer yaralanıp vefat edeceğini hissettiği zaman, bir sonraki halife olacak kişinin seçimini güvenilir insanlardan oluşan bir heyete bırakmıştı.

Allah'ın "müşavere et" emri, özel veya sosyal konularda içtihat ederek galip zanna göre hareketin câiz oluşuna delildir. Diğer taraftan Araplar veya başka toplumların ileri gelenleri, önemli sosyal işlerde kendileriyle müşavere edilmezse ağırlarına gider. Bunun için Allah Hz. Peygamber'den, hakkında İlâhî hüküm olmayan işlerde onlarla müşavere ederek karar almasını istemiştir. Böyle davrandığı takdirde onlar Hz. Peygamber'e daha meyilli olacaklar, kalplerindeki kinli durumdan uzaklaşacaklar ve gönüllerin birleşmesine vesile olacaktı.⁶³⁷ Çünkü istişâre, cemaatle bir arada olma sevgisini oluşturur, akıllarda olan derinlikler ortaya çıkar, bu sayede doğruya ulaşma daha da kolaylaşır. İstişâre eden bir toplum, er-geç doğruya vasıl olur.

Hz. Peygamber, "Kendisine danışılan kişi güvenilen bir kimsedir" buyurmuştur.⁶³⁸ Bireysel konularda istişâre, fikir alınacak kişilerin özellikleri veya danışılan işe göre değişir. Konunun çeşidine binaen danışılacak kişi uzman olması lazımdır, dünyevî meselelerde yönelik danışılacak kişilerin tecrübeli ve muhakemesi sağlam olması gerekir.⁶³⁹ İdareyle ilgili konularda "yönetimde olanların bilmedikleri veya içinden çıkamadıkları konular hakkında bilenlere ve ülkenin maslahatlarına yönelik konuları uzman kişilere danışmaları yöneticilerin görevleri arasındadır."⁶⁴⁰

İstişâre'nin bağlayıcılığı olup olmadığı hususunda, klasik fıkıhta genel anlayışa göre "şûra sonucunda ortaya çıkan karar, çoğunlukla hatta ittifakla alınmış olsa bile devlet başkanı için bağlayıcı değildir." Zira istişâreyi emreden âyetin devamında, "Kesin karar verdiğinde artık Allah'a tevekkül et!" buyurmuştur. Yani burada

⁶³⁶ Talip Türkan, "Şûra", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2010, Cilt: 39, ss. 230-235.

⁶³⁷ Kurtubî, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, Cilt: 4, ss. 251-252.

⁶³⁸ Tirmizî, **Sünenü Tirmizî**, "Kitabu'l-Edeb", Cilt: 5, Bap: 57, s. 125 (hadis no: 2822); İbn Mâce, **Sünen-i İbn Mâce**, Cilt: 2, Edeb: 37, s. 1233 (hadis no: 3745).

⁶³⁹ Kurtubî, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, Cilt: 4, s. 251; Talip Türkan, "Şûra", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2010, Cilt: 39, ss. 230-235.

⁶⁴⁰ Talip Türkan, "Şûra", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2010, Cilt: 39, ss. 230-235.

ortaya çıkan fikirlerden uygun görülen fikri alıp karar verme yetkisinin bulunduğu bildirilmekte ve istişâre ettiği diğer kişilerin fikirleriyle ister örtüşsün isterse aykırı olsun, kendisinde ağırlık kazanan görüş doğrultusunda hareket etmesi istenmektedir.⁶⁴¹ Burada dikkat edilmesi gereken diğer bir mesele ise, müşavere emrini, Hz. Peygamber'in akıl bakımından üstünlüğü teslim edilmekle birlikte, onun dünyevî meselelerin çözümünde gerekli bilgilerin hepsine sahip olmadığı ve başkalarının fikir ve birikimlerinden de faydalanmaya ihtiyaç duyabileceği şekilde yorumlanmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber'in aklına gelmeyen bir meseledeki çözümün başka bir insanın aklına gelmesi uzak bir ihtimal değildir.⁶⁴²

4. 5. 2. 6. Şûra, Azmetmek ve Tevekkül Etmek

Şûra Sûresinde, iman ve tevekkül birlikte kullanılırken, başka bir âyette “şûra, azimet ve tevekkül” kavramları beraber gelmiştir. “İş hususunda onlarla müşavere et! Kararını verdiğin zaman, artık Allah’a tevekkül et”⁶⁴³ şeklinde ifade edilmiştir. Bu nedenle, birbiriyle alakaları olan bu kavramların izahı şöyle olur:

- 1- Şûra, esasen aykırı fikirleri öğrenme ameliyesidir. İstişâre eden kimse ise bu farklı fikirleri birleştirir ve bunlardan kitap ve sünnete uygun olması şartıyla en iyi olanını tespit etmeye çalışır.
- 2- Üzerinde durulmuş, etraflıca irdelenmiş ve elekten geçirilmiş bir iş vardır. Kişi azmederek bir şey kararlaştırdı mı, artık azmini hedefe koyar ve sonuçlarının söz konusu edilmesini bir kenara atar, artık tevekkül edilir.⁶⁴⁴

“Bir işe karar verdiğin zaman, sadece Allah’a tevekkül et” âyeti Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'e herhangi bir meseleye yönelik karar vermesi durumunda o işi uygulamaya başlamasıyla birlikte Allah'a dayanmasını emretmektedir. Yani âyette geçen tevekkül'ün anlamı, kişinin aciz olduğunu kabul etmesi ve Allah'a güvenip dayanması, demektir. Âyet, tevekkülün, insanın kendisini ihmal etmesi olma-

⁶⁴¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Cilt: 4, s. 204; Talip Türcan, “Şûra”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2010, Cilt: 39, s. 230-235.

⁶⁴² Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Cilt: 8, ss. 66-67; Talip Türcan, “Şûra”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2010, Cilt: 39, ss. 230-235.

⁶⁴³ Âl-i İmrân, 3/159: ... وَشَاوَرَهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ

⁶⁴⁴ Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Cilt: 4, ss. 252-253.

dığına da delâlet eder. Aksi halde müşavereyi emretmek, tevekkülü emretmeye zıd olurdu. Bilâkis tevekkül, insanın zâhirî sebepleri görüp gözetmesi ve fakat bununla beraber o sebeplere kalbiyle istinâd etmeyip, aksine Cenâb-ı Hakk'ın hıfz-u emânına ve himayesine dayanmasıdır.⁶⁴⁵ Allah'ın, “müminler ancak Allah'a tevekkül etmelidirler”⁶⁴⁶ emrindeki doğru olan tevekkülün sırrı ve hakikati, sonuç beklerken Alla-ha'a dayanmaktır.

4. 5. 2. 7. Vücub veya Nedb Olarak Şûra

Müşavere emrinden maksat farziyyet midir? Emr'in zâhiri vücub ifâde ediyor. Cenâb-ı Hakk'ın, “iş hususunda onlarla müşavere et” emri, farz olduğunu gösterir. Ancak Şafîî, bu emri nedb mânasında almıştır.⁶⁴⁷ Klasik fıkıhta da azınlık, şûranın vâcib olduğu yönünde görüş beyan etmiştir. Neticede şûra, şeriatın önemli esaslarından ve azimet yoluyla ortaya çıksa da uyulması gerekli hükümlerdendir.⁶⁴⁸

Çağdaş araştırmacı ve hukukçuların ekseriyeti bu konuda ortaya çıkan genelin görüşünü, devlet reisini hukuken bağlayan bir karar olarak telakki etmektedir. Klasik doktrini büyük ölçüde dikkate almadan, doğrudan Kitap ve Sünnet'ten elde edilen, şûraya başvurma'nın vücûbu, hâkim iradenin topluma ait olduğu, siyasî iktidarın toplum adına ona vekâleten kullanıldığı ve devlet başkanının yetkisinin maslahatla sınırlı olduğu gibi genel prensiplere dayandırılan bu yaklaşımın taraftarlarının, tarihî şûra örneklerini belirtilen ilkeler çerçevesinde yorumlamaktadır. Ayrıca bazı çağdaş hukukçular tarafından “şûra kararının bağlayıcı olduğu” görüşü ile “şûranın vâcib olduğunu” benimseyen yaklaşım arasında alaka kurmuştur.⁶⁴⁹ Son asırlarda da Başkanın yetkisi “şûra kararı” diyebileceğimiz Anayasal çerçeveye sınırlanmıştır.

⁶⁴⁵ Fahreddin er-Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, Cilt: 8, ss. 65-67; Kurtubî, Ahkâmu'l-Kur'ân, Cilt: 4, ss. 252-253; Dumlû, Kur'an'da Salah Meslesi, s. 114.

⁶⁴⁶ Âl-i İmran, 3/122: وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ

⁶⁴⁷ Fahreddin er-Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, Cilt: 8, ss. 66 -67.

⁶⁴⁸ Kurtubî, Ahkâmu'l-Kur'ân, Cilt: 4, ss. 249-250; Talip Türcan, “Şûra”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2010, Cilt: 39, ss. 230-235.

⁶⁴⁹ Talip Türcan, “Şûra”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2010, Cilt: 39, s. 230-235.

4. 5. 3. Toplum Olarak Müminlerin Özellikleri

Bu âyetlerde, sosyal yapı içinde ve toplum olarak müminlerin sıfatları sıralanmıştır. Müminler, “kendilerine verdiğimiz rızıktan da infak ederler” buyrulmuştur.

4. 5. 3. 1. Rızıklardan İnfak (Malî Yardımlaşma)

“İnfak (إِنْفَاق)”, n-f-k (نَفَق) kökünden olup sarf etmek, masrafları karşılamak anlamına gelir. İnfak, malın elden veya özel kullanımdan çıkartılması anlamına gelir.⁶⁵⁰ Bu âyette bahsedilen infak, Müslümanların darda kaldığı, maddî ve manevî sıkıntı içinde yaşadığı Mekke dönemindeki zorunlu yardımlaşmayı akla getirmektedir ve aynı zamanda zekât müessesesinin oluşması öncesi tadrîcî bir hazırlık olabilir. Zekât’ın farz kılınışı ve uygulama imkânı daha sonra Medine döneminde, “*Muttekîler görünmeyene (gabya) inanırlar, namazı samimi bir şekilde kılarlar, kendilerine verdiğimiz rızıklardan hak yolunda harcarlar*”⁶⁵¹ şeklinde ifade edilmiştir.

Kur’ân’da geçen “infak (sarf)” kelimesi, kişinin sadece kendi ihtiyaçları için kullanılmaz, Allah yolunda harcamasını da kapsar. Hz. Peygamber de “kişinin harcamaları içerisinde en faziletli olarak aile efradına harcadıklarını, sonra Allah yolunda kullanılan vasitalara yapılan harcamaları ve yine Allah yolunda olan yol arkadaşları için yapılan harcamalar” olarak belirtmiştir.⁶⁵² Önce aile halkından söz edildiğinden “yakın olandan, sonra ona nispetle daha az yakın olana ve Allah’ın diğer kullarına ihsanda bulunma”⁶⁵³ şeklinde bir harcama sıralaması yapılır.

Âyetteki “infak” ile kastedilen şeyin ne olduğu hakkında bazı görüşler vardır:

- 1- Buradaki kasıt farz olan ibadet (zekât) olabileceği gibi, kişinin aile halkına yaptığı harcamalar da olabilir.⁶⁵⁴
- 2- Burada bahsedilen infak, nafile sadaka da olabilir. Bu görüş ileri sürülürken, zekâtın ancak kendine has olan lafzı ile kullanıldığı göz önünde bulundurulur.

⁶⁵⁰ Halîl b. Ahmed, **Kitâbü’l-Ayn**, Cilt: 3, s. 1825; İbrahim Mustafa ve ark., s. 942; Kurtubî,

Ahkâmu’l-Kur’ân, Cilt: 1, s. 178.

⁶⁵¹ Bakara, 2/3: الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ

⁶⁵² Müslim, **Sahîh-i Müslim**, “Kitabü’z-Zekât”, Cilt: 1, Bap: 12 (hadis no: 994).

⁶⁵³ İbn Kesîr, **Tefsiru’l-Kur’ân’il -Azîm**, Cilt: 4, s. 118.

⁶⁵⁴ Bkz. Müslim, **Sahîh-i Müslim**, “Kitabü’z-Zekât”, Cilt:1, Bap: 12 (hadis no: 995).

Ancak doğru olan infak genel bir anlamı ihtiva eder. Çünkü bu ifadeyle, Allah'ın verdiği rızıklardan harcayanlar övülmektedir. Bu harcama ise genelde helal rızıktan yapılır. Yani onlar şeriatin ödemeyi farz kıldığı zekâtı verirler, zekâtın dışında yerine getirilmesi isteğe bağlı olan ve teşvik edilen bazı şeyleri de infak ederler. Bu açıklama nafil sadaka anlamını da ihtiva eder.⁶⁵⁵

Sonuç olarak “infak, Kur’ân’da toplumsal yardımlaşmayı vurgulayan ve faydalı işler grubundan olan en önemli kavramlardan birisi ve belki de en önemlisidir. İnfak etmek, yani başkalarına kazandığı maldan yardım etmek ve onlara faydalı olmak sâlih amel cümlesindendir.”⁶⁵⁶ Bu konuya birçok âyette işaret edilmektedir.⁶⁵⁷

4. 5. 3. 2. Saldırıları Karşı Ortak Savunma

وَالَّذِينَ إِذَا أَصَابَهُمُ الْبَغْيُ هُمْ يَنْتَصِرُونَ()

39- “*Ve haklarına tecavüz edildiği zaman, birlik olup karşı koyanlardır.*”

“Bağy” (anlamı için bkz. Şûra, 27) kavramıyla birlikte, “onlar” zamiri, yani çoğul bir ifade gelmiştir. Bu ise, bağy’ın herkesle alakalı olduğu anlamına gelir.⁶⁵⁸

Âyette “bağy” ile beraber “yardımlaşma” konusundan da söz edilmiştir. Bu âyette müminlerin bir başka sıfatından bahsedilmiştir ki bu, “onlar zalimin zulmüne birlikte karşı koyma hususunda, Allah’ın kendilerine tanıdığı çizgide hareket ederler” sıfatıdır.⁶⁵⁹ Yani zulme uğradıkları zaman, zalimlere karşı koymaları övülmektedir. Zalime haddini bildirmek ve onu cezalandırmak, onun yaptığı zulme mani olarak onu düzeltmek anlamına gelir. Bu ise övgüyü hak eden bir davranış olup duruma göre şûra ile halledilmesi gerekir. Bağilere karşı, yani haklara saldırı olduğu zaman yardımlaşma, herkesin haksızlığı ile ilgili olarak umumdur.⁶⁶⁰

Saldırı veya haksızlık yapıldığı durumlarda haksızlık karşısında birlik olunur, onu uzaklaştırmaya dek yardımlaşılır, dayanışma gösterilir, saldırı ve düşmanlık def

⁶⁵⁵ Kurtubî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, Cilt: 1, ss. 179- 180.

⁶⁵⁶ Dumlu, *Kur’an’da Salah Meselesi*, s. 66.

⁶⁵⁷ Bkz. Bakara, 2/271, 273, 274; Âl-i İmran, 3/92.

⁶⁵⁸ Kurtubî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, Cilt: 18, s. 489; Elmalılı, *Kur’ân Dili*, Cilt: 7, s. 246.

⁶⁵⁹ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, Cilt: 27, s. 177; Elmalılı, *Kur’an Dili*, Cilt: 7, s. 246.

⁶⁶⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, Cilt: 18, s.524; Kurtubî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, Cilt: 18, s. 489; Elmalılı, *Kur’ân Dili*, Cilt: 7, s. 246; Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, Cilt: 4, s. 235.

etmeye çalışılır. Genele veya özele yönelik haksızlıkları, gerek dıştan ve gerekse içten yapılan saldırıları ve tecavüzleri savuşturmak ve ceza verilmesini sağlamak toplumun üzerinde farz-ı kifayedir. İçten yapılanlarda mahkemeler eliyle adâlet temin edilir, dıştan olanlarda ise siyasi tedbirlerle yardımlaşma yapılır.⁶⁶¹ Saldırıya uğrayanın, bu saldırıyı karşılamak veya defetmek hakkı vardır. Ancak misilleme yapılırken sınırlar içerisinde, haddi aşmadan, israfa kaçmadan olması gerekir.

4. 5. 3. 3. Kötülüğe Karşılık Benzer Kötülük (Kıyas)

İslâm öncesi Araplar, kabileler arası savaşlarda öç alma, baskın ve yağmalama âdetlerini yaygın biçimde uyguluyor; kabile üyesi olmayan insanların hayatlarına kıymet vermiyor, bu sebeple güç sahibi olanlar zayıf olanları eziyor, vahşice öldürüyorlardı. Onlar, “hayatı korumanın çaresi öldürmektir” diyerek, “öldüreni öldürmek sûretiyle hem tedbir hem de intikam alıyorlardı.” Ancak bu işi yaparken intikam alma gayesiyle hareket ettikleri için kutsal olan yaşama hakkına kasdediyor, hayatı korumak yerine onu yok ediyorlardı. Adâlete riâyet etmedikleri kesindi. “İslâm’dan önce aralarında ihtilâf bulunan, karşılıklı olarak birçok insanın katledildiği ve yaralandığı iki kabileden biri, kendini diğerinden üstün görüyor; bir erkeğe karşı iki erkek, bir kadına karşı bir erkek, bir köleye karşı bir hür erkek öldürmek istiyorlardı.”⁶⁶²

وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ ()

40- “Kötülüğün karşılığı, onun benzeri olan kötülüktür. Ama kim affeder ve araları ıslah ederse, onun eciri Allah’a aittir. Gerçekten O, zalimleri sevmez.”

Bu âyet-i kerîmenin, müşrikler hakkında olduğu ve cihad’ı emreden âyetlerle nesh edildiği söylenmiş ancak kesin bir delil bulunamamıştır. Bu âyetle bir önceki âyetin izahı yapıldığı söylenebilir. “Kötülüğün cezası, benzeri bir kötülüktür” ifadesinin anlamı; kendisine sövülen kişi, söven kişiye aynen karşılık verebilir veya kişiye beddua eden kimseye aynı şekilde beddua yapar.⁶⁶³

Azgınlık, zulüm olduğundan dolayı kötü kabul edilmiştir. Kötülüğe meydan vermemek için ‘ceza’ bir yoldur, ancak burada iki önemli şart vardır: Suça, ceza ola-

⁶⁶¹ Kurtubî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, Cilt: 18, s. 489; Elmalılı, *Kur’ân Dili*, Cilt: 7, s. 246.

⁶⁶² İbn Kesîr, Cilt: 1, ss. 299-301; Karaman vd., *Kur’an Yolu Tefsir*, Cilt: 1, s. 266.

⁶⁶³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, Cilt: 18, ss. 525-526.

bilmesi için onun dengi bir kötülük (seyyie) yani suçlunun hoşuna gitmeyecek bir fiil olmalıdır. Aksi durumda bir ceza olmadığı gibi, cürüm ve zulme teşvik olur, yerine düşmeyen güzellik ise çirkin olur. Ceza, suçun dengi ve ona eşit olmalıdır, yoksa adâlet olmaz. Eksik veya fazla verilen ceza zulüm olur, ancak misliyle ceza uygulama ise, adâletin tecellisidir. Âyet, fıkıh ilmine de önemli bir esasa işaret etmektedir. Çünkü bu âyetin muhtevasında, suçlularla mücadele ederken dengi ile mukabele etmek emredilmektedir. Böyle olmadığı zaman haklar zayi olur, dolayısıyla düşmanlık kapıları yeniden açılmasına sebep olur. Kasten ve haksız yere bir insanı öldüren kimseye aynen ölüm cezası verilmesine, yine bir kimseyi yaralamak sûretiyle zarar veren kişiye misilleme yoluyla aynen yaralama cezası verilmesine ‘kısas’ denilmiştir.⁶⁶⁴

Kısas (الْقِصَاصُ), cinâyette ödeşmektir. Cinâyette ise suç, günah ve zararlı olan, men edilen her fiil mânâsıdır. Haksız yere öldürülmüş birinin canına karşı katilin canını istemektir.⁶⁶⁵ Kısâs işlenen fiile ona denk bir fiille mukabele edilmesidir.⁶⁶⁶

Kısas, din tarafından korunması amaçlanan ve en önemli değer olan hayatın muhafazasıyla alakalı bir tedbir olarak ele alınmaktadır.⁶⁶⁷ Kök olarak “kısas” kelimesi izlemek, izini takip etmek ve kesmek, gibi mânâları ihtiva eder. Dolaylı olarak öldürme suçunu ve suçlusunu izleme, devam etme ihtimali olan ihtilâfı keserek sona erdirmeye mânâ ve maksadını içerdiği için bu adı almıştır.⁶⁶⁸ “Kötülüğün karşılığı O’nun benzeri olan kötülüktür” buyrulmuştur. Buradan hareketle “hukukta kısas” ile ilgili şu izahlar yapılmaktadır:

- 1- Kasten işlenen adam öldürme veya müessir fiil (yaralama) suçunun, fâilinin işlediği fiil cinsinden ve ona denk bir ceza ile cezalandırılmasını; fıkıhtaki teknik kullanımıyla, kasten öldürdüğü kişiye karşılık fâilin öldürülmesini ifade eder.⁶⁶⁹ “Ey müminler! Kasıtlı insan öldürme olaylarında kısâs uygulama-

⁶⁶⁴ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, Cilt: 27, ss. 178-179; Elmalılı, *Kur’ân Dili*, Cilt: 7, s. 247; Şamil Dağcı, “Kısas”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, Cilt: 25, ss. 488-495.

⁶⁶⁵ Râğıb el-İsfahânî, s. 671; İbrahim Mustafa ve ark., ss. 739-740; İbrahim Halebî, *İzahlı Mültekâ el-Ebhur Tercümesi*, (çev: Mustafa Uysal) Uysal Yayınevi, Konya, 1987, Cilt: 4, s. 257.

⁶⁶⁶ Bkz. Mû’min, 40/40; Bakara, 2/178; Maide, 5/45.

⁶⁶⁷ Bakara, 2/179: وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ “Kısasta sizin için hayat vardır.”

⁶⁶⁸ Karaman vd., *Kur’an Yolu Tefsir*, Cilt: 1, ss. 266-267; Şamil Dağcı, “Kısas”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, Cilt: 25, ss. 488-495.

⁶⁶⁹ Şamil Dağcı, “Kısas”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, Cilt: 25, ss. 488-495.

mak sizefarz kılındı. Bu durumda hür kimseye karşılık hür, köleye karşılık köle ve kadına karşılık kadın kısâs olunur...⁶⁷⁰

- 2- Kasten işlenen müessir fiille, mağdurda bedenî-fizikî zarar meydana getiren kimse, benzer şekilde cezalandırılır.⁶⁷¹ “Şu hükümleri de farz olarak açıkladık: Cana karşı can, göze karşı göz, burun burunla, kulağa karşı kulak, diş de diş ile kısas edilir. Tüm yaralamalarda birbirine kısas yapılır...”⁶⁷²

Kısas, fıkıh'ta ukubat (cezalar) ahkâmının temelini oluşturur. Kısas, mümasalet, meşru ve yasal olma, misliyle mukabele etme şartlarını içerir. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de umutsuz durumlar sebebiyle toplumlarda istenmeyen olaylar ortaya çıkabiliyor. Sebepleri ne olursa olsun önemli olan hukûkî yollarla sorunlar çözülmelidir, günümüzde deyasal yöntem uygulamaya çalışılmaktadır. Sorunlara yönelik geçmişte ilahî mesajlarla çözüm önerileri olmuştur ve bu önerilere uyulduğu zaman olumlu neticelerin elde edildiğini gösteren bilgiler tarih kitaplarında bulunmaktadır. Dolayısıyla günümüzde de ortaya çıkan problemleri Kur'an'ın tavsiyeleri doğrultusunda çözmek mümkün gözükmektedir.

4. 5. 3. 4. Affetmek ve Arayı Düzeltmek

“Ama kim affeder ve arayı düzeltirse...” yani kısası terk edip kendisine zulmedenin arasını affetmek sûretiyle düzeltirse, anlamındadır. Ceza verme imkânı olduğu halde, kötülük edeni affedip Allah rızası için arayı düzelden kişiye Allah mükâfat verir. Ceza verme kudreti olduğu halde affetmek, büyüklük göstergesi bir davranıştır.⁶⁷³ Ayrıca “kim bağışlarsa” şeklindeki tekil şahıs ifadesinin getirilmiş olması; konunun kamuyla alakalı olan meselelerden ziyade, daha çok şahıs olarak başa gelenlere dikkat çekilmiştir.⁶⁷⁴

Yapılan af sebebiyle fitnenin son bulması, ortamın yatışması ve bunun sonucunda suçlunun suçundan vazgeçip tövbe etmesine vesile olması gerekir. Af konu-

⁶⁷⁰ Bakara, 2/178: ... أَيْهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَىٰ بِالْأُنْثَىٰ

⁶⁷¹ Şamil Dağcı, “Kısas”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2002, Cilt: 25, ss. 488-495.

⁶⁷² Mâide, 5/45: وَكُتِبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ

⁶⁷³ Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, Cilt: 18, s. 526; Kurtubî, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, Cilt: 18, ss. 490-491.

⁶⁷⁴ Elmalılı, **Kur'ân Dili**, Cilt: 7, ss. 247-248.

suyla ilgili olan mezkûr âyet, bu kısım ile ilgilidir. Yapılacak af sebebiyle suçun artmasına, öfke ve toplumdaki kinin kuvvetlenmesine sebep olmamalıdır. Bu takdirde Allah, zalimi affetmeyi teşvik etmiş, ayrıca iman sahibi olmaları sebebiyle müminleri affedeceğine dikkat çekmiştir. Fitneyi bitirmeyen veya körükleyen af tavsiye edilmez, haksızlık eden kimse pişmanlık duyup yaptığından tövbe etmesi halinde tavsiye edilir. Ayrıca af, kötülüğe denk bir kötülükle mukabele edebilme durumunda yapılır. Böyle bir durumda bağışlamanın bir anlamı ve ağırlığı olur, saldırgan ile affeden kişi üzerinde etkili olabilir.”⁶⁷⁵

4. 5. 3. 5. Ceza Verirken Zulmetmemek

“Gerçekten O, zalimleri” yani (Allah), kötülüğü başlatan zalimleri sevmez.⁶⁷⁶ İlke olarak intikam almak câiz olmakla beraber işin makbul yanı, intikam almaktan vazgeçip, affedebilmektir. Bu âyette, zulme maruz kalan kişinin, zalimden daha fazla talepte bulunmasının câiz olamayacağına dikkat çekilmiştir, çünkü zalim de olsa bir kimse, yaptığı zulüm haricinde masumdur. Bunun yanı sıra, günah işlenerek verilen zarar karşılığında, günah işlemek sûretiyle mukabele etmek câiz değildir. Bir kimseye “Allah seni rezil rüsvay etsin!” denilirse, o kişi aynı şekilde mukabele edebilir. Ama bir kimse, haddi gerektiren bir iftiraya maruz kalırsa, iftira atan kişiye aynen mukabekle edilmez; ona had cezası gerekir. Yani, zina iftirası atana aynen karşılık verilmez, zina edene zina ederek intikam almak haramdır.⁶⁷⁷ Çünkü Allah, gerek doğrudan doğruya zalimlik edenleri, gerekse ceza konusunda haddi aşmak sûretiyle ileri giden zalimleri sevmez.

Ceza konusunda misliyle mukabelenin zor olduğu durumlarda, zulmetme ihtimali sebebiyle ceza vermeyip bağışlamak hem takvaya uygun, hem de daha akıllıca bir davranış biçimi veya alternatif yol olabilir.

⁶⁷⁵ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, Cilt: 27, ss. 180 -181; Kurtubî, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, Cilt: 18, ss. 490-494; Seyyid Kutub, **Fî Zılâl-il Kur'ân**, Cilt: 5, s. 3167.

⁶⁷⁶ Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, Cilt: 18, s. 526; Ayrıca bkz. Şûrâ 8 ve 21. mad.

⁶⁷⁷ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, Cilt: 27, ss. 180 -182; Kurtubî, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, Cilt: 18, ss. 490-494; Mevdûdî, **Tefhîmu'l Kur'ân**, Cilt: 4, s. 235.

4. 5. 3. 6. Zulme Uğradıktan Sonra Hakkını Almak

وَلَمَنْ اِنْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ فَأُولَٰئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ ()

41- “Zulme uğradıktan sonra yardımlaşanlara gelince, işte onları kınayıp cezalandırmaya gerek yoktur.”

Bu âyetin, Ensar’dan bir kişinin kendisine sövmesi üzerine önce cevap veren, akabinde sövgüler devam ettiği halde susup karşılık vermeyen Hz. Ebu Bekir hakkında nâzil olduğu söylenmiştir. Buna göre bu (40 -43) âyetler Medine’de nâzil olmuş olmalıdır,⁶⁷⁸ ancak bu konuda sıhhatli bir bilgiye rastlanmamıştır. Daha önce belirttiğimiz gibi, cumhura göre sûrenin tamamı Mekke’dir.

Âyet-i kerîme’de haksızlığa maruz kalan bir kimsenin, hakkını bizzat kendi çabasıyla aldığı takdirde ona ceza verilemeyeceği ve bu sebeple suçlanamayacağına işaret edilmektedir.⁶⁷⁹ Yani misliyle muhabele eden kimselere ceza uygulanmaz, anlamı çıkmaktadır. Ancak insanların kendi aralarında cereyan eden hadiselerde haksızlığa maruz kalan kimselerin bazı hakları bizzat almasının sakıncaları unutulmamalıdır. Alınabilecek haklar vardır, alınamıyacaklar vardır. Hak talep edilen kimsenin Müslüman veya kâfir olması durumu değiştirmez. Bu gibi durumlar olduğu zaman çağımızda belli bir noktadan sonra yargı eliyle yapılması tavsiye edilmektedir.

İntikam almanın esası, zarara uğrayan kişinin zararını telafi etmek için misliyle karşılık verilmesidir, tabi caydırıcı yönü de vardır. Nasslardan anlaşılan, zarar söz konusuysa misliyle mukabele etmeye izin verilmektedir. Burada farklı bir ayrıntı da şudur: Zarara uğrayanın hakkını eksiksiz alalım derken, fazla alma veya cezada ileri gitme ihtimali de olur, yani bu kez suçluya zarar verilebilir. Diğer taraftan haksızlığa maruz kalan kişi için, hakkını tam almak veya almamak arasında bir durum ve çelişki ortaya çıkar. Bu iki durumdan hangisi daha önemlidir? Burada iş, müçtehitlere veya hâkimlerin içtihatlarına kalmaktadır, yani duruma göre değişir.⁶⁸⁰

⁶⁷⁸ Kurtubî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, Cilt: 18, ss. 490-493; Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, Cilt:3, s. 25.

⁶⁷⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, Cilt: 18, ss. 526-527; Elmalılı, *Kur’ân Dili*, Cilt: 7, s. 248.

⁶⁸⁰ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, Cilt: 27, ss. 178-179; Mevdûdî, *Tefhîmu’l Kur’ân*, Cilt: 4, s. 235.

“Kim... hakkını alacak olursa, İşte onları kınayıp cezalandırma yolu yoktur.”

Zalimlere karşı birlikte direnenler, herhangi bir şekilde onlar sorumlu tutulamaz. Çünkü onlar, zulme birlikte karşı koyarak kendilerine mubah olan bir şeyi yapmışlardır. Zulüm karşısında savunma yaparak zulmü bertaraf etmişler, kötülüğe aynen şekilde mukabele etmişler; yani Onlar zulmü istememiş ve kendilerinden defetmişlerdir. Âyet-i kerîmenin sonundaki ifade de, zulmün intikamını almanın mubah olmasına rağmen, bunun emredilen bir iş olmaması, anlamındadır.⁶⁸¹

Yüce Allah yapılan haksızlıklara karşılık vermeyi övgü sadedinde söz konusu etmiş, buna karşılık yapılan kötülüğü affetmeyi yine övgü sadedinde söz konusu etmiştir. Bundan dolayı birinin diğerinin hükmünü kaldırma ihtimali olduğu gibi, onun iki farklı durum hakkında olma ihtimali de vardır:

- 1- Haksızlık yapan ve haddi aşan günahı açıktan açığa işleyen birisi olup ve herkes arasında yüzünüzce bunu işlerken küçüğe de, büyüğe de eziyet eden birisidir. Böyle birisini cezalandırmak daha faziletlidir.
- 2- İstemeyerek yahut da hatasını kabul ederek “af” talep eden bir kimse hakkında bahis konusu olur, böyle bir durumda af yolu seçilir.⁶⁸² Çünkü “*fedakârlık etmeniz takvaya daha uygundur.*”⁶⁸³ Ayrıca “*sadaka olarak bağışlamayı tercih etmek, kişi için keffaret olur*”⁶⁸⁴ âyetleri bu gibi haller hakkındadır.

Mekke’de nâzil olan sûrelerde geçen üç âyette şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır: “*Sen af kolaylık yolunu benimse, (İslâm’a) uygun olanı emret ve cahillerden yüz çevir.*”⁶⁸⁵ “*Ve haklarına tecavüz edildiği zaman, birlik olup karşı koyanlardır.*”⁶⁸⁶ “*Eğer ceza verecekseniz, size ceza verilenin misliyle ceza verin ve eğer sabrederseniz, andolsun bu, sabredenler için daha hayırlıdır.*”⁶⁸⁷ Bu âyetlerin Hz. Pey-

⁶⁸¹ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, s. 181; Seyyid Kutub, **Fî Zılâl-il Kur’ân**, Cilt: 5, s. 3167; Derveze, **et-Tefsîru’l-Hadîs**, Cilt: 4, s. 472.

⁶⁸² Kurtubî, **Ahkâmu’l-Kur’ân**, Cilt: 18, ss. 489-490; Derveze, **et-Tefsîru’l-Hadîs**, Cilt: 4, s. 472.

⁶⁸³ Bakara, 2/237: وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ ; Nur, 24/22: ()... اللَّهُ لَكُمْ /Affetsinler ve hoşgörülü olsunlar. Allah’ın sizin hatalarınızı mağfiret etmesini istemez misiniz?”

⁶⁸⁴ Maide, 5/45: فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ ...

⁶⁸⁵ A’raf, 7/199: خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ

⁶⁸⁶ Şûra 42/39.

⁶⁸⁷ Nahl, 16/126: وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ

gamber'in hayatında önemli olaylar akabinde inzal olduğu ihtimal dışı değildir. Mekke'de kâfirlerle karşılaşmayı isteyenlere yönelik bir ruhsat olabilir.⁶⁸⁸

4. 5. 3. 7. Sadece Zulmedenlere Ceza

إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ وَيَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ()

42- “İnsanlara haksızlık edenlere ve yeryüzünde sebepsiz haddi aşanlara kınama ve ceza yolu açıktır. Ayrıca acıklı azap da bunlaradır.”

Cezalandırma yolu doğrudan doğruya zulüm yapanlara, karşılık verirken aşırı gidenlere, ceza verirken haddi aşanlara ve yeryüzünde hak arama olmaksızın fitne çıkarmak amacıyla azgınlık edenleredir. Bu hükümler umumidir, ifadenin zahiri de buna delalet etmektedir. Yani zulme uğradıktan sonra Müslüman kâfirlerden intikam veya kişi kendi intikamını kendi alırsa nice olur?⁶⁸⁹ Burada, intikama sebep olan şeref, haysiyetle alakalı konular veya mal (eşya) konusu da öne çıkar. Maldan helâllik olabilir ama ırzla ilgili hususlarda helâllik kolay kolay olmaz.

Ceza, insanlara düşmanlık eden, fesat çıkaran ve saldırganlık yapanlara verilir. Allah, “Onlar sözü işitip en güzeline uyarlar”⁶⁹⁰ şeklinde buyurmaktadır, dolayısıyla dikkatli olmak gerekmektedir. Ceza aynı zamanda, yeryüzünde haksızlığa kalkışanları caydırmaya yönelik bir uygulamadır. Onlar, ahirette de pek acıklı bir azabı hak etmektedir. Bu nedenle o kimseler her türlü kınamaya da layıktırlar.

4. 5. 3. 8. Sabır Ve Özenilmeye Değer İşler

وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ إِنَّ ذَلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ ()

43. “Bununla beraber kim de kötülüğe sabreder ve bağışlarsa kuşkusuz işte bu, azmedilmeye değer işlerdendir.”

Haksızlık yapan kimse Müslüman olursa, intikam almaktan vazgeçip sabretmek veya affetmek yolu tercih edilebilir. O zaman bu özenilecek güzel işler anlamına

⁶⁸⁸ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Cilt: 4, s. 472.

⁶⁸⁹ Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Cilt: 18, ss. 492-494; Elmalılı, *Kur'ân Dili*, Cilt: 7, s. 248.

⁶⁹⁰ Zümer, 39/18: الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ

gelir. Bağışlama, göz yumma vs her halükârda büyük bir meziyet ve ahlâktır.⁶⁹¹ Ancak diğer taraftan bazı durumlarda vaziyet tam aksine bir şekil alır. Böyle bir durumda affın terkedilmesi gerekir ki, haksızlığın önlenmesine ihtiyaç duyulması halinde olur. Hz.Peygamber'den buna delalet edecek bir rivâyet gelmiştir.⁶⁹²

*İslâm öncesi Arap geleneğinde intikam duygusu ön plandaydı. Onlar, kısas uygulamada ısrarlı olur, kan bedeli (diyet) mukabilinde barış (sulh) yapmayı ayıp sayarlardı. Böyle yapanlara iyi gözle bakılmaz, öldürülen kişinin kanını satmakla suçlanırdı. İslâmla birlikte kısas ve diğer konular, adâlet ve hakkaniyete uygun bir hale gelmiş; maktulün mirasçıları, diyet karşılığında kısıstan vazgeçmesi için teşvik edilmiştir.*⁶⁹³

‘Kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa’ ifadesiyle af seçeneği sunulmuştur. Çünkü “bu üzerinde kararlılıkla durmaya değer işlerdendir.” Haksız saldırıyı önlemeye çalışmak ve meşru müdafaa ölçüleri içinde karşılık vermek, kınamayı ve cezayı gerektiren bir eylem değil, hatta yerine göre bir erdemdir. Ancak olabildiğince sabırlı ve akıllı davranarak, doğru olanı yapmak gerekmektedir, çünkü ölçü kaçtığında önü alınamaz şekilde fitne çıkabilir. Zaten gasbedilen şey, eşya ise günümüzde kamuda görevlendirmeler yapılmakta ve bu yöntemle geri alınmaktadır, dolayısıyla diğer tüm işleri kamu otoritesine bırakmak gerekir.

5. DALÂLET

“Bu âyetlerde yukarıda bahsedilen ölçülerin dışına çıkanlardan bahsedilmektedir. Allah Teâlâ, insanlara zulmedenlere ve yeryüzünde fesat çıkaranlara, bu zulümleri ve aşırılıkları yüzünden elem verici bir azap olduğunu beyan ettikten sonra, kâfirlerin cehennem ateşini gördükleri zamanki durumlarını da zikretmiştir.”⁶⁹⁴

وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ وَلِيٍّ مِنْ بَعْدِهِ وَتَرَى الظَّالِمِينَ لَمَّا رَأَوْا الْعَذَابَ يَقُولُونَ هَلْ إِلَىٰ مَرَدٍّ مِنْ سَبِيلٍ

⁶⁹¹ Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Cilt: 18, ss. 495-496; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Cilt: 4, s. 472; Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'ân*, Cilt: 4, s. 235.

⁶⁹² İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, Cilt: 1, s. 637 (hadis no: 1981): Hz. Zeynep, Hz. Ayşe'ye onun yanında birtakım sözler dokundururken, Hz. Ayşe ondan bu işten vazgeçmesi istedi, ancak o, ısrarla devam ediyordu. Sonunda Hz Peygamber, Hz. Ayşe'ye “Serbestsin, sen de intikamını al” demişti.

⁶⁹³ Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsir*, Cilt: 1, s. 269.

⁶⁹⁴ Züheylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, Cilt: 25, ss. 71-72.

44- “Allah kimi sapıklıkta bırakırsa artık onun Allah’tan başka, kendisini doğru yola getirecek bir himâye edeni yoktur. Zalimler azapla yüzyüze geldikleri zaman geri dönmek için bir çıkış var mı? dediklerini göreceksin.”

5. 1. Dalâletin Anlamı ve Maiyeti

“D-l-l (ضلل)” kökünden dalal (ضلال), hata, yanlış görüş, doğru yoldan sapmak anlamındadır. İster kasıtlı, ister gafletle olsun; isret az, ister çok olsun, doğru yoldan uzaklaştıran her tür sapmaya “dalal” denir.⁶⁹⁵

Allah, mübarek bir kitap olan Kur’ân’ı yol gösterici olarak indirmiş, güzel bir ahlâkı ve temiz bir yaşantısı olan Hz. Muhammed’i, peygamber ve önder olarak seçmiştir.⁶⁹⁶ Allah’a ve peygamberine iman edenlerin yaşadıkları hayatı ‘en güzel hayat’ olduğu belirtildiği halde Ona teslim olmayan kimseleri Allah dalâlet içinde bırakacağını, onlara yardım da etmeyeceğini belirtmiştir. Çünkü kendi iradesiyle sapıklığa yönelen ve haktan uzaklaşan kimseleri Allah, sapıklığa düşürür veya “imana muvafak kılmayıp sapıklık içerisinde bırakırsa” bundan sonra onun hiçbir dostu yoktur. Bunlar Hz. Peygamber’in, Allah’a iman ve taatlara ilişkin yaptığı çağrıdan yüz çevirenlerdir.⁶⁹⁷ Hak ve adâlet yolundan sapanlar, Hz. Peygamber’in davet ettiği hususlarda onu tasdik etmeyen kimselerdir. Bu nedenle “Allah’ın saptırmasından sonra zalime yardım işini üstlenecek bir yardımcısı yoktur” demektir. Yani dalâlet konusunda Allah’ın izni olmadan, başka bir kimsenin müdahale ederek hidâyete getirme imkânının olmadığı noktasında açık bir ifadedir.⁶⁹⁸ Allah “Kimi de hidâyet yolundan saptırırsa, artık o kimseyi doğru yolugösterecek bir rehber bulamazsın”⁶⁹⁹ buyurmuştur.

Ayette geçen velî (için bkz. Şûra, 6) veya “velileri yoktur” âyetinde zalimler-

⁶⁹⁵ Bkz. Halîl b. Ahmed, **Kitâbü’l-Ayn**, Cilt: 3, ss. 1050- 1051; Râğıb el-İsfahânî, ss. 509 -512; İbrahim Mustafa ve ark., ss. 542 -543.

⁶⁹⁶ Ahzâb, 33/21: *لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا* / “Gerçekten Allah’a döneleceğine inanan, ahiret gününü umutla bekleyen ve Allah’ı çokça zikredenler için Allah’ın Resûlünde çok güzel örnek davranışlar vardır.”

⁶⁹⁷ Hicazî, **et-Tefsîru’l-Vâzih**, Cilt: 25, s. 174; Derveze, **et-Tefsîru’l-Hadîs**, Cilt: 4, s. 479.

⁶⁹⁸ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, s. 182.

⁶⁹⁹ Kehf, 18/17: *مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضِلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُّرْشِدًا*; Ayrıca bilgi için bkz. Şûrâ 6. mad.

de zikredilmiştir. (Zalim için bkz. Şûra, 8) Zalimlerin akibeti de burada açıklancaktır:

“Zalimlerin, azabı gördükleri zaman...” Cehennemi veya ölüm esnasında azabı gördüklerinde zalimler yani kâfirler,⁷⁰⁰ görerek şahit olduklar o azabın dehşetinden dolayı, tekrar dünyaya gelmek isteyecekler, anlamındadır.⁷⁰¹ Dolayısıyla Allah inancını inkâr eden, “öldükten sonra dirilme” hadisesini reddeden kâfirlerin, cehennemi gördükleri andaki halleri tasvir ediliyor. Buna benzer başka bir âyet şöyledir: “Onların ateşin yanbaşıda bekletildikleri zaman: Eyvah! Keşke tekrar dünyaya geri gönderilsek! İşte o zaman rabbimizin emirlerini yalanlayıp karşı gelmeyiz ve inananlardan oluruz, demelerini görürdün. Hayır! Önceden ne gizledilerse, o şeyler (günahlar) kendilerine gösterildi...”⁷⁰²

Evet, bunlar azabı gördükleri zaman Allah’ın tehdidinin gerçek olduğuna inanır, dünyaya geri dönmek isterler. Bu istekleriyle Allah’ın emirlerine uygun ameller etmek maksadıyla dünyaya geri dönmeyi talep edeceklerdir, ancak inkârdan dönme imkânı varken dönmeyenler, sonra dönemeyeceklerdir.⁷⁰³ Pişmanlık duyacaklar ve dünyaya geri dönüp yaptıklarını telafi etme imkânı için bir yol var mı? diye soracaklardır.⁷⁰⁴ Âyetin devamında cehenneme salındıkları andaki durumları açıklanmıştır.

5. 1. 1. Dalâlet Sebebiyle Cehenneme Arz

وَتَرَاهُمْ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا خَاشِعِينَ مِنَ الدَّلِّ يَنْظُرُونَ مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّ وَقَالَ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ الْخَاسِرِينَ
الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَأَهْلِيَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَلَا إِنَّ الظَّالِمِينَ فِي عَذَابٍ مُقِيمٍ ()

45- “Göz ucuyla gizli gizli bakarak, zillet’ten boyunları eğilmiş bir halde ateşe sunulduklarını görürsün. Müminler de şöyle derler: Gerçek hüsranda olanlar, kıyâmet günü kendilerini ve ailelerini hüsrana uğratanlardır. İyi bilinmelidir ki zalimler, şüphesiz devamlı bir azap içindedirler.”

Âyet-i kerîmede zikredilen “gizli gizli göz ucuyla bakma” ifadesinden maksat, Abdullah b. Abbas ve Mücahid’e göre, zilletten dolayı göz ucuyla bakacakları,

⁷⁰⁰ Kurtubî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, Cilt: 18, s. 497.

⁷⁰¹ Fahrreddin er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, Cilt: 27, s. 182.

⁷⁰² En’am, 6/27 -28: وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ وُفِّقُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبُ بَيِّنَاتٍ رَبَّنَا وَنَكُونُ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (27) بَلْ بَدَأَ لَهُمْ مَا كَانُوا يُخْفُونَ مِنْ قَبْلُ وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ (28)

⁷⁰³ Kurtubî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, Cilt: 18, s. 497; Mevdûdî, *Tefhîmu’l Kur’ân*, Cilt: 4, s. 235.

⁷⁰⁴ Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, Cilt: 4, s. 479: ‘Meraddin’ geri dönme, dünyaya dönüş anlamındadır.

yani kâfirler âhirette zelil bakışlarla bakacaklardır. Taberi de âyet-i kerîmeyi bu şekilde izah etmiş; kâfirlerin, perişanlıktan dolayı gözlerinin adeta içeriye çekilmiş olacağını söylemiştir.⁷⁰⁵ Ateşe sürüklendikleri zaman güçleri tükenir, korkudan sinirleri sarsılır. Sanki tehlike ve zorluklarla karşılaştıkları zaman, korkak ve zelil kişinin kirpiklerinin altından zillet ve korku ile baktığı gibidir. Bu hal bütün müşrikleri kapsar ve kabirlerinde de günahları gösterilir.⁷⁰⁶

Bu tabir, “göz hırsızlığı” olarak anlaşılmıştır. Yani zalimlere cehennem gösterildiğinde, korkuları sebebiyle oraya doğrudan bakamayacaklar, göz hırsızlığı yaparak başkalarına hissettirmeyecek şekilde bakmaya çalışacaklardır.⁷⁰⁷ Bu hal için “Müminler de şöyle derler: Gerçek hüsranda olanlar, kıyâmet günü kendilerini ve ailelerini hüsrana uğratanlardır...”

5. 1. 2. Hüsrân

Müminlerin, kâfirlerin başına gelecek durumdan haberdar olacakları anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber de, her kişinin biri cennette, diğeri cehennemde iki tane konak yeri olduğunu; şayet öldükten sonra kişi cehenneme giderse cennetlikler onun yerine mirasçı olacaklarını, açıklamıştır.⁷⁰⁸ Ayrıca müminler bu durum karşısında, Allah’ın gazabı ve aşağılamasını hak edenlerin sonu budur, diyecekler. Çünkü onlar için selamet ve güvene götürecek ya da çıkaracak bir yol, bir çıkış vardır. Burada müminlerin faziletleri de ortaya çıkmaktadır.⁷⁰⁹

“Haberiniz olsun ki muhakkak zalimler sürekli” yani, kalıcı bir azap içinde olacaklardır. Buradaki ifade, müminlerin ağzından çıkan bir söz olabilir, ancak Allah’ın vermiş olduğu yeni bir bilgi olma ihtimali fazladır.⁷¹⁰ Kur’ân’da “zalim” ifadesi açık şekilde kullanıldığı zaman, “inkârcılıkta direnenler” söz konusu olur.⁷¹¹

⁷⁰⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, Cilt: 18, ss.531-533.

⁷⁰⁶ Kurtubî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, Cilt: 18, s. 497; Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, Cilt: 4, s. 479.

⁷⁰⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, Cilt: 18, s. 533.

⁷⁰⁸ İbn Mace, Cilt: 2, s. 1453 (hadis no: 4341).

⁷⁰⁹ Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, Cilt: 4, s. 479.

⁷¹⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, Cilt: 18, s.534;

⁷¹¹ Karaman vd., *Kur’an Yolu Tefsir*, Cilt: 4, ss. 759-760.

Çünkü bir âyette de “*Kâfirler, zalimlerin ta kendileridir*”⁷¹² şeklinde ifade edilmiştir.

وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنْ أَوْلِيَاءَ يَنْصُرُونَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ سَبِيلٍ ()

46- “Onların Allah dışında yardımı dokunacak hiçbir velîleri de olmayacaktır. (Çünkü) Allah her kimi saptırırsa, o kimse için başka bir imkân daolmaz.”

“Allah yanında onlara şefaati olacakları kuruntusuyla taptıkları, bu şefaati yapamayacaklardır” anlamındadır.⁷¹³ Kıyâmet gününde zalimlere azap edildiği zaman, onların kurtuluşuna yardımcı olabilecek dostları olamayacaktır.⁷¹⁴ Çünkü hak yola ulaşmak için dünyada sebepler aramamışlar ve Allah onlara, yaptıkları tercihlerin neticesini vermiş, onlar da neticede bu tercihe göre hayatlarını tamamlamışlardır. Allah’ın rızasına muvafık yaşamayanların (zâlimler) akıbeti böyle olacağı haber verilmektedir ki, “zalimlerin ne bir dostu, ne de söz sahibi bir himayecisi vardır.”⁷¹⁵

5. 2. Kötü Akıbetin Sebepleri

5. 2. 1. Ölmeden Önce Rabb’in Davetini Red

اسْتَجِيبُوا لِرَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ مَا لَكُمْ مِنْ مَلْجَأٍ يَوْمَئِذٍ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَكِيرٍ ()

47- “Allah’tan geldiği için geri çevrilmesi imkânsız olan o gün gelmeden, Rabbinizin çağrısına yönelin! Çünkü öyle bir günde hiçbir sığınak olmadığı gibi, itiraz hakkı da yoktur.”

Allah’ın emriyle gerçekleşecek olan ve O’nun dışında kimsenin gelmesini engel olamayacağı kıyâmet günü gelmeden önce, Allah’ın emirlerine davet edenlerin sözünü dinleyin ve onların getirdiklerine uyun, anlamındadır.⁷¹⁶ Burada geçen “gün” kelimesiyle de, insanın ölümünün geldiği gün veya kıyâmet günü kastedilmiş olabilir.⁷¹⁷ Çünkü Allah Teâlâ bu günü “engellenemez” olarak tavsif etmiştir. Bahsedilen bu özellik her iki güne de uyar. Veya Allah, bir meselede karar verdikten sonra, en-

⁷¹² Bakara, 2/254: وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ...

⁷¹³ Fahreddin er-Râzî, et-Tefsîru’l-Kebîr, Cilt: 27, s. 182.

⁷¹⁴ Taberî, Câmiu’l-Beyân, Cilt: 18, s.534; Kurtubî, Ahkâmu’l-Kur’ân, Cilt: 18, ss. 499-500.

⁷¹⁵ Mü’min, 40/18: مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ

⁷¹⁶ Taberî, Câmiu’l-Beyân, Cilt: 18, ss. 534-535; Mevdûdî, Tefhîmu’l Kur’ân, Cilt: 4, s. 237.

⁷¹⁷ Taberî, Câmiu’l-Beyân, Cilt: 18, ss. 534-535; Fahreddin er-Râzî, et-Tefsîru’l-Kebîr, Cilt: 27, s. 183; Züheylî, et-Tefsîru’l-Münîr, Cilt: 25, ss. 98-99.

gellenmesi mümkün olmayan, anlamında da olabilir.⁷¹⁸ Ancak kastedilen daha çok dünya nizamının bozulması, yani kıyâmetin kopmasıdır. Zaten kıyametin inkâr edilmesi sebebiyle değişecek bir durum yoktur.

“İşaret edilmesi gereken en önemli konu, gerek sözlü gerek sözsüz olsun ilâhî âyetlere insanlığın ne türlü cevap verdikleridir ki, bu da, “kabul” veya “red” şeklinde iki cevaptan biri verilebilir: Âyetleri doğru kabul etmeğe tasdik (kabul), sahte kabul etmeğe de tekzîb (red) denir.”⁷¹⁹ Burada “nekîr (نَكِير)” geçmektedir ki, n-k-r (نَكِر) kökünden bir isimdir. Bu kelime değişik kalıplarda farklı anlamlara gelir.⁷²⁰ Burada “inkâr” mânası kastedilmiştir.⁷²¹ Ayrıca dil ile inkârın sebebi de kalp ile inkârdır. Bu da, davet’i red etmek anlamına gelir ki, kötü akıbetin birinci sebebidir. İkicisi amelî meselelerdir.

5. 2. 2. Kötü Ameller

“Kıyâmet, insanlığın davete ne türlü cevap verdiklerini görme yeridir. Yani bu dünyada âyetlere gereken saygıyı göstermeyip sahte olduklarını kabul eden kimse, dolaylı olarak onu tekzîb etmiş ve batıl (hayalden ibaret, yersiz) şeyler olarak görmüş olur. Tekzîb (yalanlama) ise, küfrün temelidir.”⁷²² Dolayısıyla önceki âyetlerde bahsedilen müminlerin özellikleri taşınmadığı ortaya çıkar, bu sebeple itiraz da olamayacaktır. Yani bu durumdan kurtulma imkânı yoktur.⁷²³ O halde, o gün başa gelebilecek Allah’ın azabından kurtuluş yolu, önceden tedbir alarak O’nun emirlerine bu dünyada tabi olmak suretiyle Allah’a sığınmakla mümkün olur.⁷²⁴ Çünkü Allah Teâ-

⁷¹⁸ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, ss. 183 -184.

⁷¹⁹ İzutsu, s. 143.

⁷²⁰ Bilgi için bkz. İbrahim Mustafa ve ark., ss. 951- 952; Dumlu, **Kur’ân-ı Kerimde Maruf ve Münker**, ss. 19-21.

⁷²¹ Râğıb el-İsfahânî, s. 823; Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, ss. 183-184; Dumlu, **Kur’ân-ı Kerimde Maruf ve Münker**, s. 36.

⁷²² İzutsu, s. 143.

⁷²³ Mevdûdî, **Tefhîmu’l Kur’ân**, Cilt: 4, s. 237; Derveze, **et-Tefsîru’l-Hadîs**, Cilt: 4, s. 480; Züheylî, **et-Tefsîru’l-Münîr**, Cilt: 25, ss. 98-99.

⁷²⁴ Zilzal, 99/7-8: () وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ (7) وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ / “Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görür.”

lâ: “O gün (günahkâr) insan, nereye kaçabilirim? diyecektir. Hayır! O gün sığınacak bir makam (bakan) da yoktur. O gün sığınacak tek makam, Rabbinizdir”⁷²⁵ buyurmuştur. Dolayısıyla hak yoldan sapanlar, Allah’ın davetine icabet etmeleri için teşvik edilmektedir. (Ayrıca bkz. Şûra, 22) Akabinde de Allah, Hz Peygamber’e vazifesinde bazı incelikler hatırlatmaktadır.

5. 2. 3. Tebliğ’den Yüz Çevirmek

فَإِنْ أَعْرَضُوا فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيطًا إِنْ عَلَيْكَ إِلَّا الْبَلَاغُ وَإِنَّا إِذَا أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً فََرَحَ بِهَا
وَإِنْ تُصِيبُهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ فَإِنَّ الْإِنْسَانَ كَفُورٌ ()

48. “Ey Muhammed, eğer onlar (davetten) yüz çevirirlerse, biz seni onlar için koruyucu göndermedik. Sana düşen, sadece tebliğ etmektir. Biz, insana, nezdimizden bir rahmet tattırdığımız zaman hemen onunla sevinip şımarır. Şâyet elleriyle yaptıkları yüzünden başlarına bir musibet gelirse şüphesiz insan çok nankördür.”

Âyetteki hefîz (حَفِيطٌ) kelimesi (ayrıca bkz. Şûra, 6) ile hitap Hz. Peygamber’e dir, Allah insanlar üzerine Onu bir bekçi, bir sorumlu yapmadığına işaret etmektedir.⁷²⁶ Müşriklerin, davet edildikleri İslâm dininden yüz çevirip Hz. Peygamber’i dinlemedikleri takdirde, onları kendi başlarına bırakması tavsiye edilmiştir. Çünkü “Sana düşen, sadece tebliğ etmektir” ve sen tebliğini yapınca vazifeni yapmış olursun, denilmiştir. Yani hak dinden yüz çevirmeye devam etmeleri halinde onları inandırmakla yükümlü olmadığı gibi, İslâm’ı kabul etmeyişleri sebebiyle de sorumlu olmayacaktır. Yine, “onların doğru yola iletilmeleri sana düşmez, fakat Allah dilediğini doğru yola erdirtir”⁷²⁷ buyurmuştur. Çünkü insanların çeşit çeşit ruh halleri bulunmaktadır ve onlara da âyetin devamında işaret edilmektedir.⁷²⁸

Rahmet veya musibet karşısındaki hallere dikkat çekilmiştir. “Biz, insana, nezdimizden bir rahmet tattırdığımız zaman hemen onunla sevinip şımarır.” Yine “Hatırlayın ki Rabbiniz size: Eğer (verilen nemetlere) şükrederseniz elbette size daha fazla vereceğim, eğer nankörlük ederseniz şüpheniz olmasın ki azabım çok şiddetli-

⁷²⁵ Kıyamet, 75/10-12: يَقُولُ الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ أَيْنَ الْمَفْعَرُ { } كَلَّا لَا وَزَرَ { } إِلَىٰ رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ

⁷²⁶ Taberî, Câmiu'l-Beyân, Cilt: 18, s. 536; Derveze, et-Tefsîru'l-Hadîs, Cilt: 4, s. 480.

⁷²⁷ Bakara, 2/272: أَلَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَن يَشَاءُ

⁷²⁸ Seyyid Kutub, Fî Zılâl-il Kur'ân, Cilt: 5, s. 3169.

*dir! diye bildirmiştir.”*⁷²⁹ Burada, zenginlikle ilgili bir başka konuya işaret edilmiştir. Allah’ın verdiği zenginlik veya bolluk türü nimetlere sevindiği halde⁷³⁰ bu nimetler mukabilinde şükretmeyip şımaran, böbürlenene veya büyüklene kimseler kast olunduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber’den şöyle rivâyet edilmiştir: “Şaşarım müminin haline, onun her halinde bir hayır vardır. Bu hal, müminden başka hiçbir kimsede bulunmaz. O sevinecek bir şeye kavuştuğu zaman şükreder, bu da onun için bir hayırdır. Ona bir zarar geldiğinde ise sabreder, bu da onun için hayırdır.”⁷³¹

Âyette biraz güçlkle karşılaşp kismetlerinin kötülüğünden dem vuran ve diğr nimetleri unutanlardan bahsedilmiştir, bu konuda Hz. Peygamber de kadınlara hitaben şöyle buyurmuştur:

*Ey hanımlar topluluğu! Sadaka verin! Bilesiniz ki ben sizin çoğunuzu bazı işle-
riniz sebebiyle cehennemlik olduğunu görüyorum, demişti. Bir kadın bunun se-
bebini sorduğu zaman Allah’ın elçisi şöyle açıkladı: Çünkü siz çok şikâyet edi-
yor ve kocalarınızın birçok iyiliğine karşılık nankörlük ediyorsunuz. Herhangi
bir kimseye ömrü boyunca iyilik edilse, sonra bir gün iyiliğe güç yetiremeyip bı-
rakılsa, senden hiçbir şekilde hayır görmedim, der.”*⁷³²

Âyette eğer insana, Allah bir nimet bağışlarsa haddi aştığını, sevinip böbürlendiğini, zulüm ettiğini ve Allah’ı unuttuğunu vurgulamaktadır. “Şâyet elleriyle yaptıkları işler sebebiyle başlarına bir musibet gelecek olursa şüphesiz insan çok nankör olur.” Âyetteki “kefûr (كفور)” kelimesi, nimetler karşısında nankör olan veya nankörlük etmede fazla aşırı olan kimse, anlamına gelir.⁷³³ Bu tarif, umûmî olduğundan kadın erkek ayırmadan herkesi kapsamaktadır. “İnsanlar içinkendi emeğinden başkası yoktur. Şüphesiz kendi emeği görülecektir.”⁷³⁴ Yani, yapıp ettikleri fiiller neticesinde fakirlik, kıtlık gibi bir durumla karşılaşacak olursa, Allah’ın kendisine bahşettiği diğr nimetleri unutup, hayrın ve güzelliklerin kendisine ulaşması noktasında umutsuzluğa kapıldığına işaret edilmektedir. Şu halde insan, iyilikle sevindiği gibi kötülükten dolayı paniğe kapılmaması gerekir. Böyle yaptığı zaman, her duruma

⁷²⁹ İbrahim, 14/7: () وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ

⁷³⁰ Taberî, Câmiu’l-Beyân, Cilt: 18, s. 536.

⁷³¹ Müslim, **Sahîh-i Müslim**, “Kitabü’z-Zühd”, Bap: 13, Cilt: 3, (hadis No: 2999).

⁷³² İbn Mâce, **Sünen-i İbn Mâce**, Kitabü’l-Fiten, Cilt: 2, Bap: 19, (hadis no: 4003).

⁷³³ Bkz. Râğıb el-İsfahânî, ss. 714-717; İbrahim Mustafa ve ark., ss. 791.

⁷³⁴ Necm, 53/39-40: (40) وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى (39) وَأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَى

ve her şeye hâkim olan Allah'tan uzaklaşır. Halbûki mümin kişi, kendisine bahşedilen nimetler karşılığında Allah'a şükretmesi gerekir, başına gelen felaketlere de sabretmelidir.⁷³⁵ Dolayısıyla burada, genel bir ifadeyle insanlardaki bir zafiyete işaret edilmiştir. Belki de bu zafiyet onların sıkıntılarının asıl sebebidir.

5. 3. Mülk'ün Sahibi Tarafından Bağışlanan Çocuklar

لِلّٰهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ إِنَآثًا وَيَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ الذُّكُورَ ()

49- “Göklerin ve yerin mülkiyeti Allah’a aittir. Orada ne dilerse yaratır. Dilediği kuluna kız çocukları hediye eder, dilediğine de oğlan çocuklar bağışlar.”

Önceki âyetle bağlantılı olarak göklerin ve yerin sahibi, Allah olduğu hatırlanmış; yine bir kısım insanlara sadece kız çocukları, bir kısımlarına da yalnızca erkek çocukları verilmesinden bahsedilmiş ve “hibe/bağışlar (يَهَبُ)” lafzı kullanılmıştır.⁷³⁶ Burada her hususta kâinatın Rabbi ve hükümrânının Allah olduğu gerçeği tekrar hatırlatılmakta ve O’nun hükümrânlık konusunda ortağının olmadığına dikkat çekilmektedir. Dikkat çekilen önemli konulardan birisi de çocuk sahibi olma ve çocukların cinsiyetidir. Burada Allah’ın, dilediği şekilde yaratmasından söz edilmesi, verilmek istenen mesajın önemine yöneliktir.

5. 3. 1. Çocukların Cinsiyeti ve İkiz Çocuklar

Kur’ân’ın nazil olduğu ve ilk hitap ettiği toplumda önemli olan bir konuya, çocukların cinsiyeti ve çocuk sayısı meselesine işaret edilmiş; bunların Allah iradesinde olduğu ve dilediği şekilde yarattığı belirtilmiştir. Allah insanoğluna nimetlerden bol miktarda hibe ettiğini ve onu yoksun bıraktığı durumları da açıklamıştır.⁷³⁷

Bazı kullarına erkek çocuk vermeyerek kız çocuk bağışlarken, bazı kullarına da kız çocuk vermeyerek sadece erkek çocuk bağışlamıştır.⁷³⁸ Belki de Allah Teâlâ,

⁷³⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Cilt: 18, s. 536; Seyyid Kutub, *Fî Zılâl-il Kur’ân*, Cilt: 5, s. 3169; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Cilt: 4, s. 480.

⁷³⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Cilt: 18, s. 537; Züheylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, Cilt: 25, ss. 100-101.

⁷³⁷ Seyyid Kutub, *Fî Zılâl-il Kur’ân*, Cilt: 5, s. 3169.

⁷³⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Cilt: 18, s. 538; Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur’ân*, Cilt: 18, s. 501.

erkeklerle nisbetle daha narin ve zayıf yaratılışa sahip olan kadınlara ihtimam göstermek gerektiğine dikkat çekmiş, bu sebeple kız çocuklarını önce zikretmiştir. Böylece “erkek çocuklar doğduğunda sevinen, kız bebekleri doğduğunda üzülen ve kız çocuklardan nefret eden” Araplara da cevap vermiştir.⁷³⁹

Çoluk çocuk, zenginlik veya fakirlik durumunu etkiler. Onlar sayesinde varlık artar veya yokluk başgösterir. Çünkü onlar insanın hemen yakını, hem de geleceğe bakış açısı oluşturan varlıklarıdır. Sûrede önceki âyetlerde (âyet, 12) rızık bollatılıp kısılmasına değinilmişti. Burada ise rızık meselesine başka bir açıdan, yani çocuklar açısından değinilmiştir. Çünkü onlar da Allah’ın bahşettiği bir rızıktır.⁷⁴⁰

أَوْ يُزَوِّجُهُمْ ذُكْرَانًا وَإِنَّا نَجْعَلُ مَنْ يَشَاءُ عَقِيمًا إِنَّهُ عَلِيمٌ قَدِيرٌ

50- “Yahut onları çift (sınıflara) ayırır hem dişi, hem erkek (verir). Dilediğini de kısır yapar. O (her şeyi) bilendir, gücü yetendir.”

Dilediğine erkek ve dişiden sınıflarla çocuk edindiren Allah, dilediğini de kısır yapar. Bu âyette -hüküm genel olmakla birlikte- öncelikle Peygamberler kastedilmiştir.⁷⁴¹ Rivâyet edildiğine göre Allah Teâlâ’nın, “dilediğine kız çocuklar lütfeder” ifadesiyle, sadece kız çocukları olan Hz. Lût peygamber ile Hz. Şuayb peygamber kastedilmiş; “dilediğine erkek çocuklar lütfeder” ifadesiyle, sadece erkek çocukları olan Hz. İbrahim peygamber kastedilmiştir. Yahut erkekler ve kızlar, iki cinsten de verir, cümlesiyle de Hz. Muhammed (s.a.v.) kastedilmiştir.⁷⁴²

Çocuk meselesi yüzünden üzülen ve dedikodular sebebiyle zorda olan kimse-lere, bu peygamberler örnek gösterilebilir. “(Allah) erkekler ve dişiler olarak iki cinsiyetten de verir” âyeti önce erkek, sonra kız, biri erkek biri kız olmak üzere ikiz çocuk doğurma gibi tüm ihtimalleri açıklamaktadır.

“Biri diğeriyle birlikte zikredilen her iki şey çifttirler ve bunlardan her birine çift denir. İfadedeki zamiri, birinci ifadede geçen, kızlara ve erkeklerle râcîdir. Buna göre Allah, kız ve erkeği birlikte verir ve böylece onları çift kılar” şeklindedir. Her iki cinsin birlikte verildiği söylenirken, “bir araya gelme” anlamına gelen “ev

⁷³⁹ Züheylî, **et-Tefsîru’l-Mümîn**, Cilt: 25, s. 101.

⁷⁴⁰ Seyyid Kutub, **Fî Zılâl-il Kur’ân**, Cilt: 5, s. 3169.

⁷⁴¹ Kurtubî, **Ahkâmu’l-Kur’ân**, Cilt: 18, s. 502; Derveze, **et-Tefsîru’l-Hadîs**, Cilt: 4, s. 481.

⁷⁴² Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, ss. 185 -186.

yüzevvicühüm (أَوْ يُزَوِّجُهُمْ)/onları çift yaratır” ifadesi kullanılmıştır. Allah’ın kız ve erkek çocukları birlikte vererek onları çift yapması, anlamındadır.⁷⁴³

Bu âyetin önceki konu ile alakası, içerikler arasında ilişki bulunmaktadır. Çünkü o, insanın fıtratında nimet anında azmasını, musibet anında ümitsizliğe ve küfre batmasını içermektedir. Erkek çocukları seviyor ve iştahları kabarıyordu. Kızların doğmasından nefret ediyorlardı. Kadınları dışı doğurduğu zaman onlara kızıyorlar, bunu bir musibet olarak telakki ediyorlardı.⁷⁴⁴ Bu husus, “*Beğendikleri erkek çocukları kendilerine, kızları da Allah’a mal ediyorlar. Aralarından birine bir kızı olduğu müjdelendiği zaman içi gamla dolarak yüzü simsiyah kesilir. Kendisine verilen kötü müjde yüzünden, halktan gizlenmeye çalışır; onu utana utana tutsun mu, yoksa toprağa mı gömsün?*”⁷⁴⁵ âyetleriyle ifade edilmektedir.

5. 3. 2. Kısırlık (Akîm) ve Hünsa

“U-k-m” kökünden “akîm (عَقِيم)” kısırlık, semeresiz, doğurgan olmamak anlamlarına gelir. Arapça’da çocuk sahibi olmayan erkek veya kadını “akîm” kelimesi tanımlar. Arkası kesilmiş mülk, ifadesi de buradan gelmiştir. Hükümleri genel olan bu âyetlerin gayesi, Cenâb-ı Allah’ın kudretinin eşyayı yaratma konusunda, istediği şekilde nüfuz ettiğini göstermek olduğu açıktır. İşâret edilen kısırlık konusu da böyledir, zahiri sebepler tastamam olmakla beraber Allah vermediği zaman çocuk olmaz, yani eşyanın yaratılmasında, O’nun kudretinin geçerli olduğu beyan edilmiştir.⁷⁴⁶

Birde “h-n-s (خَنَسَ)” kökünden “hünsa (خَنَثَى)” vardır. Kadın gibi davranmak kadınsı hareketleri bulunmak gibi anlamlara gelir. Kendisinde erkeklik ve dişiliği birlikte bulunduran kimsedir.⁷⁴⁷ Kur’ân’da, mahlûkat arasında çoğunluk olan zikredilmiş, nadir olan anlatılmamıştır.

⁷⁴³ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, ss. 184-186; Züheylî, **et-Tefsîru’l-Münîr**, Cilt: 25, s. 101.

⁷⁴⁴ Derveze, **et-Tefsîru’l-Hadîs**, Cilt: 4, s. 481.

⁷⁴⁵ Nahl, 16/57-59: وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ (57) وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِالْأُنثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ (58) يَتَوَارَىٰ مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ مَا بُشِّرَ بِهِ أَيُمْسِكُهُ عَلَىٰ هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ أَلَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ (59)

⁷⁴⁶ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, ss. 185-186; Kurtubî, **Ahkâmu’l-Kur’ân**, Cilt: 18, s. 582; İbrahim Mustafa ve ark., s. 617; Züheylî, **et-Tefsîru’l-Münîr**, Cilt: 25, ss.101-102.

⁷⁴⁷ İbrahim Mustafa ve ark., s. 258.

İnsanın çocuk istemesi ve böyle bir mutluluğu yaşamayı arzu etmesi kınanacak bir şey değildir ve İslâm'da bunu kınamaz. Ancak bu konuda olduğu gibi, başka bir konuda da kişinin gerçekleşmesini arzu ettiği bir şeyi kendi mutluluğu için olmazsa olmaz görmesi, yanlış bir tutumdur. Çünkü kişinin iyi veya kötü olanı sadece kendisinin bildiğini iddia etmesi, İlâhî takdire rıza göstermeme anlamı taşıdığı açıktır.⁷⁴⁸ Kur'ân, şöyle uyarmaktadır: *“Hakkınızda hayırlı olduğu halde bilmeyerek bir şeyden hoşlanmamış olabilirsiniz. Sizin için kötü olduğu halde bilmeden bir şeyden hoşlanmış da olabilirsiniz. Yalnız Allah bilir, siz ise bilemezsiniz.”*⁷⁴⁹

5. 4. Sûrenin Sonuyla Başının Bağlantısı

Sûrede dikkat çeken husus, başıyla sonu ‘vahiy konusuyla’ bağlanmaktadır.

وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكْلِمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بَأْذَنِهِ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ عَلِيُّ

حَكِيمٌ ()

51- *“Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder. O yüce’dir, Hakîm’dir.”*

“Hicap (حِجَاب)” kelimesi çoğunluk tarafından tekil okunmuştur, “hücüb (حِجْب)” şeklinde çoğul okuyanlar da vardır.⁷⁵⁰ “Yahut... yürsile (يُرْسِلَ) gönderip” kelimesini Nafî, (yürsilü) şeklinde; “yûhiye (يُوحِي)/vahyeder” kelimesini de, yûhî (يُوحِي); yani, “her iki fiili ötreli (merfu)” okumuştur.⁷⁵¹ Diğer imamlar ise bu iki fiili üstün (nasb) ile okumuşlardır. Böyle okuyanlar “vahiy yolu” kelimesine atıfla okumuşlardır. “Yahut... gönderip” kelimesi üstünle okunduğu takdirde, “bir insanla konuşur” ifadesine atfedilmesi câiz olmaz, mâna bozulur.⁷⁵² (Bilgi için bkz. Şûra 3. mad.)

Nüzûl Sebebi: Yahudiler, Hz. Peygamber (s.a.v.)’e: Eğer gerçekten peygamber isen Mûsâ’nın yaptığı gibi sen de Allah’ı görerek, O’na bakarak O’nunla konuş, dediler. Yine sen bunu yapmadıkça elbette sana iman edecek değiliz, demişlerdi. Hz. Peygamber, Mûsâ Allah’a bakıp O’nu görmedi ki, buyurdu da bu âyet-i kerîme nâzil

⁷⁴⁸ Karaman vd., **Kur’an Yolu Tefsir**, Cilt: 4, s. 761.

⁷⁴⁹ Bakara, 2/216: () وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا هَلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ تَفَرَّقْتُمْ بَعْدَ ذَلِكَ مِنْكُمْ قُلُوبُكُمْ تُفَرِّقُ وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ...

⁷⁵⁰ Ateş, **Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri**, Cilt: 8, s. 235.

⁷⁵¹ Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, Cilt: 18, s. 541; Ateş, **Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri**, Cilt: 8, s. 235.

⁷⁵² Kurtubî, **Ahkâmu’l-Kur’ân**, Cilt: 18, ss. 507-508.

oldu.⁷⁵³ Yine, Hz. Peygamber'den böyle bir istekte bulunanların Yahudiler değil Kureyşliler olduğu da kaydedilmektedir,⁷⁵⁴ bu hususa değinilmiştir. (Bkz. Şûra, 16)

Âyette geçen “vahiy konusu” daha önce (Şûra,3) açıklanmıştır. Vahy'in ayrıntıları bilinmediğinden, gerçekleşme keyfiyeti de yorumlardan ibarettir. Ancak yinede bazı özellikleri bulunmaktadır ve Allah, insanlarla doğrudan doğruya konuşmadığını söylemektedir. Allah'ın konuşması peygamberin kalbine Ruh'u göndermekle olur. Bu da şöyle olur: “O'nun, hakikati görüp kelimeye dökmesini temin eder. Bu kelimeler, Hz. Muhammed'in düşüncesinin ürünleri değildir. Onda duyulan fiziki bir ses değil, zihni bir sestir. Bu ses, Melek diye adlandırılan bir dış kuvvet tarafından zihnine yerleştirilir. Kelimelerle ifade edilen mesajı, gönderen Allah'tır.”⁷⁵⁵ Bu özellikler Kurân'da anlatılan bütün vahiy tarzlarında mevcuttur.

Bir de “ruh vahyetme” konusu, âyetlerin devamında gelmektedir. Ruh meslesi de ihtilaflı bir konudur.

5. 5. Vahyedilen Ruh

وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلَا الْإِيمَانُ وَلَكِن جَعَلْنَاهُ نُورًا نَّهْدِي بِهِ مَن نَّشَاءُ مِنْ عِبَادِنَا وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ()

52- “Aynı şekilde sana da emrimizle bir mesaj vahyettik. Sen kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat Biz onu, kullarımızdan dilediklerimize doğru yolu gösterdiğimiz bir ışık kıldık. Sen kesinlikle doğru yolu gösteriyorsun.”

Böylece (كَذَلِكَ) kelimesi, daha önce bahsedilen vahyin geliş şekliyle ilgili yöntemleri nitelemektedir. Allah ile Hz. Muhammed arasındaki İlahî bağlantıyı açıklamada “evhayna” ve “ruhen” kavramları kullanılmış, âyette de “ruh” geçmektedir. Ruh birçok anlamı ihtiva etmektedir. İnsana hayatiyet veren ve idrak etmesini sağlayan bir unsurdur, bir nefesdir. Hayatın, hareketin, menfaatler elde etmenin ve zararları defetmenin kendisiyle meydana geldiği cüz'ü'ne ad olmuştur.⁷⁵⁶

⁷⁵³ Vâhidî, **el-Veciz**, s. 266.

⁷⁵⁴ Âlûsî, **Rûhu'l-Meânî**, Cilt: 25, s. 56.

⁷⁵⁵ Fazlurrahman, s.171.

⁷⁵⁶ Rağıp el-İsfehânî, s. 1089; İbrahim Mustafa ve ark., ss. 380-381; Derveze, **et-Tefsîru'l-Hadîs**, Cilt: 4, ss. 484-486.

Ruh aracılığıyla vahiy geldiği Kur’ân’da belirtilmiş,⁷⁵⁷ birçok âyette de farklı anlamda zikredilmektedir.⁷⁵⁸ Meleklerin ileri gelenleri,⁷⁵⁹ Cebrâil,⁷⁶⁰ bir âyette de Hz. Îsâ, ölüleri dirilttiği için ruh diye isimlendirilmiştir.⁷⁶¹ “Ruh’un aslen vahyin muhtevası oluşuna dair işaretler vardır. Ruh, Hz. Peygamber’in kalbinde oluşan ve ihtiyaç olduğu zamanda vahiy şekline dönüşen bir kuvve, bir duyu veya bir araç olarak yorumlanabilir. Fakat bu Ruh, Hz. Peygamber’in içinde değil, aksine bizzat Allah tarafından indirilmektedir.”⁷⁶²

Bazısına göre,“ruh” kelimesi ile peygamberlere vahyedilen mesaja işaret olunurken,⁷⁶³ Derveze’nin, “müfessirlerin büyük çoğunluğuna göre burada ruh kelimesiyle melek Cebrâil kastedilmiştir” sözü,⁷⁶⁴ kaynaklardaki bilgilerle uyumlu değildir. Razî de buradaki “rûh” kelimesiyle, Kur’ân kastedildiğini söylemiştir.⁷⁶⁵ Müfessirlerin çoğunluğuna göre âyette geçen “ruh” kelimesi mecâzî olarak Kur’ân-ı Kerîm için kullanılmış ve “insana hayat veren ilâhî mesaj” anlamındadır.⁷⁶⁶ Yani, Kur’ân’a “ruh” denilmiştir. Bu nedenle ruh, kitap ve iman meselesiyle de ilgilidir.

5. 5. 1. Ruh, Kitap ve İman Meselesi

“*Sen kitap nedir (içeriğini), iman nedir bilmezdin.*” Tüm peygamberler, kendilerine vahiy gelmezden evvel inkârcı olmadıkları konusunda görüş birliği olmakla birlikte, bu âyetin ne anlama geldiği hakkında âlimler ihtilâf etmiştir.

Bu konuya cevap olmak üzere, şu iki izah dikkat çekmektedir: “Kitap” kelimesine Kur’ân anlamı; “iman” kelimesine ise namaz anlamı” verilmiştir. Bu âyetteki

⁷⁵⁷ Mü’min, 40/ 15: “...dilediğine iradesiyle ilgili (يُؤْتِي الرُّوحَ) Ruh’u/vahyi indirir. ; Nahl, 16/2.

⁷⁵⁸ Bkz. İsrâ, 17/ 85; Hicr, 15/ 29, 26.

⁷⁵⁹ Bkz. Nebe 78/38; Meâric, 70/4.

⁷⁶⁰ Şuarâ 26/193.

⁷⁶¹ Nisâ, 4/171.

⁷⁶² Fazlurrahman, s. 158 -159.

⁷⁶³ Mevdûdî, **Tefhîmu’l Kur’ân**, Cilt: 5, s. 239; Hüseyin Elmalı ve Ömer Dumlu, s. 446.

⁷⁶⁴ Derveze, **et-Tefsîru’l-Hadîs**, Cilt: 4, s. 485.

⁷⁶⁵ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, s. 190

⁷⁶⁶ Karaman vd., **Kur’an Yolu Tefsir**, Cilt: 4, ss. 762-763.

“iman” kelimesine, “Allah imanınızı, yani namazlarınızı zayi edici değildir”⁷⁶⁷ âyeti sebebiyle namaz anlamı verilmiştir. Allah Teâlâ’nın, sorumlu yaptığı bütün konuları ikrar etmeğe “iman” denir. Halbûki Hz. Muhammed peygamber olmadan önce, Allah’ın sorumlu tuttuğu şeylerin hepsini bilmiyordu, sadece Allah’ı tanıyordu.⁷⁶⁸

‘Hz. Peygamber, kendisine bir kitabın nâzil olacağını beklememiştir. Semavî kitapların ihtiva ettiği konular hakkında da bilgisi yoktu. İman konusunda şüphe olmamakla birlikte, insanların Allah ve diğer itikadî konular hakkında, nasıl bir imana sahip olmaları gerektiğini de (belki) bilmiyordu.’⁷⁶⁹ Ama peygamberlik verilmeden önce de şirkten uzak duruyor, ahlâkî özellikleriyle de çevresinde dikkat çekiyordu.

5. 5. 2. Kitap Ve Peygamberlik

Akıl birçok problemi çözebilir ama herşeyi çözemez. İlâhî dinlerin amacı da aklın önündeki bu yolu aydınlatmaktır. Âyetde göstermektedir ki, Allah’a ibadet nasıl olacağı ve Allah’ın razı olacağı yaşam çizgisinin nasıl olması gerektiği hakkında, sadece vahyin rehberliğinde tam ve anlamlı bir doğru bilgiye sahip olunabilir. Bu nedenle Allah’ın emirleri iki kısma ayrılarak incelenir:

- 1- Aklî deliller sayesinde bilinenler: Bu âyet göstermektedir ki insan aklıyla evrendeki düzene hâkim bir iradenin ve gücün varlığını tespit edebilir ve fitrî özellikleriyle bir takım insanî değerlere ulaşabilirler.
- 2- Nakil deliller sayesinde öğrenilenler. Bu ikinci kısmın, peygamberlik olmadan öğrenilme ihtimali toktur.⁷⁷⁰

Hz. Peygamber’in İlâhî iletişim olmadan önce nübüvvet konularını bilmediği, Allah’ın vahyi iletmesinden sonra öğrendiği bildirilmiştir.⁷⁷¹ Âyette, sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun; yani, sana verilen kitabın muhtevasını ve bütün iman esaslarını bilmiyordun, bunların hakikatini idrak etmiş değildin, anlamındadır. Bazı âyetlerde iman, Allah’ın emirlerine uygun olarak yapılan ameller ve yaşanan

⁷⁶⁷ Bakara, 2/143: وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ...

⁷⁶⁸ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, ss. 190 -191.

⁷⁶⁹ Mevdûdî, **Tefhîmu’l Kur’ân**, Cilt: 5, s. 239; Züheylî, **et-Tefsîru’l-Münîr**, Cilt: 25, ss. 109-110.

⁷⁷⁰ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, ss. 190- 191; Karaman vd., **Kur’an Yolu Tefsir**, Cilt: 4, ss. 762-763.

⁷⁷¹ Derveze, **et-Tefsîru’l-Hadîs**, Cilt: 4, s.486.

müslümanlık anlamına gelir. (bkz. Şûra, 22) Ayrıca âyette “mümin değildin” ifadesi yerine, “iman nedir bilmiyordun” şeklindedir. Burada geçen “bilme” anlamındaki derâ (دری) fiili, sıradan bir bilgiye sahip olmayı değil, bir konunun hakikatine vâkıf olmayı ve inceliklerini idrak etmeyi ifade eder.⁷⁷²

Kullar için bir hidâyet kaynağı olan Ruh, “nur” (ışık) olarak da ifade edilmiştir. Çünkü O, kullardaki cehalet karanlığını yok ederek insanlığın yolunu aydınlatmak için gönderilmiştir. Onun, iman ve hidâyete ulaşmaya vesile olduğu âyetin anlamından anlaşılmaktadır. Âyetteki “onu” zamirinin neye râcî olduğu konusunda ihtilâf edilmiş; bu zamirin, hem “kitap” hem “iman” lafzına, yani “ikisine birden racî olduğunu söylenmiştir. Bu yorum güzeldir, zira bunların ikisi de aynı şey demek olup tek zamirin, aynı anda iki şeye racî olması gibidir.”⁷⁷³

Allah, “*Ey insanlar! Size Rabbinizden bir öğüt, gönüllerdekine bir şifa, inanana doğru yolu gösteren bir rehber ve rahmet gelmiştir*”⁷⁷⁴ buyurmuştur. Ayrıca Cenâb-ı Allah “*onunla, kullarımızdan dilediğimizi doğru yola iletiriz*” demektedir. Yani Allah, Kur’ân’ı hidâyet kaynağı kıldıktan sonra, Kur’ân vesilesiyle veya onun sayesinde bazılarını hidâyeti nasip edip bazılarını ise nasip etmediğine işaret etmiştir. Hidâyetten maksat hak dine imandır. “*Hidâyet ederiz*” cümlesi, hususî bir anlamı, “davet” anlamında olan hidâyet ise umumî bir anlam ihtiva eder.⁷⁷⁵ Hidâyete ulaşabilmek için Allah’ın dilemesi gerekir. Ayrıca Allah Teâlâ kullara verdiği irade nime-tini, kullar bizzat kullanırken hak yol üzerinde yürüyenleri bu kapsama alacağını beyan etmiştir. Hz. Peygamber de insanların hak yolu, yani Allah’ın razı olduğu yolu kolayca bulmaları ve ondan çıkmamaları için görevlendirilmiştir.⁷⁷⁶ Âyette “*O, mut-takiler için hidâyet rehberidir*”⁷⁷⁷ buyrulmuştur.

Allah Teâlâ, Hz. Muhammed’in yolundan bahsederken “*Şüphesiz sen, sıratı müstakime hidâyet edersin*” demiştir. Bu, Onun herkese rehber olduğunu gösteren bir açıklamadır. Hz. Peygamber’in onunla hidâyet bulduktan sonra, başkalarının

⁷⁷² İbrahim Mustafa ve ark., s. 282; Karaman vd., **Kur’an Yolu Tefsir**, Cilt: 4, ss. 762-763.

⁷⁷³ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, ss. 190 -191.

⁷⁷⁴ Yunus, 10/57: مَنْ رَبُّكُمْ وَشِفَاءُ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُم مَّوْعِظَةٌ

⁷⁷⁵ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, Cilt: 27, ss. 190 -191; Züheylî, **et-Tefsîru’l-Münîr**, Cilt: 25, ss. 110-111.

⁷⁷⁶ Karaman vd., **Kur’an Yolu Tefsir**, Cilt: 4, ss. 762-763.

⁷⁷⁷ Bakara, 2/2: هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ

hidâyetine sebep olma durumu belirtilmektedir.⁷⁷⁸ Yani O, Allah'ın iradesinin tahakkuk etmesine aracı olur. Çünkü Hz. Peygamber, kalpleri çevirip hidâyet edemez, sadece mesajı iletme vazifesi vardır, sonra Allah'ın iradesi gerçekleşir.

5. 6. İşlerin Allah'a Dönmesi

صِرَاطِ اللَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ إِلَّا إِلَى اللَّهِ تَصِيرُ الْأُمُورُ ()

53. “Göklerde ve yerde bulunanların tümü kendisine ait olan Allah'ın yoluna. Haberinizi olsun ki, bütün işler son tahlilde Allah'a döner.”

Sırat (صِرَاطِ), yol demektir,⁷⁷⁹ kendisinde eğrilik bulunmayan, önceki peygamberlerin yolu ve dosdoğru bir yol olan Allah'ın kendisinden razı olduğu İslam yolu, anlamındadır. Bir başka âyette; “Sen, kesinlikle gönderilen elçilerdensin. Dosdoğru bir yol üzerindesin”⁷⁸⁰ şeklinde geçmektedir. Yine Allah'ın “Benim dosdoğru yolum işte budur. Bu yola uyunuz. Başka yollara gitmeyiniz ki bu yollar sizi O'nun yolundan ayırmassın!”⁷⁸¹ şeklindeki ifadesiyle, hem yolun hangi yol olduğuna işaret etmekte hem de insanları uyarmaktadır. Ayrıca Allah, “Size din olarak da İslam'ı seçtim”⁷⁸² ifadesiyle de İslam'ı açıkça zikretmiştir.

Göklerde ve yerde ne varsa, hepsi o Kur'an'ı indiren Allah'ın mülkü, kulu ve mahlûkatı olup tümünün varacağı yer O'nun huzurudur, bu nedenle ibadet edilebilecek olan tek zât O'dur. Bütün işlerin Allah'a dayanması, bu dünyada O'nun koyduğu kanunlar çerçevesinde oluşmasıyla ilgilidir. Dolayısıyla “umur” kelimesinin ihtiva ettiği tüm olaylar, O'nun bilgisi, iradesi ve kudreti dâhilinde neticelenmektedir.

⁷⁷⁸ Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, Cilt: 27, s. 191; Derveze, **et-Tefsîru'l-Hadîs**, Cilt: 4, ss. 486-487; Seyyid Kutub, **Fî Zılâl-il Kur'an**, Cilt: 5, s. 3171.

⁷⁷⁹ İbrahim Mustafa ve ark., s. 512.

⁷⁸⁰ Yasin, 36/3 -4 : عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (3) إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ

⁷⁸¹ En'am 6/153: وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ

⁷⁸² Maide, 5/3: ... وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ ...

SONUÇ

Kur'an, insanların anlaması ve yaşaması için indirilmiş bir kitaptır. Onu, her şeyden önce doğru bir şekilde öğrenmek ve anlayabilmek için çabalamak, gayret etmek gerekmektedir. Geçmişte başlayan Kur'an'ı anlama ve yorumlama çabaları sayesinde zengin bir veri tabanı oluşmuş, insanlığa güzel bir miras sunulmuştur.

Şûra Sûresi de birçok konuyu ihtiva etmektedir. Bu sûreyle ilgili ilk söz, Kur'an'da sadece bu sûreye mahsus ilk iki âyet hurûf-ı mukattaa'dan oluşmakta, bu durum ise, yani iki âyetin bu harflerden oluşması sûreye ve içeriğine ilgi uyandırmaktadır. Bu sûrenin özel çalışıldığı bilgisine rastlanmamıştır. Sûre ağırlıklı olarak kelimâ konuları ihtiva etmekte, başından itibaren genelden özele doğru birbirine bağlanmakta ve bu minvalde devam etmektedir. İlk olarak sûre "vahiy" meselesinden söz ederek başlamakta ve sûrenin ana eksenini vahiy meselesi etrafında dönmektedir. Aslında sûreye vahiy sûresi ismi de verilebilir. Vahiy meselesi, âyetleri vahyeden Allah'ın azametiyle ilgili (Azîz, Hakîm, Aliyy, Azîm) isimlerle birlikte zikredilmiş olması; göklerin ve yerin sahibinin Allah olduğu gibi, vahyin sahibinin de Allah olduğunu hatırlatmaktadır.

Allah'ın sıfatlarından bahsedildikten sonra "gökler çatlayacak" tabiri geçmektedir, bu tabir işlenen büyük cürümleri çağrıştırıyor. Aynı âyette meleklerin Allah'ı tesbih etmeleri ve istiğfarda bulunması konusu birbiriyle bağlantılıdır. Belki de işlenen cürümleri bazı sebeplerle terk edenler, yani ilâhî tebliğ yapıldıktan sonra hatalarını anlayan ve tavrını düzelten kimseler kastedilmiştir. Çünkü Allah yaptığı hatayı anlayan, nedamet duyan ve af dileyen kimselerin kusurlarını yapılan istiğfarlar sebebiyle mağfiret eder ve rahmetini onlara indirir. Âyetin devamında velî, hafız, vekîl, kavramları geçmektedir ki, 'veli' kavramıyla, kâfir ve müşriklerin Allah'a güvenmeyip O'nun dışında dostlar edinmeleri sebebiyle onların yaptıklarından haberdar olduğu anımsatılmakta, dolayısıyla konu önceki konuya bağlamaktadır. Ayrıca veli kavramı hem uyarı, hem de tehdit anlamı içerir. Yine görüp, gözetleyen anlamına

gelen hafız, Kur'ân'da birçok yerde geçen ve güvenilen ve birinin yerine geçirilen kişi anlamına gelen vekîl, diğer kavramlarla beraber geçmesi dikkate şayandır.

Sûrede ana konu vahiy ve inzâr (tebliğ) konusudur. Çünkü hidâyet kavramı, tebliğ vazifesiyle yakından alakalıdır. Tebliğ yapılmadan birçok hususta hidayete ulaşamaz ve hidayet meselesinde irade çok önemlidir. İrade iki kısım olarak ele alınabilir: Birincisine İlahî irade denir ve Allah'ın olmasını emrettiği her şey, verilen emir doğrultusunda ve düzen içerisinde bir şekilde vazifesini yerine getirir. İkinci olarak beşerî/ insanî iradede bahsedilmektedir ki, insan iradesi veya düşünce sistemi değişebilir özelliklere sahiptir. Daha çok dışta oluşup yansıyan olgular insan iradesini etkiler. Ancak kemale ermiş bir insanın iradesi, İlahî bilgiyi daha doğru anlayabilir, Allah'ın emrettiği hayat tarzını yaşayabilir, o zaman O'nun rahmetine girebilir.

Şu da ifade edilmeli ki insanlığın iradesinin uzantısı olarak kendi arasında anlaşamadığı da olur ve ihtilaf oluşur. İhtilaf neticesinde rahmet olabileceği gibi, zulme de sebep olunabilir, ona da değinmek gerekir. Belki hakikatin veya doğrunun yanında yer almamak, zulüm olarak adlandırılır. Hakikatin belirleyicisi ise Allah'tır. Biricik dost, ölüden diriyi yaratan, her şeye gücü yeten, her şeye rağmen rızık veren, dara düşüldüğünde çıkış yolu gösteren O'dur. Doğru yolu gösteren hükümleri koyan Allah'ın hükümlerine teslim olmayan kişi, zaten kendine zulmediyor demektir. Bu vesileyle çıkış yolunun Allah'ın hükümlerine bağlanmak olduğu unutulmamalıdır.

Göklerin ve yerin yaratılışı, varlıkların çoğalması hep Allah'ın tasarrufu ve kudretiyle olur. O'nun zatıyla ilgili Allah'ın kudretini gösteren sıfatlarından yaratma, çoğaltma, rızık verme ve ölçü koyma konuları Allah'ı tanıtır ve nimetlerini hatırlatmak için yeterlidir. Onun benzeri yoktur, Allah'ın büyüklüğünü ve sıfatlarını tanımak isteyen zihinler emareleri görür.

Bu sûrede üzerinde çok durulan bir diğer konu rızıktır. Öyleki bu sûreye başka bir isim daha verilecek olsa “rızık sûresi” ismi verilebilir. Allah'ın, kullarını çeşitli şekillerde rızıklandığı bilinmektedir. Bir lütuf olarak Allah'ın verdiği rızık'ı kendi dilediği ölçülerde verdiğini bildirmiştir ki, bunda da birçok maslahat bulunmaktadır. Bu vesileyle insandaki dünyaya yönelik olan hırsı aşırı olabilir, ama ahiret yurdundakilerin daha hayırlı olduğunu unutmamak gerekir.

Surede dikkat çeken diğer bir konu vahiy meselesiyle bağlantılı olan şeriatlar meselesidir. Şeriatlar, ilk olarak ilk Hz. Nuh ile başlamıştır. İnsanlık tarihinde tek

tanrı inancının inşası için görevlendirilen diğer peygamberler Hz. İbrahim, Hz. Mûsâ, Hz. İsrâ ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'ı birlikte anmak gerekir. Geçmiş peygamberler, şeriatlar ve geçmiş milletlerde oluşan tefrika konusu herkes için hem önemli hem de ibret alınacak bir konudur. Onlarda bazı bozulmalar olmuştur, ancak bu sebeple onlar tamamen yok sayılamaz, çünkü bütün şeriat ve dinlerde değişmeyen ortak konular bulunmaktadır. Ortak konularda nesih (değişiklik) de söz konusu olamaz. Onlarda da doğru söylemek, adâletli davranmak, iyilik etmek güzeldir; zulüm yapmak, insanların malını gasbetmek, yalan söylemek gibi şeyler de kötüdür.

Din, sosyal hayata yön veren önemli bir değerdir. Dinde 'tefrika' meselesi önemli bir konudur ve tevhid'in zıddıdır. Geçmişte olduğu gibi tefrika (parçalanma) sosyal hayatta insanlar için her zaman kötü bir problem olarak çıkmakta, toplumu ve insanları olumsuz yönde etkilemektedir. Tefrikanın oluşturduğu olumsuz durumlar inkâr edilemez. Aksi bir durum olan ittifak'ın faydaları da yadsınamaz bir gerçektir. Binâenaleyh toplumda bir şey hususunda ittifak edilip, görüş birliğine varıldığında, bunun fertler üzerindeki tesiri fazla olacağından güçlü bir toplum yapısı ortaya çıkar. Yani ittifakta, her bir ferd belli maksat hususunda diğerine destek vermiş olur. Yardımcıların çokluğu, maksatların tahakkuk imkânını artırır. Fakat insanlar ayrılığa düşüp birbiriyle çekiştiklerinde, aksi bir durum söz konusu olur, dolayısıyla da maksatların hâsıl olma imkânı azalmaktadır. Ortada bir münakaşanın bulunması, insani değildir, topluma faydasına olmaz. Karışıklık ve anarşi olmaması için Allah Teâlâ ayrılığa, bölünmeye ve parçalanmaya götürecek şeyleri yasaklamıştır.

Din, serbest iradeyle yapılan fiiller neticesinde sevap veya ceza olduğuna inanılarak Allah nezdinde güzel akıbetle ermek için tutulan yoldur. Bütün peygamberler, zamanındaki din bozukluklarını düzeltmek için gelmişlerdir. Her birinin şeriatlarının ayrıntılarında farklı hükümler bulunmakla birlikte, tüm şeriatlar İslâm temelinde biridir. Allah, insanlar için şeriat kıldığı şeyleri peygamberler vasıtasıyla tesis etmiştir. O halde şeriat üzerinde ayrılığa düşmeden sebat edilmesi gerekmektedir. Çünkü İslâm'daki ayrılıkların, din duygusunun zayıfladığı zamanlarda vuku bulduğu görülür. Bu ayrılığı da zorlanarak veya bir art niyetli bazı kimselerin çalışmaları etkili olmuştur. Gerçekten bu alanda önemli roller oynayanlar olmuş, İslâm milletlerinin huzuru bozulmuş, kalplere fesat tohumları ekilmiş, iyi niyetler suistimal edilmiştir.

Diğer taraftan iman etmek veya birilerine kızarak, küfür içinde kalmak herkesin kendi tercihidir. Ahmaklık veya cehalet sebebiyle hidâyetten sapanları iman dairesinde tutmak Allah'ın sünneti değildir.

Diğer dinlerde olduğu gibi İslam'da da tevhid'e davet temel ilke iken, dos-doğru olmak, ayrılık ve dindeki ihtilâfları izale ederek ittifak etmek, din davetini besleyici unsurlardır. Bununla birlikte tefrika'ya sebep olabilecek konulardan uzak durmak gerekir. Heveslere kapılarak keyfi davranma, ötekileştirme, adalet vb. dikkat çeken konulardır. Ahlâkî meselelerle toplum ilgilenir ve bu konular her toplumda dikkat çeker. Çünkü insanlar arasındaki ilişkilerde ahlak hep ön sırada olmuştur ve olmaya devam edecektir. Bundan dolayı Allah, hüküm olmadan ceza veya mükâfat olmayacağı ilkesi gereği ölüm ve kıyâmet öncesinde tüm hakların ve ödevlerin belirlendiği, indirilmiş bir kitap göndermiştir. Kıyâmet koptuktan sonra O'nun belirlediği ölçülere göre değerlendirme yapılacak, ama buna rağmen kıyâmet kopacağına inanmayanlar olacaktır. Şeriatlar, yani itikadi amelî ve ahlâkî konular, ahiret ve mizan meseleleri birbiriyle ilişkili konulardır.

Kur'ân, bütün insanlığı bir tek Allah'a inanmaya ve ibadet etmeye ve şirkten uzak durmaya çağırmaktadır. Şirke düşen insanların nefislerine tabi olarak tevhide yeterince sahip çıkmamalarının neticesinde bu duruma düştükleri görülmektedir. Bütün müşrik toplumlarda, genellikle ahlaksızlık ve nefsanî duygular; zulüm ve hırs; taşkınlık ve menfaatperestlik hakîmdir. Yine mümin toplumlarda ifrat -tefrit çizgisini ayarında tutamamak birer sebep olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanlığın gereği gibi Allah'ın emir ve yasaklarına uymamalarına dayanır. Dolayısıyla Allah'ın tüm diğer kullarına bir süreye kadar mühlet verildiği için, onlara da mühlet verildiği ve Allah vaadinden dönmediği için başlarına kıyâmet koparılmayıp cezaları hemen kesilmedi, ama işledikleri suça karşılık çekecekleri ceza yine de gelecektir.

İman edip güzel işler yapanların mükâfatları da unutulmamalıdır. Bunun için Allah'ın varlığına iman ettikten sonra, azâmetini ve birliğini kabullerip bütün tasarruflarda yegâne kudret sahibi olduğunu tasdik etmek gerekir. O'nun verdiği hükmün geçerli olduğu ve her şeyin üstünde olduğu bilinir. Çünkü İslâm'da bütün işlerin ana gayesi Allah'ın birliği inancını veya tevhid'i tesis etmektir. Allah'ın kusurları bağışlar ve nimete şükredenlerin de rızkını artırır.

Birde Allah'ın dinini tebliğ etme işi vardır, bu işin de oldukça zor olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber bile yanlış yaptığı takdirde, Onun kalbi Allah tarafından mühürleneceği beyan edilmiştir. Böyle bir duruma teşebbüs edilse bile bir şekilde batılın mahvolacağı, gerçeklerin bir gün ortaya çıkarılacağını öğrenmiş oluyoruz. Ne olursa olsun işin hakikati ortaya çıktığında nedamet duymak ve Allah'a tövbe etmek erdemli bir hareket olarak karşımıza çıkmaktadır. Allah bütün tövbeleri kabul ettiği gibi, belki iyi niyetli çalışmaların neticesinde oluşan hataların sonucu birçok seyyiatı da bağışlayabilir. İslâm'da tövbe kapısı vardır ve kul açısından, yaptığına kabahat veya günah olduğunu anladıktan sonra, onu terk etmek suretiyle Allah'a yönelmek anlamına gelir. O'nun emirlerine uymak gerektiği gibi, yasak ettiği şeylerden kaçınmak ve Allah'a sığınmak gerekmektedir.

Bu surede Allah'ın varlığıyla alakalı birçok delil sunulmuştur. Âyetlerde önce zatıyla ilgili bazı isimleri, sonra sıfatlarıyla alakalı deliller serdedilmiştir. Allah'ın varlığına göklerin yaratılışı, canlıların varlığı ve çeşitliliği, Allah'ın aciz bırakılamayacağı, ondan başka dost olamayacağı, denizlerde gemilerin hareket etme imkânı, rüzgâr gücü; bütün bunlar düşünen, sabreden, şükredenler için Allah'ın varlığının delilleri olarak açık şekilde ifade edilir. Câhiliyye toplumunda köklü bir değişim hedefleyen Kur'ân, Mekke dönemindeyken bile bu tür deliller sunarak imanı aksiyona dönüştürmeyi başarmıştır.

Sûrede kişinin, Allah'a karşı görevlerini yerine getirmesi ve toplumsal ilişkilerinde vazgeçmemesi gereken düsturlar da öğretilmektedir. Dünya, diğer gezegenlere nispetle herkes tarafından kolayca tanınabilen bir yapıya sahiptir. Dünyanın yönetimi görünürde bir miktar insana verilmiş ve insanın geçimliği olarak adlanmıştır. İnananların hedefi Allah'ın nezdindekiler olmakla beraber yeryüzünde yaşanan hayat, insanlık için en önemli konu olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanlık diğer varlıklardan farklı olarak topluca ve organize hareket etme durumundadır. Bir vakıa olarak birçok sosyal yapıyı da oluşturmaktadırlar. Bu yapılar, küçük yerleşim alanlarından devlet yapılanmalarına kadar yayılmış ve çeşitlenmiştir.

Toplumlarda değerler, kabuller ve öncelikler, şartlara göre değişebilmektedir. Kimisinde inançlar ve kahramanlıklar öne çıkarken, bir başkasında barınma, dayanışma, nüfus veya maddi imkânlar öne çıkmaktadır. Toplum ilişkilerini ilgilendiren konular hakkında İslâm, var olan durumu revize ederek bazı yöntemler tavsiye et-

mektedir. Sosyal hayatla ilgili âyetlerde toplumu ilgilendiren işler hakkında müminlerin istişâre etmesinden bahsedilmiştir. Buradaki yaklaşımla istişâre, Hz. Peygamber'in "Müslüman topluma örnek olma" konumuyla açıklanmaktadır. Acelecilik ve cehalet sebebiyle anlamadan, bilmeden, yeterince bilgi sahibi olmadan hüküm icra edildiğinde felaketlere sebep olunabilmektedir. Dolayısıyla, ihtiyaç olduğunda insanlarla görüş alışverişinde bulunmak ve istişâre etmek gerekmektedir. Artık çağımızın en önemli ve toplum için faydalı konusu "danışma" meselesidir.

Şûra meselesinin geçtiği bölümde öncelikli değer olarak Allah'a iman konusu ifade edilmiş, onun bağlıları da arkadan sıralanmıştır. Allah'a yönelerek ona tevekkül etmek, toplumun sağlıklı yaşayışını tehdit eden büyük günahlar konusu, haddi aşmalar neticesinde oluşabilecek durumlara karşı sulh yolu veya öfke kontrolü dikkat edilmesi gereken konulardır. Saldırıları karşısında yardımlaşma ve suça misliyle mukabele konusuna özel olarak değinilmiş ve saldırıya uğrayanın gücü yettiği hallerde affetmesi konusu teşvik edilmiştir. Güç yetmediği takdirde daha fazla zarar görmemek için zalimane davranışlar karşısında sabretmekten başka bir yol olmaz. Dolayısıyla ahireti, yapılan hiçbir zulmün karşılıksız kalmayacağını unutmamak gerekir.

Uhrevî manzaranın canlı bir tablo gibi sunulması konuyu daha anlaşılır hale getirmektedir. Artık zalimleri himaye eden olmayacağı gibi oradan çıkış yolu da bulunmayacak, dolayısıyla rezil olacak olan suçluların halleri göz önüne serilmiştir. Zalimler ve hüsrana uğrayanların akabinde Allah'ın hitabından yüz çevirenlerin veya davete icabet etmeyip, bilerek, isteyerek, saparak Allah'ın dışında sığınak arayanların çıkış yolu olmaz, çünkü kurtuluş bu dünyada Allah'ın dinine icabete bağlı bir şeydir. Rabbin kitaplarına, resûllerin davetine uyulması ve getirdiklerine kıyâmet günü gelmeden önce tabi olunması tavsiye edilmekte, en azından ölmeden önce yüklenme ve inkâr etme tavırlarına bir son vermek gerekmektedir.

Hz. Peygamber'in vazifesinin akılla bilinmeyen veya bilindiği halde yanlış uygulanan hususların doğrusunu öğretmek olduğu bir hakikattir. Yukarıda işaret edilen ve o günkü insanlar tarafından kabul edilmeyen, kıyâmet ve ahiret hayatı gibi bilinmeyen konular hakkında toplum haberdar edilmiş, devamında da insanların ruh yapılarına değinilmiştir. Bu dünyada rahmet ve bereket sebebiyle insan ruhu olumlu etkilenir, yine insanın kendi iradesiyle yaptıkları işler neticesinde başına bir bela geldiği zaman şükretmekten uzaklaşarak nankör olabilir.

Sonuç olarak göklerin ve yerin hâkimiyeti Allah’a aittir, diğer tüm varlıklar acizdir. Allah nasip etmedikçe hiç kimse bir şeyin sahibi olamaz, evlat dahi edinemez, hiçbir şey Allah’ın hükümrânlığı dışında düşünülemez. Dönüş Allah’adır.

KAYNAKÇA

Akyüz, Vecdi. **Kur’ân’da Siyasi Kavramlar**, Kitabevi, İstanbul, 1998.

Albayrak, Halis. “Vahiy Gerçeği”, **Türkiye Diyanet Vakfı Kutlu Doğum Sempozyumu**, 12-17 Ekim 1989.

el-Âlûsî, Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî (v. 1270/1854). **Rûhu'l-Meânî fî Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'u'l-Mesanî**, Darü'l-İhya e't-Türasî, Beyrut, trs.

Ateş, Süleyman. **Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1990.

Aydar, Hidâyet. **Kur’ân-ı Kerîm’in Tercümesi Meselesi**, Kur’ân Okulu Yayınları, İstanbul, 1996.

Bayraklı, Bayraktar. **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri**, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2002.

Bilmen, Ömer Nasuhi (v. 1971). **Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri**, Bilmen Yayınları, İstanbul, 1964.

el-Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu’fî (v. 256/870). **Sahîhu'l-Buhârî**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

Büyükkara, M. Ali (Editör). **İslam Mezhepleri Tarihi**, T. C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2010, Yayın No: 2055.

Cerrahoğlu, İsmail. **Tefsir Usûlu**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2012.

Çağrııcı, Mustafa. “Adâlet”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, Ankara, 1988. Cilt: 1, ss. 341-343.

Dağcı, Şamil. “Kıyas”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, Ankara, 2002, Cilt: 25, ss. 488-495.

ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman (v. 255/ 869). **el-Müsnedü'l-Câmi'**, Daru'l-Beşair'i-İslâmî, Mekke, 1999.

Demirci Muhsin. **Tefsir Tarihi**, 18. Baskı, İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul, 2008.

Demirci, Muhsin. **Tefsir Terimleri Sözlüğü**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul, 2014.

Derveze, Muhammed İzzet (v. 1984). **et-Tefsiru'l-Hadîs Tertibü'l-Süveri Hesebe'n-Nüzûli**, Dâru'l Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, h.1421/ m. 2000.

Duman, M. Zeki- Mustafa, Altundağ. “Hurûf-ı Mukattaa”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, Ankara, 1998, Cilt: 18, ss. 401-408.

Dumlu, Ömer, Rıza Savaş. **Kur'ân Atlası**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2007.

Dumlu, Ömer. Çağımızda Sosyal Değişme ve İslam, **2002 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu**, Türkiye Diyanet Vakfı, Yayın No: 377, Ankara, 2007.

Dumlu, Ömer. **Kur'ân'da Salâh Meselesi**, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2012.

Dumlu, Ömer. **Kur'ân-ı Kerîm'de Maruf ve Münker**, Anadolu Yayınları, İzmir, 1999.

Dumlu, Ömer. **Tefsir Usûlü**, Tibyan Yayıncılık, İzmir, 2017.

Ebû Abdullâh Ahmed b. Hanbel el-Mervezî (ö. 241/855). **Müsned**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

Ebû Abdurrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (v. 175/791). **Kitâbü'l-Ayn**, (tahk. Muhammed el-Mahzûmî, İbrahim es-Semerrâî), b.y.y, trs.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'âs b. İshâk es-Sicistânî (v. 275/889). **Sünen-ü Ebû Dâvûd**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

Elmalî, Hüseyin, Ömer Dumlu. **Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Anlamı**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2014.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır (v. 1942 m.). **Hak Dini Kur'ân Dili**, (sad. Sıtkı Güllü) Huzur Yayın- Dağıtım, İstanbul, 2003.

Erbaş, Muammer. **Kur'ân ve Sünnet'e Göre Tevhîd ve Vahdet**, Albi Yayınları, İzmir, 2017.

Fahreddin er-Râzî, Ebu Abdullâh (Ebü'l-Fazl) Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî (v. 606/1210). et-**Tefsir'ü-l Kebir**, Daru İhya et-Türasi'l-Azizî, Beyrut, trs.

Fazlurrahman (v. 1988). **Ana Konularıyla Kur'ân**, (çev. Alparslan Açıkgenç) Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2014.

el-Ferrâ, Ebu Zekerîyya Yahya b. Ziyad, (v. 207/823). **Meâni'l-Kur'ân**, Alemü'l-Kütüb, Beyrut: trs.

Gölcük, Şerafeddin, Süleyman Toprak. **Kelam**, Tekin Kitabevi, Konya, 2001.

Görmez, Mehmet. **Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.

Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdullah (v. 405 /1014). **el-Müstedrek ale's-Sahihayn**, Daru'l- Meyman, Riyad, 2014.

Halebî, İbrahim (v. 956/1549). **İzahlı Mültekâ el-Ebhur Tercemesi**, (çev. Mustafa Uysal) Uysal Yayınevi, Konya, 1987.

Harman, Ö. Faruk. “Ahd-i Atîk” **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 1988, Cilt:1, ss. 494 -501

Haşşab, Samiye Mustafa. **İslâm Sosyolojisi**, (çev. Ali Coşkun, Nebile Özmen), Çam- lıca Yayınları, İstanbul, 2010.

Hicazî, Muhammed Mahmud (v. 1389/1969). **et-Tefsîru'l-Vâzıh**, Daru't-Tefsir, Kahire, 1981.

Işık, Emin. “Alak Sûresi”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, Ankara, 1989,Cilt: 2, ss. 333 -334.

İbn Âşûr, el-İmamü'ş Şeyh Muhammed et-Tahir (v.1973). **Tefsiru't-Tahrir ve't-Tenvir**, Neşr, Dârü Sühun, Tunus, 1997.

İbn Atiyye, Ebu Muhammed Abdulhakk b. Galib el-Endülüî (v. 541/1147). **el-Muharrerü'l-Veciz**, Dâru'l Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 1993.

İbn Kesir, İmâdüddîn Ebu'l Fidâ İsmail b. Kesir el-Kureşî ed-Dimeşkî (v. 774/1372). **Tefsiru'l-Kur'ân'il -Azîm**, b.y.y. trs.

İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (v. 273/887). **Sünen-ü İbn Mâce**, (tahk. Muhammed Fuad Abdulbaki) Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

İbrahim Mustafa, Ahmet Hasan ez-Zeyyat, Hâmit Abdulkâdir, Muhammet Ali en-Neccar. **el-Mu’cemu’l-Vesît**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

İzutsu, Toshihiko (v. 1993). **Kur’ân’da Allah ve İnsan**, (çev. Süleyman Ateş), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975.

Karaman, Hayrettin, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş. **Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007.

Koçyiğit, Talat (v. 2011), İsmail Cerrahoğlu. **Kur’ân-ı Kerîm Meâl ve Tefsiri**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 2.

el-Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebu Bekr, (v. 671/1273). **el-Câmiu li-Ahkâmi’l-Kur’ân** (tahk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Al-Resalah, Beyrut, 2006.

Kutup, Seyyid (v. 1966). **Fî Zılâli’l-Kur’ân**, Daru’s-Şurûk, Kahire, 1985.

Lammens, Henri (v. 1937). **İslâm Ansiklopedisi**, “Mekke”, MilliEğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1972.

Mâtürîdî, Ebu Mansûr Muhammed b. Muhammed (v. 333/944). **Te’vîlâtü’l-Kur’ân** (tahk. Murtaza Bedir), Mizan Yayınevi, İstanbul 2008.

Mevdûdî, Ebu’l Alâ (v. 1979). **Tefhîmu’l-Kur’ân**, (çev. Muhammed Han Kayanî, Yusuf KARACA, Nazife ŞİŞMAN, İsmail BOSMANLI, Ali ÜNAL, Hamdi AKTAŞ), İnsan Yayınları, İstanbul, 1987.

Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî (v. 150/767). **el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm**, (tahk. Abdullah Mahmûd Şehhâte), Mısır, m. 1994/ h. 1414.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî (v. 261/875). **Sahîhu Müslim**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

en-Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî (v. 303/915). **Sünen-ü Nesâî**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

Özek, Ali, Hayrettin Karaman, Sadrettin Gümüş, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, Ali Turgut. **Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2011.

Râğıb el-İsfahânî, Ebu'l Kasım Hüseyin b. Muhammed (v. 502/1108). **Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân**, (tahk. Safvan Adnan Dâvûdî), Daru'l- Kalem, 1. Baskı, Dimeşk, 1992.

Sâbûnî, Muhammed Ali, (v. 2015). **Safvetü't-Tefâsîr**, Daru'l Kur'ân-i'l-Kerîm, Beyrut, 1981.

es-Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (v. 911/1505). **el-İtkan Fî Ulumil Kuran**, Daru İbn Kesir, 5. Baskı, Dimeşk 2002.

Şafak, Ali. “Bağy”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, Ankara, 1991, Cilt: 4, ss. 451-452.

et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, (v. 310/922). **Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân** (tahk. Abdullah b. Abdulmuhsin), Daru'l-Alemi'l-Kutub, Riyad, 2003.

Tanyu, Hikmet (v. 1992). “Ahd-i Cedid”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 1988, Cilt: 1, ss. 501-507.

et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (v. 279/892). **Sünenü Tirmizî**, Çağrı Yayınları, İstanbul,1992.

Topaloğlu, Bekir (v. 2016). “Esmâ-i Hüsnâ”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 1995, Cilt: 11, ss. 404-418.

Topaloğlu, Bekir (v. 2016). “Kâdir”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 1995, Cilt: 24, s. 124.

Toprak, Süleyman. “Mîzan”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, Ankara, 2005, Cilt: 30, ss.211-212.

Türcan, Talip. “Şûra”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 2010, Cilt: 39, ss. 230- 235.

Uludağ, Süleyman. “Amel”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, Ankara, 1991, Cilt: 3, ss. 13-16.

Ünsal, Hadiye. **Erken Dönem Mekkî Surelerin Tahlili**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015.

Vâhidî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmet (v. 468/1076). **El-Veciz Fi Tefsiri'l-Kitabü'l-Azîz**, Daru'l-Kalem, Beyrut, 1995.

Yeniçeri, Celâl. **Uzay Âyetleri Tefsiri**, Erkam Yayınları, İstanbul, 1995.

Yıldırım, Celal. **İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri**, Anadolu Yayınlar, İzmir, trs.

Yurdagür, Metin. “Muhâlefetün li'l-Havâdis”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, Ankara, 1995, Cilt: 30, ss. 403-404.

Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer el- Havarizmî. (v. 538/1143). **el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl**, Daru'l Ma'rife, Beyrut, trs.

Züheylî, Vehbe. **et-Tefsîru'l-Münîr**, Daru'l-Fikr el-Muâsır, Beyrut, 1991.

